

Edmunds Johansons

Čekas Ģenerāļa piezīmes

Atmoda un VDK

94(474.3)

10247

Edmunds Johansons

Čekas Ģenerāļa
piezīmes

13523

Atmoda un VDK

Neceriet, ka grāmatā tiks atklāti spiegi, aģenti, ziņotāji. Pastāstīšu vienīgi to, kā viņi strādāja. Neceriet, ka šeit tiks atklātas vērienīgāko VDK operāciju detaļas un tamlīdzīgas lietas, par kurām man lemts klusēt vēl trīsdesmit piecus gadus. Lasot šo grāmatu, jūs uzzināsiet, kā strukturējās kādreiz tik varenais monstros – Latvijas PSR VDK, kā drupa šī varena spēka struktūra. Neraugoties uz liegumu daudz ko izpaust, ir lietas, kuras tomēr drīkst stāstīt, un tās ir jāstāsta – kaut vai tādēļ, lai citi nerunātu niekus un neuzdotu sevi par lielajiem laikmeta varoņiem.

*Edmunds Johansons – ģenerālmajors,
pēdējais Latvijas PSR VDK priekšsēdētājs*

UDK 94(474.3)(092)

Jo 247

© Edmunds Johansons, 2006

„Čekas generāļa piezīmes. Atmoda un VDK”

Māksliniece Evija Stukle-Zuitiņa
Korektore Māra Zvirbule

ISBN 9984-9568-3-0

SATURS

KĀDĒĻ GRĀMATU SARAKSTĪJU ...	9
JOHANSONS PAR JOHANSONU	13
<i>I daļa</i>	
ĪESTĀDE, KURU VADĪJU	
– VDK leģitīmā bāze	22
– Struktūra	26
– Pirmā daļa – izlūkdiens	26
– Otrā daļa – pretizlūkošana	29
– Trešā daļa – korupcijas un noziedzības apkarošana	31
– Ceturtā daļa – pretizlūkošana transportā	32
– Piektā daļa – cīņa ar ideoloģiskajām diversijām	33
– Sestā daļa – cīņa ar organizēto noziedzību	34
– Septītā daļa – ārējā novērošana	35
– Izmeklēšanas daļa	36
– Mobilizācijas daļa	37
– VDK instrumenti	37
– Kadru atlase	38
– Aģentūras tīkls	40
– Uzticamības personas	45
– Operatīvi tehniskie dienesti	46
– Radio pretizlūkošanas, šifrēšanas un sakaru daļas	52
– Informācijas analīze	52
– Citas PSRS specvienības Latvijā	53
– VDK sadarbība ar pārējām valsts struktūrām	54
<i>II daļa</i>	
VĒSTURES DZIRNĀS	
– Hruščova revolūcija	57

– Stagnātu demaršs	58
– Puve sistēmā	61
– Šaubas par PSRS varenumu	62
– Kompartijas liberāļu uznāciens	64
– Spēles ar demokrātiju	68
– Kontakti ar ārpusauli	69
– Ārvalstu propaganda	73
– Karoga legalizācija	74
– Mītiņš pie Brīvības pieminekļa	76
– LNNK un Berklavs	77
– Tautas frontes ideja	79
– Gorbačova un Jakovļeva vizītes Latvijā	82
– Pugo pārcelšana uz Maskavu	83
– TV raidījums „Labvakar”	84
– Radošās savienības	85
– Jaunie spēlmaņi politikā	87
– PSRS speciālistu nervozitāte	88
– Pirmais sods	88
– Trimdā	90
– Gatavošanās vēlēšanām	91
– Augstajā krēslā	93
– Spēles ar informāciju	98
– Pagrieziens Latvijas politikā	99
– Valdības sastādīšana	101
– Gorbačova dekrēts	104
– Publiskās aktivitātes	107
– Gatavošanās kompartijas kongresam	108
– Kompartijas sadalīšanās	109
– Interfrontes aktivizēšanās	112
– Prokuratūras sadalīšanās	113
– Miliču šķelšanās	114

III daļa

BEIGU SĀKUMS

– Spriedze pieaug	116
– Centieni reorganizēt	117

– Pirmās asinis	119
– Uzbrukums Iekšlietu ministrijai	120
– Darbinieku reakcija	125
– Maskava vairs neuzticas	129
– Atelpa	130
– Augusta pučs	131
– VDK likvidācijas sākums	140
– Publiskās aktivitātes	142
– Jeļcina ierašanās Rīgā	144
– Vienošanās	144
– Bruņojuma pārņemšana	145
– Čekas maisu pārņemšana	146
– Informācijas centra demolēšana	150
– Sakaru sistēmas pārņemšana	151
– Pratināšana	152
– Uzaicinājums uz Maskavu	153
– Dokumentu pārņemšana	154
– Darbinieku atbrīvošana	156
EPILOGA VIETĀ	158
IZZIŅAS MATERIĀLI	159

Kādēļ grāmatu sarakstīju...

Pēcpadomju sabiedrībā VDK joprojām tiek uztverta ar dalītām jūtām. No vienas puses, tā cilvēkos izraisa dziļu riebumu, no otras – tā ir viena no intrigējošākajām tēmām presē un literatūrā. Grāmatu un filmu iespaidā darbs VDK dažiem cilvēkiem šķiet pat romantisks un piedzīvojumiem bagāts. Pēc PSRS sabrukuma par VDK publicēts neskaitāms daudzums materiālu, taču, neraugoties uz to, es, būdams Padomju armijas ģenerālmajors un VDK sistēmas vadošais darbinieks, droši varu apgalvot: Latvijas PSR Valsts drošības komitejas darbība joprojām ir melnais plankums mūslaiku vēsturē.

Teorētiski ir pieejams pietiekams daudzums arhīvu materiālu. Daļa no tiem šobrīd varētu glabāties dažādos Latvijas fondu krājumos, ja vien pēc PSRS sabrukuma atsevišķi Latvijas politiķi nebūtu rīkojušies tuvredzīgi, par ko jūs, cita starpā, uzzināsiet, lasot šo grāmatu. Pētot materiālus, kas saglabājušies Totalitārisma seku dokumentēšanas centrā un citos fondos, arī iespējams veikt ne vienu vien zinātnisku pētījumu, uzrakstīt kaudzēm grāmatu un aizstāvēt arī doktora vai habilitētā doktora grādu. Latvijas zinātniekiem ar labu kontaktu un rekomendāciju palīdzību ir izredzes piekļūt arī noteiktam daudzumam Krievijas arhīvu materiālu. Pēc pārkvalificēšanās par pensionāru par šo tēmu vairākkārt esmu domājis un vienmēr nonācis pie viena secinājuma: labākie materiāli glabājas VDK darbinieku atmiņās. Noteiktu apsvērumu dēļ tikai retais uzdrošinās stāstīt par savu pagātņi. Vieni savas atmiņas nevēlas publiskot, baidoties par pašreizējo karjeru, citi vienkārši nevēlas par to runāt ģimenes, radu, draugu vai kādu citu apsvērumu dēļ. Bijušo VDK ģenerāļu atmiņu publiskošana nav sevišķi izplatīta parādība arī bijušajā PSRS telpā, kur nu vēl Latvijā.

Mani bijušie kolēģi, lasot šīs rindas, droši vien pie sevis smīkņā, prātojot:

nezin, kas Johansonam pēkšņi noticis, vecs un traks kļuvis, kāda lapsene iedzēlusi vai varbūt slavens grib kļūt?

Atbilde ir pavisam vienkārša – pienākuma apziņa. Ko varu, tas jāpastāsta man pašam, lai citiem nebūtu pamata runāt mulķības un sagrozīt faktus. Turklāt iespējams, ka arī mani kolēģi iedrošināsies pavēstīt ko vairāk.

Memuāru žanrs, protams, nav objektīvs vēstures izziņas avots. Bet vai tad vēsture maz ir objektīvi atspoguļojama? Mans pilsoniskais pienākums ir sarūpēt materiālu vēsturnieku strīdiem un jaunām versijām.

Liktenis man atvēlēja godu būt par pēdējo Latvijas VDK priekšsēdētāju.

Šo amatu mantoju brīdī, kad PSRS pārdzīvoja pirmsnāves agoniju, kad saasinājās pretrunas starp Maskavu un republikām, kad kompartijas reputāciju mērija jau ar mīnus zīmi. VDK bija zaudējusi savu varenību, sabiedrībā valdīja neziņa un alkas pēc pārmaiņām, pieauga tautu pašapziņa un pašlepnums. Tas bija laiks, kad mainījās arī VDK darbinieku pārliecība, daudzos zuda ticība PSRS varenībai. Šādu vēsturisku kataklizmu brīžos cilvēkiem, īpaši vadošiem darbiniekiem, vienmēr nākas izšķirties, kādus lēmumus pieņemt un kurā pusē nostāties. Vadītājs spiests izvēlēties – aizmirst un nonievāt ideālus, kuriem viņš veltījis savu mūža labākos gadus, un skriet līdz jaunajiem saukļiem vai tomēr rīkoties atbilstoši sirdsapziņai. Šādos brīžos izpaužas cilvēka visslēptākās īpašības un tiek apliecināta viņa godīguma pakāpe. Pārejas periodā, kad vecā vara vairs nevar saglabāt savu ietekmi, bet jaunie spēki vēl nespēj varu pārņemt, ir vieni no visgrūtākajiem brīžiem augstu amatpersonu karjerā. Pirmais jautājums, uz kuru tādos brīžos sev jāatbild, – kādi ir mani principi un vērtības, kam palieku uzticīgs. Jāapzinās, ka, līdz pēdējam paliekot uzticīgam vecajai varai, tiks aizslaucīts vēstures mēslainē. Ja metīsi kažoku otrādi un centīsies izpatikt jaunajai varai, tad zaudēsi pašcieņu un tevi līdz mūža beigām nonievās laikabiedri. Trešais variants – turpināt profesionālo darbu atbilstoši reglamentam un pastāvošajiem likumiem. Lai paliktu godīgs pret sevi, aizejošo un atnākošo varu, lai nepārkāptu savus principus un nerīkotos pretrunā ar sirdsapziņu, man atlika tikai viens ceļš – turpināt vadīt tolaik pretrunīgi vērtēto dienestu, ievērojot visus amata noteiktos pienākumus, likumus un tajos veiktās izmaiņas.

Mainoties varām, mans kungs, priekšnieks, uzraugs un pat vagars turpināja būt likums. Lai gan politiskās vētras centās mani ieraut vienā vai otrā virpulī, pieturējos pie likuma burtā, un tagad, jau pēc gadiem analizējot savu rīcību, secinu, ka rīkojos pilnīgi pareizi. Ar šo izvēli es lepojos. Tas nekas, ka gan jaunā, gan vecā vara likumus centās interpretēt dažādi. Vadot VDK, varas pārstāvjiem ne tikai sniedzu informāciju, bet arī nemītīgi atgādināju par likuma burtu. Ievērojot likumus, manis vadītais kolektīvs nevērsās pret tautu un nedūra dunci mugurā

mirstošajai kompartijai. Kolektīvs nesašķēlās un šajos juku laikos neizraisīja asinsizliešanu. Lasot šo grāmatu, jums būs iespēja izvērtēt, vai varēja notikt arī citādi. Droši varu teikt: jā, varēja!

Kopš 1992. gada atrodoties pensijā, esmu turpinājis vērot un analizēt sabiedriski politiskos procesus. Laiki mainās – netikumi paliek. Droši vien modernā sabiedrībā ir pieņemami nemitīgi mainīt viedokļus un uzskatus. Virzoties karjerā kā komjaunatnes, pēc tam kompartijas darbinieks un visbeidzot kā VDK generālis, ticēju partijas sludinātajiem ideāliem. Tiesa gan, astonešmito gadu beigās biju spiests daļēji tajos vilties, tomēr līdz pat šai dienai esmu PSRS idejas piekritējs un uzskatu, ka PSRS varēja saglabāties kā savienība, līdzīga tai, kāda šobrīd ir Eiropas Savienība. Var jau būt, ka mani uzskati, pārlicība, attieksme pret lietām, procesiem, cilvēkiem kādam izrādīsies noderīga – tas ir vēl viens iemesls, kādēļ rakstu šo grāmatu.

Neceriet, ka grāmatā tiks atklāti spiegi, aģenti, ziņotāji. Pastāstīšu vienīgi to, kā viņi strādāja. Neceriet, ka šeit tiks atklātas vērienīgāko VDK operāciju detaļas un tamlīdzīgas lietas, par kurām man lemts klusēt vēl trīsdesmit piecus gadus. Lasot šo grāmatu, jūs uzzināsiet, kā strukturējās kādreiz tik varenais monstros – Latvijas PSR VDK. Neraugoties uz liegumu daudz ko izpaust, ir lietas, kuras tomēr drīkst stāstīt, un tās ir jāstāsta – kaut vai tādēļ, lai citi nerunātu niekus un neuzdotu sevi par lielajiem laikmeta varoņiem.

VDK kartotēka jau ilgu laiku ir viens no strīdus āboliem. Uzzinot kartotēkas pārņemšanas detaļas, daudzi varbūt mainīs savas domas un visus kartotēkās atrodamos cilvēkus nesauc par tautas nodevējiem. Taisnība ir tiem, kuri saka: atrašanās čekas maisos vēl nenozīmē, ka persona sadarbojusies ar VDK. Dokumentālie pierādījumi atrodas Krievijas arhīvos. VDK aģenti un ziņotāji bija dažādas pārlicības cilvēki. Vai ir pareizi šodien sodīt aģentu, kurš nav sniedzis nepareizu vai melīgu informāciju, bet ievērojis tā laika likumus? Vai ir pareizi nosodīt aģentu vai ziņotāju, kura sniegtā informācija ļāva neitralizēt noziedzīgu grupējumu un vainīgās personas sodīt atbilstoši Kriminālkodeksam?

Cits jautājums, ja aģents apmelojis godīgu cilvēku. Tāds aģents pat šodien būtu jāpakļauj kriminālvajāšanai. Lai to pierādītu, jāizpēta aģenta personīgā un darba lieta. Kurā Krievijas pilsētā tās glabājas, man nav ne jausmas – zinu tikai to, ka tās neglabājas vienkopus. VDK kartīte nav pierādījums sadarbībai, vēl jo vairāk tad, ja tajā nav personas paraksta. Pierādījumiem nepieciešams rokraksts. No desmit kartītēm deviņas varēja būt īstas, bet desmitā viltus. Arī operatīvi darbinieka sniegtās ziņas par aģentu nevar kalpot kā pierādījums sadarbībai ar VDK. Reizēm operatīvais darbinieks par kādu personu apzināti ieviesa pagaidu aģenta lietu, lai viņa izraudzīto kandidātu nepārvervētu cits dienests vai cita VDK

daļa. Starp citu, lai personu sāktu vervēt, mums bija jāpārlicinās, vai tā jau nav eita dienesta aģentu sarakstā. Ja nav dokumentālu pierādījumu, tad sadarbību var apstiprināt tikai liecinieki. Taču arī te var rasties grūtības. Piemēram, konspiratīvā dzīvokļa saimnieks var liecināt, ka konkrētas personas tikās viņa dzīvoklī. Bet patiesībā dzīvokļa saimnieks jau parasti neredzēja, kas ar ko tikās. Kamēr ar valsti, kurai pieder VDK arhīvi, dokumentācija un aģentu personīgās lietas, nav atrasts kontakts un panākta vienošanās par dokumentu tālāku izmantošanu, aģentu lietas iegūt neizdosies. Pasaules praksē gan ir pieņemts neizdot savas valsts aģentus svešai valstij. Kā mēļoja čekistu aprindās, piedesmito gadu beigās Ņikita Hruščovs piekrita izdot PSRS aģentu lietas Ķīnai. Pēc neilga laika daudzi no viņiem pazuda. Tas, ko pēc PSRS sabrukuma sastrādāja neatkarīgās Latvijas valsts vīri saistībā ar čekas maisiem, vēlāk radīja milzu problēmas mūsu valsts jauniešiem speciālajiem dienestiem, ar kuriem cilvēki nevēlējās sadarboties, jo dažādu politisko spēļu dēļ baidījās par jau tā vājajām neizpaušanas garantijām. Politīķi joprojām nav atbildējuši uz jautājumu, ko darīt ar tiem aģentiem un VDK darbiniekiem, kuri turpināja strādāt neatkarīgās Latvijas labā. Nelietīgos aģentus ir jāatklāj un jātiesā, bet tos, kuri darbojušies saskaņā ar likumu, nedrīkst sodīt. Ja soda viņus, tad jāsauc pie atbildības arī LPSR kompartijas funkcionāri, pirmie sekretāri, kuri politiski vadīja VDK struktūras, piedalījās to atskaitēs un akceptēja procesuālās darbības. Visbeidzot gribu atgādināt, ka neviens speciālais dienests nekad nekontaktē ar bijušajiem aģentiem vai bijušajiem speciālajiem dienestu darbiniekiem, jo ir skaidri zināms – viņi visi atrodas īpašā kontrolē. VDK bija nerakstīts likums – kolīdz ar aģentu pārstājām sadarboties, sakari nekavējoties tika pārtraukti. Tas nozīmē, ka tie, kurus šodien dēvē par čekistiem, nekādu apdraudējumu mūsu neatkarīgajai valstij nerada. Manuprāt, pienācis laiks pārskatīt spekulācijas saistībā ar mūsu cilvēkiem, kuri šobrīd ir neatkarīgās Latvijas patrioti un aktīvi iesaistījušies valsts izaugsmē. Arī šis ir viens no argumentiem, kādēļ nolēmu publicēt savus memuārus.

Tiem, kuriem rieb j VDK, iesaku šo grāmatu nelasīt, jo tā uzdzīs vēl lielāku riebumu. Jums patiesi nepatīks stāsts par to, kā komitejas operatīvie darbinieki savulaik rīkojušies jūsu dzīvoklī. Tāpat jums nepatīks lasīt par to, kā tikāt izsekoti un kā tika noklausītas jūsu telefona sarunas un kontrolēta jūsu korespondence. Atdodiet šo grāmatu saviem mazbērniem – viņi to izlasīs ar gandarījumu.

Johansons par Johansonu

Var piedzimt par dzejnieku, mūziķi, pētnieku, ģēniju, bet ne par čekistu. Par čekistu nepiedzima, par čekistu pat nekļuva. Cilvēkus par čekistiem vienkārši nozīmēja ar rīkojumu vai pavēli. Pierādījums tam – mana biogrāfija. Ja kāds izbijis VDK darbinieks apgalvo, ka viņš jau kopš bērnības sapņojis būt par slepenā dienesta darboni, neticiet viņam: vai nu viņš nav par to sapņojis, vai arī viņš nav bijušais VDK darbinieks.

Par čekistu nevarēja kļūt brīvprātīgi – nākamos čekistus čeka pati rūpīgi izvēlējās.

Skolas un studiju gados nesapņoju strādāt izmeklēšanā, kur nu vēl spēcienestā. Man nekad nav patikušas filmas un grāmatas par detektīviem un spiegiem. Bērnībā un jaunībā man riebās disciplīna un režīms. Man nekad nav paticis pēc komandas celties, pēc komandas sēsties pie brokastu galda, pēc komandas atpūsties. Par laimi vai nelaimi, liktenis lēma citādi. Ja nebūtu kļuvis par čekistu, droši vien Latvijas vēsturē būtu pazīstams kā aktīvs kompartijas darbonis no gaišā spārna – kā, piemēram, Gorbunovs. Bet varbūt vēsture par mani klusētu. Man bija izvēles iespējas – tieša gan, skarbas.

Saules gaismu ieraudzīju 1936.gada 22.jūlijā. Strādnieku Voldemāra un Zemas Johansonu ģimenē Klijānu ielā pie Gaisa tilta šai dienā valdīja prieks. Es biju otrais bērns – manam brālim Egonam ritēja jau septītais dzīves gads.

Māte un tēvs – visparastākie darba rūķi, vienkārši strādnieki. Visticamāk, ka vecāku visai zemā sociālā kārtā ļāva viņiem izvairīties no kara briesmām, saglabāt ģimeni un godam uzaudzināt bērnus. Mūsu ģimeni neaiztika nedz padomju vara 1940. gadā, nedz arī vācieši. Tēvs strādāja autoelektropiederumu rūpnīcā, kurai, mainoties varām, mainījās vienīgi nosaukumi. No šīs rūpnīcas tēvs arī tika

izvadīts pēdējā gaitā. Māte bija audēja „Rīgas manufaktūrā”. Kad vācu okupācijas laikā tika izsludināts pēdējais iesaukums, tēvs kopā ar manu krusttēvu noslēpās pagrabā, jo kāds ieminējās, ka dažas dienas labāk nerādīties acīs. Iesaušanas kampaņa beidzās, un Rīgā drīz vien ienāca padomju armija. Kara gados, neskaitot spiedīgos materiālos apstākļus, vienīgais drauds mūsu ģimenei bija iespējamā tēva mobilizēšana vācu armijā.

Tēvs, noticot padomju varas ideāliem, iestājās partijā, taču tādēļ dzīve vieglāka nekļuva. Vecāki no agras bērnības mēģināja mani pieradināt pie dažādiem darbiem, bet no tā nekas prātīgs nesanāca. Bauskas rajonā mums dzīvoja attāli radi. Pirmajā pēckara vasarā māte aizveda mani pie radiem, lai eju ganos un neskraidu pa Rīgas ielām, pie reizes gan paēdis būšot, gan atpūties. Sākās ganu gaitas. Katru rītu jāceļas, jādzen ganībās piecas govis un bars aitu. Man kā pilsētas puikam tas drīz vien apnīka. Visu dienu ar lopiem bija garlaicīgi, un arī vakaros nebija ar ko paspēlēties, jo radiem mana vecuma bērnu nebija. Arī radu attieksme pret mani nešķīta necik mīļa – viņi lielsaimnieki, es plikadīda no pilsētas. Mani nomāca doma, ka tieku izkalpināts. Dienu no dienas sirds aizvien vairāk aptecējās. Kādu rītu izdzinu lopus pļavā, bet pats pa ceļu prom uz Jelgavu, kura no tās vietas atradās aptuveni divdesmit kilometru attālumā. Ap pusdienas laiku tiku līdz Jelgavai, bet kā tikt uz Rīgu? Tai laikā nekursēja ne vilciens, ne autobuss. Aizgāju līdz tirgum, kur stāvēja smagās automašīnas, lai pārkrautu preces. Ar vienu šoferi sarunāju, ka viņš mani aizvedīs līdz Rīgas robežai. Tā, sēžot kravas kastē uz maisiem, aizkratījos līdz Rīgas pievārtei un tālāk ar tramvaju tiku līdz mājām Klijānu ielā. Aizgāju mājā, bet tur neviena nebija. Ja nav, tad nav. Izgāju pagalmā spēlēties ar draugiem. Pirmais mani pamanīja brālis, kurš to paziņoja vecākiem, kolīdz viņi pārnāca no darba. Tad gan es dabūju pa krāgu. Arī radi laukos bija pārbijušies. Neviens taču nevarēja iedomāties, ka mazs puika uz savu galvu no dziļiem laukiem līdz Rīgai kājām atcilpos. Pēc tās reizes mani vairs ganos nesūtīja.

Pilsētā man tomēr patika labāk, lai arī dažreiz nācās ciest no tā, ka vecākie bērni varēja atļauties to, ko nevarēju es.

Tā kā brālis bija par mani vecāks, pēc kara viņš ar draugiem staigāja pa Bīkernieku mežu, lasīja mīnas un tās spridzināja. Mani līdzī neņēma, un par to man sāpēja sirds. Reiz, viņus izsekojot, no Klijānu ielas aizdiebu līdz pat Bīkernieku mežam. Mežā pieskrēju viņiem klāt. Šie pārsteigti gan, taču prom nedzina, jo baidījās, ka es pa ceļam varu pazust. Izbāra, sadeva pa ausīm un ļāva palikt. Mežs bija pilns ar patronām, granātām, mīnām. Sāku spēlēties. Izjaucu neizšautās patronas, sabēru pulveri kurgānā, uzbēru tam zemi, pievienoju degaucklu, aizdedzināju, un kurgāns sprāga. Reiz salikām sprāgstvielas kastē un

uzlikām virsū sauso spirtu. Kā gadījās, kā ne, bet konstrukcija nesprāga. Gāju skatīties, kādēļ nekas nenotiek, un pēkšņi atskanēja blīkšķis. Paldies Dievam, ka toreiz nekas acīs netrāpīja.

Nevarētu teikt, ka biju liels palaidnis, bet arī nekāds paipuisītis nebiju. Tādēļ tikai vienu reizi dzīvē pabiju pionieru nometnē, turklāt uz ļoti īsu brīdi. Vienu maiņu nomocījos, jo man nepatika, ka visu laiku jāpakļaujas pavēlēm. Jau pēc pirmās maiņas ar asarām acīs izlūdžos mātei, lai ved mani atpakaļ uz mājām. Aklu paklausību mana iekšējā pārliecība nekad nav pieņēmusi.

Bērība – šis skaistais, netveramais dzīves mirklis mijās ar skolas gadiem, kur es īpaši nepaguvu izeļties. Mācījos Rīgā, taču sesto un septīto klasi tēva dēļ nācās apgūt Jaunpiebalgas vidusskolā. Tolaik kompartijas spīce propagandēja, ka komunistiem no pilsētām jādodas uz laukiem palīdzēt tur attīstīt dažādas ražošanas nozares. Manu tēvu partija norīkoja darbā Jaunpiebalgas rūpkombinātā par galveno inženieri. Partijas misija ilga divus gadus, pēc tam tēvs atgriezās darbā savā rūpnīcā, es – savā skolā. No 1952. līdz 1956. gadam mācījos Rīgas Industriālajā politehnikumā. Pēc tā absolvēšanas dažus mēnešus paguvu nostrādāt pie tēva autoelektropiederumu rūpnīcā, bet tad tiku iesaukts armijā. Neraugoties uz riebumu pret trulu disciplīnu, man patika aktīvs dzīves veids un visdažādākā sportošana. Tā kā mani vecāki bija partijnieki, pēc armijas iekārtojos darbā Latvijas Komjaunatnes Centrālkomitejā par masu sporta un aizsardzības darba instruktoru. Darbs ar cilvēkiem man iepatikās, un tas, kā es to darīju, iepatikās arī komjaunatnes bosiem. Jau pēc diviem gadiem kļuvu par komjaunatnes Centrālkomitejas komjaunatnes organizāciju instruktoru. 1962. gadā tiku nozīmēts par Bauskas kolhozu–sovhozu teritoriālās komjaunatnes pārvaldes komsorgu, pēc gada jau par Bauskas komjaunatnes komitejas pirmo sekretāru. Vēl pēc dažiem gadiem iesēdos komjaunatnes Centrālkomitejas masu sporta un aizsardzības nodaļas vadītāja krēslā.

Bauskas laiku turu gaišā atmiņā – tā bija jaunība un pirmie soļi ģimenes dzīvē.

Ar sievu iepazinās Maskavas Fizikultūras institūtā, kur viņa tolaik strādāja. Draudzējāties aptuveni pusotru gadu un tad sapratām, ka spējam dzīvot kopā arī ilgāk. Tai laikā Bauskā strādāju komjaunatnes pirmā sekretāra amatā. Viņai pretika drosmes doties no Maskavas man līdzī uz Bausku. Bauskā krievu valodu tolaik reti kurš zināja. Tas viņai izrādījās pietiekami liels psiholoģisks pārdzīvojums. Dzīvojām divistabu dzīvoklī, kurā viņai nācās pavadīt lielāko dienas daļu, jo darba viņai nebija tādēļ, ka nemācēja latviešu valodu. Es vakaros atgriezos vēlu, jo slaucējas darbu beidza tikai astoņos vakarā un tikai pēc tam varēja notikt komjauniešu sapulces. Pēc tam vēl bija jātiek līdz Bauskai. Sākumā

uz kolhoziem braukāju ar emku – motociklu ar blakusvāģi, bet vēlāk man piešķīra moskviču. Tolaik man pat vēl tiesību nebija. Es mazliet piemānīju Rīgas komjaunatnes Centrālkomitejas vadītāju Augustu Zikmani. Nebija arī motocikla vadītāja apliecības. Ilgu laiku braukāju uz goda vārda, jo mani taču pazina Bauskas miliči.

Reiz Bauskas rajona milicijas priekšnieks man lūdza aizvest viņu uz ministriju Rīgā. Es tīri priedēgs – man tiesību nav, bet ar milicijas priekšnieku var droši braukt. Aizbraucām līdz Rīgai, domāju, mašīnu kaut kur atstāšu un, kad milicijas priekšniekam pasākums būs beidzies, aiziesim pēc mašīnas un brauksim kopā atpakaļ. Viņš pēkšņi paziņoja: „Atbrauc man pēcpusdienā pakaļ”. Es apjucis atbildēju, ka tas būs sarežģīti. „Kā tā? Saki kas tev ir?” viņš vaicāja. „Man nav tiesību!” „Vo, velns, kā tu mani ievīlki šajā avantūrā, kā tagad tiksīm atpakaļ? Es taču nezināju, ka tev nav tiesību!” „Tāpat kā uz Rīgu”, atbildēju. Pēc tam, kad laimīgi aizbraucām uz mājām, viņš paziņoja: „Tiklīdz būs kursi, iesi mācīties!” Kursi patiešām drīz vien sākās, un pēc kāda mēneša jau tiesības bija kabatā – nokārtoju ne tikai automašīnas, bet arī motocikla un vēl traktora vadīšanas tiesības.

Taču pa to laiku kāds jau bija paziņojis Rīgas Centrālkomitejai, ka Johansons pārkāpjot jebkādas ētikas normas un braukājot pa Bausku bez tiesībām ar viņam tikko piešķirto jauno moskviču. Par šo faktu es, protams, nezināju. Pēkšņi mani izsauca pie pirmā sekretāra. Ja jābrauc, jābrauc. Kāpu moskvičā un braucu uz Rīgu. Par laimi, pirms divām dienām biju nokārtojis eksāmenus un dabūjis tiesības. Pa sarkaniem paklājiem daiļotajiem gaiteniem devos pie Zikmaņa. Jutu jau, ka Centrālkomitejas instruktori tā savādi uz mani skatās un nosaka: „Nu, turies, Ēdmund!” Bet neviens neteica, kas mani sagaida. Sapratu, ka nebūs labi. Iegāju iekšā. Zikmanis bija tāds liels, varens vīrs, es, salīdzinot ar viņu, jutos kā cālēns. Viņš apvaicājās, kas jauns, kā iet un pēkšņi strikti nošņāca: „Kādēļ tu mani piemānīji, kad es jautāju, vai tev ir tiesības? Tu man teici, ka ir, bet izrādās, ka tev tiesību nemaz nav. Tas nozīmē, ka nāksies šo lietu izskatīt birojā.” Atbildēju viņam: „August Karlovič, līdz jums nonākusi ne sevišķi precīza informācija – man ir tiesības!” „Kā? Kur tev ir tiesības? Rādi šurp!” „Lūdzu! Šeit ir motocikla tiesības, šeit automašīnas tiesības un šeit vēl ir arī traktora vadītāja apliecība!” Zikmanis salēcās, kļūdams bāls no dusmām. Uzreiz izsauca otro sekretāru Karpovu, kurš bija atsūlīts no Maskavas, lai kontrolētu vietējos kadrus. „Kas mums te par kārtību?! Kas tev teica, ka nav tiesību? Lūdzu, re, kur tās ir! Ko vēl vajag?” Karpovs kļuva sarkans, sarāvās, noņurdēja: „Jā! Hmm... laikam kāda kļūda...” un sašļucis pameta kabinetu.

Par šo gadījumu vēl ilgi smējās gan Centrālkomitejā, gan Bauskā. Pie sevis

nodomāju: ja būtu izsaukts pirms divām dienām, tiktu atlaists no darba. Tolaik apmānīt pirmo sekretāru skaitījās liels grēks.

Saistībā ar Zikmani atmiņā nāk vēl kāda epizode. Pie mums uz Bausku bieži brauca dažādi priekšnieki no Maskavas, tādēļ ka Bauska skaitījās viens no attīstītākajiem rajoniem ar labākajiem un modernākajiem kolhoziem un padomju saimniecībām: „Uzvara”, „Bauska”, „Zālīte” un citas. Tās varēja rādīt un ar tām varējām lepoties. Bauska tolaik skaitījās Latvijas Ukraina – Latvijas labības klēts. Kārtējo reizi tika paziņots, ka ieradīsies Zikmanis kopā ar Maskavas Centrālās komitejas inspektoru. „Tu skaties un parādi, kā laukos dzīvo mūsu komjaunieši”, man piekodināja bosī no Rīgas. Sazvanīju kolhozu „Uzvara”, kur priekšsēdētājs bija Jansons – goda vīrs, un saku: „Vai tu varētu mūs uzņemt, izrādīt saimniecību un vakarā kopā ar komjauniešiem paēst vakariņas?” „Protams! Brauciet tik šurp!” Man bija ļoti labas attiecības ar kolhozu priekšsēdētājiem. Mani pašu vienu brīdi gribēja virzīt priekšsēdētāja amatam, bet acīmredzot komjaunatnes Centrālkomiteja to padzirdēja, un mani veikli pārcēla darbā uz Rīgu.

Bija rudens, lietus, dubļi, vējš. Viņi atbrauca ar savu Volgu. Līdz Bauskai ar volgu atbraukt nav liela māksla, bet kā tikt līdz kolhozam? Tur bija dubļi. Par to jau iepriekš bija padomājis un no Lauksaimniecības pārvaldes sarunājis „padomju džipu” Uaz. Zikmanis un inspektors Sorokins izkāpa no auto, sasveicinājāmies, izstāstīju, kādi mums ceļi stāv priekšā un aicināju sēsties uazikā, skaidrojot, ka ar Volgu caur dubļiem līdz „Uzvarai” netiksīm. Sēdos pie stūres, un sākām braukt. Zikmanis pa ceļam, lielīdamies kā pāvs, stāstīja Sorokinam: „Redz, pie mums pirmajam sekretāram jāmāk braukt gan ar tādām mašīnām, gan ar tādām, gan pa dubļiem, gan asfaltu”. Tikām līdz „Uzvarai”. Tur viss laipni tika izrādīts. Pēc tam sēdāmies pie vakariņu galda un „īemetām arī pa graķītim”. Visi jutās ļoti apmierināti. Pēc divpadsmitiem naktī atvadījāmies un devāmies atpakaļ uz Bausku, kur priekšniekus gaidīja lepnā Volga. Man gan teica, bet biju piemirsis, ka uazikam ir divas bākas – parastā un rezerves, kuru var ieslēgt, pagriežot degvielas vada krānu zem priekšējā sēdekļa. Pusceļā mašīna apstājās. Es startēju, bet nekā. Mašīna nerūc. Lietus līst, vēji pūš, tumša nakts, dubļi visapkārt, un manā nerūcošā uazikā sēž divi lieli priekšnieki. Sapratu, ka esmu milzu ķezā. Teicu viņiem: „Droši vien aizsērējis degvielas vads.” Atrāvu dzinēja vāku, ņēmos gar karburatoru, sāku pūst un hubināt: „Aizdedze ir, bet benzīns nenāk.” Pūšu, pūšu, bet nekas nesanāk. Abi, pirms tam „Uzvarā” jau labi iekemējuši, saka: „Ei, tu esi vārgs! Dod mums papūst!” Šie lec no uazika laukā un ar savām lepnajām kurbītēm dubļos iekšā. Abi pūš atspērušies, lietus līst, abi slapji. Gialu galā es atcerējos par to krānu. Bet, tā kā to skaļi atzīt nedrīkstēju, pa kluso ielīdu salonā kaut ko pačabināties. Viņiem tur pūšot jau dzērums sāka iet ārā. Abi slapji,

ar dubļiem nošķiedušies, dusmīgi. Izkāpu no salona un teicu: „Es pats vēlreiz pamēģināšu, nu jau vajadzētu būt kārtībā.” Nedaudz papūtu. Saucu: „Re, nāk!” Saskrūvēju visu atpakaļ un kā startēju, tā ierūcās. Laimīgi braucām atpakaļ. Otrā rītā domāju, kas nu būs. No kolēģiem centrālkomitejā saņēmu zvanu. Šie teica: „Edmund, tu esi par varoni pataisīts!” Operatīvā sanāksmē Zikmanis paziņojis: „Lūk, kā vajag strādāt pirmajiem sekretāriem: brauc pa dubļiem, mašīna salūzt, pats izkāpj, saremontē un brauc tālāk.” Šis gadījums kļuva par anekdoti.

Tā kā komjaunatnes darbos veicās gana labi, bet partijas aparātam trūka jaunu asiņu, mani uz diviem gadiem aizsūtīja uz Viļņas Augstāko partijas skolu. Pēc tās absolvēšanas sākās manas partijas darba gaitas. Karjeru sāku Rīgas pilsētas Kirova rajona Partijas komitejas daļas vadītāja amatā. 1970. gadā tiku nozīmēts par Kirova rajona partijas sekretāru. Šie prieki izrādījās tikpat īsi kā rīta rasa. Jau pēc gada mana dzīve sagriezās ar kājām gaisā.

Kādā jaukā dienā saņēmu zvanu no partijas Centrālkomitejas orgdaļas vadītāja. Tas, ka vadītājs vēlējās tikties, nekādu pārsteigumu neradīja, – ne pirmo, ne pēdējo reizi, jo viņš kopā ar saviem instruktoriem taču atbildēja par partijas iekšējo dzīvi, visiem pasākumiem, kadru politiku, kārtību, disciplīnu. Par partijas sekretāru kļuva, kad man vēl nebija četrdesmit gadu – tolaik biju jaunākais partijas sekretārs Rīgā. Tomēr, kad sauca uz „balto namu”, vienmēr pārņēma iekšējs satraukums. Bet, ja jābrauc, tad jābrauc. Devos kabinetā iekšā, un priekšnieks sāka man jautāt, kā dzīvoju, kas jauns. Beigu beigās viņš man paziņoja, ka partijas Centrālkomitejas birojam ir priekšlikums mani nosūtīt atbildīgā darbā Valsts drošības komitejā. Šāds priekšlikums tapis tādēļ, ka iepriekš esmu strādājis komjaunatnes komitejā par sporta un aizsardzības daļas vadītāju un esot aktīvs, sportisks cilvēks, bet tur tieši tādi kadri vajadzīgi. Pirms strādāšanas būšot jāmacās Augstākajā drošības komitejas skolā. Sīkāk neko viņš nemācēja pateikt. Pārējo man pastāstīšot Audjukēvičs. „Man jāzina tavas domas, bet brīdinu – tavas domas, tas ir ļoti labi, taču atceries, ka ir arī partijas disciplīna! Vari, protams, domāt, bet atteikumu nepieņemsim, izsvītrosim tevi no kadru saraksta, tad varēsi iet strādāt pēc specialitātes.” Pavaicāju viņam dažas detaļas. Viņš man skaidroja, ka visā PSRS tiek pildīts PSRS PSKP Politbiroja lēmums, ka jāiesauc cilvēki līdz četrdesmit gadu vecumam. Apmācība notiek divus gadus. Pēc skolas beigšanas saņemšot augstāko juridisko izglītību un operatīvā darba zināšanas. Man piekodināja par šo jautājumu ne ar vienu nerunāt, izņemot, protams, tuvākos ģimenes locekļus. „Tevi drīzumā uzaicinās uz sarunām VIDK, un, kad pienāks laiks, mēs paši visu paskaidrosim rajona komitejai.”

Toreiz vēl nesapratu, kādēļ tāda konfidencialitāte. Tikai vēlāk apjautu, ka pēc priekšlikuma izteikšanas sākās pārbaude. Pārbaudīja mani, manu sievu, sievas un

manus radus, tēvu, māti, brāli – ko viņi dara, ar ko draudzējas, cik daudz šņabja dzer un kādās meitās iet.

Atgriezies savā rajona komitejā – visi interesējās, par ko runājāt, teicu – tāpat vien, par dzīvi parunājām. Pirmajam sekretāram jau uzreiz radās aizdomas, ka kaut kas nav kārtībā, jo tāpat vien par dzīvi parunāt uz „balto namu” nesauc. Droši vien viņš nodomāja, ka tas viss nozīmē kadru maiņas. Jau otrā dienā man zvanīja VDK priekšsēdētāja vietnieks un kadru daļas priekšnieks Karpovs un aicināja ciemos uz stūra māju. Tiekoties viņš paziņoja: „Esam saņēmuši rīkojumu no Centrālās komitejas gatavot tevi darbam komitejā, bet vispirms mēs tevi nosūtīsim uz mācībām, pēc tam strādāsi pie mums vadošā amatā.” Kad vaicāju, kas tas būs par darbu, viņš tā īsti nespēja to paskaidrot, vien piebilda, ka būšu vismaz nodaļas vadītājs. Lielas gribēšanas mainīt darbu gan nebija, jo biju beidzis Augstāko partijas skolu, specializējoties tieši rūpniecībā, tādējādi man nākotnē bija izredzes kļūt par kādas lielas rūpnīcas direktoru. Pēc tam pakonsultējos vēl ar dažiem uzticamiem cilvēkiem, un visi man teica – pretoties priekšlikumam nav jēgas, ja reiz liktenis tā lēmis, tad nāksies vien piekrist, jo ar to dzīve nebeidzas. Pirms tam man nekāds lielais priekšstats par drošības komiteju nebija. Mani tas neinteresēja, arī kriminālfilmas neskatījos. Būdam pragmatisks cilvēks, plānoju pilnveidot partijas komitejas rūpniecības daļu. Vienīgais, kas mani mierināja, bija solītais jurista diploms. Partijas augstākā skola jau nebija specialitāte. Atlika vien pieļaut kļūdu un pazaudēt amatu, lai vairs neko nevarētu iesākt. Pēc izglītības biju tehnologs, taču, tā kā specialitātē nebiju strādājis, to izmantot nebūtu iespējams.

Kad pārbaude bija izieta, tikos ar Audjukēviču. Viņš paziņoja, ka pret mani un maniem radu rakstiem principiālu pretenziju nav – tad nu jābrauc uz Maskavu mācīties, pēc skolas beigšanas iegūšot majora vai apakšpulkveža pakāpi, pēc tam strādāšot vadošā amatā. Pēc sarunas devos uz partijas Centrālkomitejas biroju, kur tika uzdoti formāli jautājumu un parakstīti visi nepieciešamie dokumenti.

Tā nu 1970. gada beigās devos uz Maskavas VDK, kur nācās iziet medicīnisko komisiju. Tur mēs tikām pārbaudīti tāpat kā kosmonauti. Ja pirms medicīnas komisijas bijām sešdesmit cilvēki, tad pēc komisijas palikām tikai 49. Drošības komitejai bija vajadzīgi pilnīgi veseli kadri. Pārbaude izvērtās tieši tāda pati, kā pirms iesaukšanas armijā. Vienā mirklī visi cienījamie partijas sekretāri pārvērtās par vienkāršiem jauniesaucamajiem, kuri pliki stāvēja medicīnas komisijas priekšā. Tā turpinājās vairākas dienas. Pēc tam mūs sapulcināja mandātu komisija, kuru vadīja PSRS VDK priekšsēdētāja pirmais vietnieks. Katrs no mums tika uzaicināts uz individuālu sarunu, kurā tikām informēti, ka esam derīgi darbam VDK, pēc mācībām iegūsim augstāko izglītību un majora pakāpi. Turklāt saņēmām solījumu, ka tiksīm nodrošināti ar dzīvokļiem Piemaskavā,

Balašihlas pilsētā. Tie, kuri nevēlējās dzīvokli, tika nodrošināti ar kopmītnēm, kur vienā istabā dzīvoja divi cilvēki. Tā kā mana sieva bija dzimusi un dzīvojis Maskavā, izvēlējos dzīvokli, negribējās viņu vienu Rīgā atstāt.

Skolas telpas atradās netālu no VDK centrālās ēkas, toreizējā Dzeržinska, tagad Lubjankas laukumā. Vēl viens korpus atradās uz Ļeņingradas prospekta, bet pamatā mācības notika Maskavas centrā slēgtās telpās.

Kad atgriezos Rīgā, tiku atbrīvots no partijas sekretāra amata, pēc tam VDK pieņēma mani savā štātā. 1970. gada janvārī braucu atpakaļ uz skolu. Pārdzīvojumi bija pamatīgi. Bijī kaut kas, bet kļuvi nekas – vienkāršs skolnieks, četrdesmit gadus vecs armijas leitnants. Pirmajā mēnesī izgājām militāro apmācību. Daudzi partijas darbinieki nekad nebija dienējuši armijā, un apmācība bija nepieciešama, lai saprastu, kas ir armijas reglaments, kārtība, armijas dzīve, tehnika, ieroči. Tā kā mums visiem bija augstākā izglītība, pēc apmācības ieguvām leitnanta pakāpi, bet tie, kuriem bija augstāka pakāpe, attiecīgi tika pie vecākā leitnanta vai kapteiņa uzpleciem. Armijas apmācības kursu izgājām arī Balašihā, kur atradās speciālo vienību apmācības centrs. Tā bija slēgtā teritorija, kur gatavoja izlūkus un speciālo vienību karavīrus. Teritorijā atradās vairākas ēkas. Nevienš nezināja, kas notiek kaimiņos. Savstarpēja sarunāšanās nebija pieņemta. Tikai vēlāk apjautām, kur esam nokļuvuši. Mēneša laikā gan šāvām, gan piedalījāmies armijas mācībās, gan tikām vadīti pa armijas daļām un iepazīstināti ar PSRS armijas bruņojumu. Acīmredzot tas tika darīts tādēļ, lai mēs justu psiholoģisku pārliecību par to, cik bruņotie spēki ir vareni un cik varena un moderna ir PSRS armija. Bijām gan raķešu centrā, gan tur, kur ražo degvielu atomstacijām. Apmeklējām slēgto aviācijas izstādi. Arī vēlāk apmācību laikā mūs kaut kur veda un demonstrēja labāko, kas PSRS tajā laikā bija. Pēc armijas apmācībām iekārām šinelus skapī. Uz skolu drīkstēja doties tikai civilā apģērbā. Sākās mācību process – katru dienu sešas, astoņas mācību stundas – lekcijas, semināri, vasarā viens atvaļinājuma mēnesis. Pēc pirmā gada beigām mūs sūtīja praksē. Es izvēlējos Igauniju, jo man nebija jēgas braukt uz Krievijas vidieni, kur bija pavisam cita operatīvā situācija. Savu izvēli pamatoju ar to, ka arī Igaunija atrodas pie jūras un situācija ir apmēram tāda pati kā Latvijā, kur man pēc mācību beigām nāksies strādāt. Nākamā mācību gada beigās kārtojām valsts eksāmenus. Tos nokārtoju ar izcilību. Tie, kuri bija no republikām, brauca atpakaļ uz mājām, bet tos, kuri nāca no Krievijas Federācijas, sūtīja uz citiem apgabaliem atkarībā no vakantajām štata vietām. Vietu nebija daudz, tomēr atradās gan apgabala pārvaldes vadītāja vietnieku, gan nodaļu vadītāju amati. Par reģionālo VDK vadītāju jeb pirmo cilvēku nevienu no mums neieccēla, jo bija nepieciešama praktiskā darba pieredze. Atgriežoties Rīgā, devos pie Audjukēviča, kurš paziņoja, ka ir priekšlikums ieceļt mani par 5. daļas vadītāja

vietnieku un nodaļas vadītāju, kurš atbild par Rīgu. Tā bija atsevišķa nodaļa, kuras uzdevums bija kontaktēt ar Rīgas rajonu partijas komitejām, apkopot un analizēt Rīgas partijas komitejām domāto un no tām pienākošo informāciju. Tomēr Rīgas pilsētai mūsu seši nodaļu darbinieki bija kā piliens jūrā. Man tika piešķirta majora pakāpe, un palēnām sāku strādāt.

Sieva izrādīja milzu prieku par to, ka jābrauc uz Maskavu, taču, runājot par manu gaidāmo darbu, noteica: „Lai nu ko, tikai ne to.” Bet neko nevarēja darīt – darbs ir darbs, turklāt sieva nekad nejaucās manā profesionālajā dzīvē. Tā mūsu ģimenē bija pieņemts. Viņa gan varbūt klusībā cerēja, ka mēs paliksim Maskavā, kaut gan jau sākumā pateicu, ka tas nav iespējams.

Strādājot VDK, mans draugu loks ievērojami sašaurinājās. VDK tomēr bija represīva iestāde, un tas arī bija viens no iemesliem, kādēļ paziņu loks kļuva mazāks, jo nebija daudz cilvēku, kas vēlētos draudzēties un tikties ar VDK darbinieku gan vēsturisko pārestību, gan baiļu dēļ. Otrs iemesls varētu būt tas, ka VDK darbiniekus bieži vien mēdza iegāzt šaubīgi paziņas. Tādēļ arī vadība neieteica veidot lielu draugu loku. Neviens negribēja iekļūt melnajā sarakstā.

I daļa IESTĀDE, KURU VADĪJU

VDK leģitīmā bāze

Lielākā sabiedrības daļa čeku jeb VDK joprojām uzskata par monsturu, kurš pagājušajā gadsimtā, klausot Padomju Savienības Komunistiskās partijas (PSKP) norādījumiem, iznīcināja simtiem tūkstošu nevainīgu cilvēku. Nav jēgas apcerēt čekas pirmsākumu morālos aspektus – svarīgi ir norādīt, ka tā čeka, par kuru stāstīšu, nav tā, kura latviešus dzina uz Sibīriju. Būtiska šķirtne – pagājušā gadsimta piecdesmito gadu vidus, precīzāk, PSRS vadoņa Josifa Staļina nāve. Drīz pēc tam asinskārā spēcienesta darbība tika stingri reglamentēta, iegūstot savu pēckara nosaukumu „Valsts drošības komiteja” jeb saīsinājumā VDK.

Komitejas darba mērķus un apjomu reglamentēja PSRS Kriminālkodekss. Saskaņā ar likumu komiteja veica stingri noteiktu noziegumu izmeklēšanu. Detalizētāk VDK darbību reglamentēja speciāls PSRS Ministru Padomes nolikums. Tas tapa īsi pēc PSKP 22. kongresa, kad toreizējais kompartijas līderis Ņikita Hruščovs paziņoja par Staļina personības kulta beigām un aicināja atklāt šī kulta laikā pastrādātos noziegumus. Galīgo punktu čekas tumšajai pagātnei pielika Staļina galvenā asinssuņa Lavrentija Berijas arests un viņa darbības publiska nosodīšana.

Līdz ar Hruščova nolikuma apstiprināšanu faktiski dzima tas VDK, par kurur runā mūsdienās. Drošības iestādes darbību aizvien vairāk reglamentēja nevis galvenā komunistu iegrības, bet gan likumdošana. Tādējādi tika novilkta stingra robeža starp asinskāro VDK priekšgājēju un to, kāda tā bija līdz pat 1991. gadam. Nolikums tolaik bija slepens, taču daži izvilkumi no tā tika publicēti

laikrakstā Pravda. Vadoties pēc nolikuma, veidojās PSRS VDK un arī Latvijas (LPSR) VDK struktūras.

No vienas puses, LPSR VDK pakļāvās LPSR Komunistiskās partijas birojam un pirmajam sekretāram, no otras – PSRS VDK. Republikas komitejas darbību kopumā kontrolēja centra inspekcijas pārvalde, kura tad arī ziņoja par rezultātiem PSRS VDK vadībai. Saskaņā ar nolikumu VDK priekšsēdētājam bija jābūt valdības sastāvā, taču Latvijā VDK priekšsēdētāju valdībā neiekļāva. Tādējādi VDK saikne ar LPSR Ministru Padomi bija tīri simboliska. Par praktisko darbību mēs atskaitījāmies Latvijas kompartijas pirmajam sekretāram. Izlūkošanas, pretizlūkošanas, operatīvās un citas ar VDK profesionālā darba specifiku saistītās darbības tika saskaņotas tikai un vienīgi ar attiecīgajām struktūrām Maskavā. Tēlaini runājot, profesionālajos jautājumos pakļāvāmies Maskavai jeb PSRS VDK, bet ideoloģiskajos jautājumos – Latvijas kompartijas birojam un pirmajam sekretāram, kurš arī noteica VDK politisko stratēģiju.

Parasti Latvijas kompartijas pirmais sekretārs operatīvajā darbībā neiejaucās. Pirmos sekretārus nosacīti varēja uzskatīt par Latvijas VDK politisko vadību. VDK darbības aspektus visos laikos noteica kompartijas funkcionāri, un izpildītājiem – VDK darbiniekiem – tos nācās rūpīgi ievērot. Padomju laikā populārs bija teiciens: VDK – tas ir partijas vairogs un zobens. Diemžēl mūsdienās daudzi „pārkrāsojušies” politiķi to ir paguvuši aizmirst.

Jutos gandarīts, kad saistībā ar diskusijām par čekas maisu publiskošanas hetderību sabiedrībā izskanējis viedoklis, ka kartītēs atrodamo aģentu un ziņotāju uzvārdiem līdzās jāpublicē arī atbildīgo kompartijas amatpersonu vārdi (piemēram, žurnālista Jura Paidera secinājumi laikrakstā „Neatkarīgā Rīta Avīze” 24.07.2004.).

Kompartijas politiskā vadītāja noteicošā loma izpaudās, piemēram, norādēs pirms krimināllietas tālākās virzīšanas par tādiem pantiem kā spiegošana vai politiskie noziegumi. Par situāciju mēs vispirms ziņojām pirmajam sekretāram. Krimināllieta bija operatīvās darbības gala rezultāts. Pirmajam sekretāram bija tas gods pirmajam saņemt LPSR VDK gada atskaiti pirms tās sūtīšanas uz Maskavu. Arī pilsētās un rajonos VDK gada atskaišu veidošanā piedalījās vietējie partijas pirmie sekretāri. Atskaiti gan viņi neparakstīja. Mēs tikai iepazīstinājām politisko vadītāju ar šo svarīgo dokumentu. Dažkārt pirmajam sekretāram radās iebildumi pret jautājuma formulējumu, un tādos gadījumos viņa ieteikumus lielkoties ņēmām vērā. Atskaite bija kopsavilkums par politiskās un operatīvās situācijas analīzi, atklāto noziegumu skaitu, tajā ietilpa arī analītiska informācija par ārvalstu izlūkdienestu darbību Latvijā, kā arī analīze par LPSR VDK darbību ārzemēs. Ziņojām arī par iekšējām lietām, pārkāpumiem vai sarežģījumiem,

sniedzam analīzi par politiskā un operatīvā stāvokļa iespējamām izmaiņām un norādījām, kādi pasākumi jāveic nākamajā gadā.

LPSR VDK līdzekļus iedalīja Maskava, kas nodrošināja pilnīgu finansiālu neatkarību gan no republikas, gan arī no tās politiskās vadības. Budžeta sadalījums bija samērā vienkāršs: darba algas un materiāli, tehniskais nodrošinājums, līdzekļi ēku uzturēšanai, noteiktas summas aģentūras darba atbalstīšanai. Tolaik sabiedrībā valdīja uzskats, ka VDK ir ļoti bagāta un nezina, kur likt naudu. Patiesībā tie bija izdomājumi, baumas un meli. Komitejā valdīja stingra ekonomija. Piemēram, aģentūras darbam tika atvēlēti salīdzinoši niecīgi līdzekļi, jo bija pieņemts, ka aģentūras darbs balstās uz patriotisma jūtām. Noteiktas naudas summas tērējām aģentūras darbam ārvalstīs. Latvijas teritorijā atalgojums par palīdzību komitejai bija pateicība, izņemot gadījumus, kad, pateicoties aģentūras darbam, tika iegūta patiesi svarīga informācija. Par tādu tika uzskatīta informācija, kas ļāva atklāt kādu noziedzīgu grupējumu vai ārvalstu izlūkošanas darbību. Citkārt aģentam uzdevumu pildīšanai piešķīrām nelielus līdzekļus. Klīda baumas, ka par sadarbību ar VDK dod pat dzīvokļus. Arī tas bija izdomājums. Neatminos, ka kāds šādā veidā būtu ticis pie dzīvokļa. Tomēr bija gadījumi, kad VDK palīdzēja iegādāties automašīnu. Komiteja to nedāvināja, bet gan radīja iespēju nopirkt. Tāpat, atlīdzinot par labu sadarbību, radījām iespēju nopirkt kādu deficīta preci, piemēram, ceļazīmi uz sanatoriju vai ārzemēm. Šādus apbalvojumus piešķīrām reti, un to varēja darīt tikai ar komitejas priekšsēdētāja vai priekšsēdētāja vietnieka sankeiju. Gadījumos, kad atlīdzības apjoms bija mērāms tūkstošos, lēmumu pieņēma Maskavā. Tikai dažiem aģentiem mēs maksājām algas, un tie bija ārzemēs strādājošie ekstra klases darbinieki.

Visi VDK darbinieki bija vai nu komunisti, vai komjaunieši. Komitejā nevarēja strādāt tāds, kurš nav uzticīgs PSRS un tās ideoloģijai. Turklāt mēs visi bijām PSRS bruņoto spēku virsnieki. Ikvienam no mums skapī karājās armijas formas tērps ar attiecīgās dienesta pakāpes uzpleciem. Mēs pakļāvāmies armijas reglamentam. Tomēr, neraugoties uz minētajām īpatnībām, komitejā bija būtiski uzturēt zināmu demokrātiju. Tai laikā citādi darboties nevarēja. Cik gan radošs var būt darbs ar aģentūru un operatīviem materiāliem, ja „no augšas” kāds dod pavēles un reglamentē, ar ko tikties, kā sarunāties? Tomēr komitejas darbības, kas skāra cilvēka tiesības, tika reglamentētas ar pavēlēm, precīzāk, normatīviem aktiem. Komiteju vadīja priekšsēdētājs un kolēģija, kurai bija padomdevējas funkcijas. Kolēģijas lēmumus bija jāapstiprina priekšsēdētājam. Ja priekšsēdētājs to neapstiprināja, bet kolēģijas locekļi pieprasīja apstiprināt, tad pastāvēja divi varianti: kolēģijas lēmums ceļoja uz Latvijas kompartijas Centrālās komitejas biroju vai arī uz PSRS VDK kolēģiju. Cik atceros, tad manā laikā šādas lietas

nenotika. LPSR VDK kolēģijā ietilpa VDK priekšsēdētājs, viņa vietnieki un lielāko struktūrvienību vadītāji, Baltijas kara apgabala robežapsardzes virspavēlnieks un Baltijas kara apgabala sevišķās daļas priekšnieks – kopumā septiņi vai deviņi cilvēki.

Lēmumi, kas saistīti ar operatīvo darbību, tika apspriesti ar tiem cilvēkiem, kuri bija iesaistīti konkrētās lietas risināšanā.

Lēmumus par tehnisko novērošanu pieņēma priekšsēdētājs un viņa operatīvie vietnieki. Tiesa, deviņdesmito gadu sākumā vietniekiem tika liegts pieņemt šādus lēmumus, jo, sākoties tā sauktajiem „juku” laikiem, viņi varēja rīkoties, balstoties uz konkrētām politiskām simpātijām. Tolaik VDK jau sākās politiski idejiskā noslāņošanās. Lai VDK nesāktu darboties vienas puses labā, pavēlēju bez manas atļaujas neko neuzsākt. Reizēm pēc operatīvās sanāksmes atlika vien minēt, kur noplūdīs informācija. Sanāksmju zālē sēdēja gan Tautas frontes, gan Interfrontes piekritēji, gan tie, kuri vēlējās jautājumus risināt diplomātiskā ceļā, gan tie, kuri visu gribēja risināt ar spēka palīdzību. Katram no viņiem bija savi atbalstītāji ārpus VDK sienām – vieniem kompartija, citiem Interfronte vai Tautas fronte, citiem armija, un tam visam pa vidu – es. Komiteju man nācās vadīt īpaši uzmanīgi, lai nebrīdi netiktu pārkāpta Konstitūcija, likumdošana un tās prasības. Visi komitejas priekšsēdētāji, Audjukēvičs, pēc tam Boriss Pugo, Staņislavs Zukulis un es, centās visus jautājumus apspriest koleģiāli, tādējādi attīstot iekšējo demokrātiju. Audjukēvičam kā vecākās paaudzes cilvēkam vairāk patika stingrība. Pugo nāca ar daudz demokrātiskākiem uzskatiem, uzklāusot operatīvo darbinieku viedokli. Tas gan nenozīmēja, ka ikvienu jautājumu apsprieda visi komitejas darbinieki. Svarīgi, lai lēmums būtu saskaņots ar atbilstošās kompetences cilvēkiem. Komitejas darbinieki formāli pakļāvās armijas disciplīnai, tomēr akli pie tās pieturēties nevarēja radošās darba specifikas dēļ. Kā teica Audjukēvičs, nav svarīgi, ka tu sodi darbinieku, svarīgi, lai darbinieks pēc soda saņemšanas pateiktu tev par to paldies. Tas nozīmē, ka darbiniekam pēc soda saņemšanas ir jāapzinās, ka viņš šo sodu patiesi ir pelnījis. Viņš vienmēr teica: „Ja tu kādu sodi, vienmēr redomājies sevi sodāmā vietā. Izprāto, kādu sodu tu pats par konkrēto nodarījumu būtu pelnījis saņemt. Tā arī centies darbinieku sodīt, tad kolektīvs tevi cienīs un tu būsi labs vadītājs. Nedrīkst sodīt par daudz un nedrīkst sodīt par maz. Ja sodīsi par daudz, darbinieks tikai izliksies, ka tevi ciena, taču patiesībā bīsies. Ja sodīsi par maz – padomās, ka tev nav gribasspēka, tu neesi drosmīgs un ne uz ko neesi spējīgs, – tā tu zaudēsi autoritāti.”

VDK darbinieks nevarēja būt universāls. Ja, strādājot konkrētā amatā, cilvēks bija izsmēlis savas radošās iespējas, viņu vajadzēja pārvietot citā darbā. Kadru rotācija notika visā PSRS VDK sistēmā. Ar latviešiem šai ziņā izrādījās

grūtāk. Latvieši nevēlējās strādāt citās PSRS pilsētās, pat Maskavā ne. Pārceļoties, piemēram, uz darbu Maskavā, radās problēmas ar ģimeni, bērniem un valodu. Arī no Latvijas VDK strādājošiem krieviem tikai neliela daļa piekrita pārcelties uz citām PSRS pilsētām.

Struktūra

Sākot darbu VDK, mani izbrīnīja sabiedrībā valdošais uzskats par čekas acīm un ausīm, kas it kā atrodas visur. Sabiedrība bija pārliecināta, ka VDK štats ir mīlzīgs. Tas, protams, šķita glaimojoši. Ir taču patīkami strādāt iestādē, kuru sabiedrība uzskata par tik varenu. Patiesībā darbinieku skaits nebija lielāks par tūkstoši. VDK struktūrvienības tika kodētas un apzīmētas ar skaitļiem. Pat VDK sienās neviens nelietoja patiesos daļu nosaukumus, piemēram, neteica – pasaki Jānim no izlūkošanas, vai Pēterim no pretizlūkošanas daļas. Teica vienkāršāk: pasaki pirmajai daļai, aizej uz piekto daļu utt. Līdz pat PSRS sabrukumam un VDK likvidācijai šo noslēpumaino skaitļu atšifrējumi tika turēti lielā slepenībā. Mūsdienās komitejas daļu atšifrējumi vairs nav noslēpums. Latvijas PSR VDK daļas un to funkcijas detalizēti izklāstījis Totalitārisma seku dokumentēšanas centra vadītājs Indulis Zālīte. Viņš šos labirintus ir izpētījis godam, un diezin vai es spēšu papildināt šos apjomīgos pētījumus. Tomēr, ja jau reiz esmu apņēmis ieskiecēt savu redzējumu par komiteju, nebūtu godīgi, ja īsos vārdos nepieminētu, manuprāt, interesantākās komitejas daļas.

Pirmā daļa – izlūkdienests

Daļas darbība lielākoties tika vērsta uz ārzemēm, kur notika informācijas vākšana, aģentūras vervēšana. Vācām visu, kas interesēja PSRS politisko un ekonomisko vadību, sākot no inženiertehniskām lietām, rasējumiem, plāniem, formulām, zinātnu institūtu un universitāšu darbības procesiem, konkrētiem pētījumiem, to rezultātiem, beidzot ar konkrētu organizāciju vai iestāžu darbu, kas vērsās pret PSRS un Latviju. Ar Maskavas izlūkdienestu ciešā kontaktā strādāja Latvijas VDK pirmā daļa.

Maskavas un Rīgas darbību koordinācija bija samērā vienkārša. VDK ārzemēs jārisina konkrēts uzdevums. Tas tika sadalīts sīkākās daļās. Vienu no uzdevuma daļām uzticēja Latvijas VDK pirmajai daļai. Mēs nekad nebijām lietas kursā par kopējo uzdevumu, tā mērķi un būtību. Slepenība bija ļoti svarīgs

priekšnosacījums kaut vai tādēļ, lai kādā no republiku VDK iefiltrējies nodevējs nespētu paralizēt kopējā uzdevuma izpildi. No lielā uzdevuma mums parasti uzticēja pildīt tikai pavisam nelielu daļiņu – konkrēti to, ko mūsu izlūkdienesta darbinieks jeb aģents spēja atrisināt, piemēram, noskaidrot konkrētā cilvēka morālo stāju, viņa sakarus, mums uzticēja arī uzņemt kontaktus ar noteiktu personu. Arī zinātniski tehniskajos izlūkošanas virzienos, mums vienmēr uzticēja nelielu daļu no kopējā uzdevuma. Vienkāršāk sakot, vajadzēja nozagt vai nopirkt lielu tehnoloģiju, rasējumu, teorētiskos aprēķinus vai pat daļu no tiem. Tādā veidā mēs būtiski palīdzējām zelt gan Latvijas PSR, gan arī PSRS zinātņu druvām. Protams, mūsējie ārzemēs strādāja ne jau zem PSRS karoga. Parasti tās bija presefirmas vai kādas labdarības vai sabiedriskās organizācijas. Kontaktā ar VDK ārzemēs strādāja vesela virkne dažādu uzņēmumu. Sākotnēji komiteja tos uzturēja, bet pēc tam lielākā daļa no šiem uzņēmumiem paši sāka strādāt ar peļņu. Pēc šim līdz šim plašāk aprakstītais piemērs ir atombumbas radīšana, par ko pēc tam tika apbalvoti arī PSRS izlūkdienesta cilvēki.

Latvijas VDK pirmajā daļā skaitījās aptuveni 20 cilvēki. Viņi pamatā strādāja Latvijā, taču, lai kontaktētos ar saviem aģentiem, bieži devās uz ārzemēm, izmantojot segvārdus. Arī Latvijā mūsu izlūki bieži dzīvoja ar dažādiem segvārdiem. Viņi nekur un nekad netika afišēti – viņu personības tika turētas lielā slepenībā. Viņi pat strādāja citās telpās, nevis komitejas ēkā. Mabu ielā kopā ar pārējiem kolēģiem. Tieši tā mēs arī aptuveni nojautām, kurš ir pirmās daļas darbinieks. Strādājot nelielā kolektīvā, viņi palēnām atšifrējās. Taču komitejā valdīja nerakstīta ētika: nestāstīt un nejautāt vienam par otru. Visi labiski saprata, ka slepenības ievērošana ir daudzu cilvēku dzīvības jautājums. Ja ārvalstu izlūkdienestam kļūtu zināma konkrētās personas saistība ar VDK, darbinieka dzīvība tiktu nopietni apdraudēta. Viņu varēja gan kompromitēt, gan arī fiziski iznīcināt. Tas kļūtu arī par politisku jautājumu, jo jebkura iekrišana tālāk uzjundīja politisku skandālu.

Lielākā daļa mūsu izlūku nodarbojās ar zinātniski tehnisko materiālu iegūšanu, taču būtisks darbības virziens, ar kuru strādāja atsevišķa nodaļa, tika vērts uz latviešu emigrantu organizācijām ārvalstīs, lai vāktu materiālus gan par ārvalstu speciālo dienestu un organizāciju darbību Latvijā, gan par tiem Latvijas rajoniem un karaspēka daļām, par kurām interesējas ārvalstu spēcīgie dienesti. Kā zināms, padomju laikā daudzi brauca ciemos pie radiem kā tūristi. Tālāk par Rīgas pilsētas teritoriju un Jūrmalu ārzemnieki nedrīkstēja doties. Tomēr nereti ārzemju latvieši sēdās žigulītī un paslepus devās pie radiem laukos. Teorētiski šos „zaķus” varēja krimināli sodīt, bet reāli tas netika darīts. „Zaķis” tika profilaktēts. Tas nozīmēja, ka pārkāpējs tika aizturēts, un mūsu darbinieki viņam laipni

izskaidroja, ka tā darīt tomēr neklājas un tas var draudēt ar kriminālu sodīšanu. Dažreiz tas kļuva par pamatu tālākai operatīvai sadarbībai. Lielākais soda mērs, kas tika piespriests, bija vīzas liegums iebraukšanai PSRS.

Būtiska izlūkdienesta darba joma – informācijas analīze, ar ko nodarbojās atsevišķa nodaļa. Tā analizēja no ārzemēm ienākošo informāciju, tai skaitā arī presi, aģentūras dokumentus. Viena no ļoti filigrānām pirmās daļas nodarbēm bija nelegāļu sagatavošana. Tika gatavoti cilvēki, kuri, izmantojot konkrētu piesegu, tika ievirzīti ārvalstu sabiedrībā, ieskaitot ārvalstu specdienestus. Tas patiešām bija ļoti sarežģīts un darbietilpīgs process. Latvijai arī izdevās sagatavot un iefiltrēt ārvalstu struktūrās vairākus nelegāļus. Mūsu uzdevums bija meklēt nelegāļu materiālu – proti, uzticamu, izglītotu cilvēku, kas būtu gatavs sadarboties. Izvēlēto kandidātu mēs gatavojām līdz brīdim, kad mainījās viņa vārds, uzvārds un radu raksti. Personas izcelsmi jeb pagātņi, ieskaitot vārdu un uzvārdu, mainīja, izmantojot aizsaulē aizgājušu cilvēku biogrāfijas. Pasaulē tā joprojām ir izplatīta prakse. Tālākās darbības jau pārņēma PSRS izlūkdienests, un mēs vairs neko nezinājām par mūsu audzēkņu likteņiem. Visticamāk, viņu uzvārds un vārds tika mainīts vēl divas vai trīs reizes. Lai nelegāli iefiltrētos kādā NATO valstī, viņš tika virzīts cauri vairākām citām valstīm un kontinentiem, piemēram, Latīņameriku, Āfriku un tamlīdzīgi. Arī tur tika mainīti vārdi un uzvārdi, un beigās nelegālais nonāca, piemēram, ASV vai Kanādā. Ceļš bija garš un ērkšķains. Bez visa minētā šim cilvēkam bija jāpiemeklē dzīvesbiedrs. Piemēram, sagatavotajam nelegālim no Krievijas mums vajadzēja piemeklēt skaistu Latvijas blondīni. Atrast uzstādītajiem parametriem atbilstošu personu bija nežēlīgi grūts darbs. Mēs nekad nezinājām, vai mūsu atrastie un sagatavotie nelegāļi pēc tam izrādījās derīgi. Nekāda informācija par viņu likteņiem līdz mums nenonāca. To zināja tikai Maskavā. Ikviena aģenta vai, nedod Dievs, rezidenta iekrišana izraisīja milzīgu politisku skandālu, kam sekoja abpusēja izraidīšana. Jāsaka gan, ka aģentu iefiltrēšana NATO valstu struktūrās nenotika masveidā kaut vai tādēļ vien, ka tas bija ļoti darbietilpīgs process. Nepietika tikai ar mākslīgas ģimenes radīšanu, uzvārda maiņu un nevainojamām svešvalodu zināšanām. Šai mākslīgi radītajai ģimenei bija jārada un jāpalīdz izveidot paņiņu loks un sabiedrība, caur kuru mūsu aģentu būtu iespējams virzīt uz augšu pa karjeras kāpnēm. Ja labi sagatavotam ārzemēs strādājošam aģentam apkārt nav sabiedrības un vajadzīgās vides, viņš neko nevar izdarīt, praktiski viņš ir paralizēts. Radīt šo vidi – tas nozīmē milzu darbu. Ārvalstīs, kā zināms, sabiedrība svešiniekus tik vienkārši nepieņem. Bieži vien mums nācās gudrot dažādas kombinācijas, piemēram, vajadzīgo aģentu mēģinājām virzīt ar cita aģenta palīdzību. Tā joprojām ir vesela zinātne, un zelta vērti ir tie, kuri pārziņa šo intelektuālo nozari.

Jāpiemin vēl viena pirmās daļas nodaļa, kura veica zinātniski tehnisko izlūkošanu ārvalstīs. Tas notika gan analizējot ārvalstu tehnisko dokumentāciju, gan izmantojot Latvijas zinātniekus, kuri devās ārzemju komandējumos mācībās, tīzēties vai strādāt kādā no ārvalstu zinātniski pētnieciskajām iestādēm. Šis darbs bieži vien tika veikts arī ar latviešu emigrantu starpniecību, kuri strādāja kādā no PSRS VDK interesējošām iestādēm. Jāatzīst, zinātniski tehniskās informācijas iegūšanā Latvijas VDK izlūkdienests ierindojās labāko skaitā.

Otrā daļa – pretizlūkošana

Šīs daļas galvenais uzdevums bija uzraudzīt mūsu republikā darbojošos ārvalstu spēcienestus un nodrošināt tiem pret darbību. Ja pirmās daļas darbība bija vērsta uz ārzemēm, tad otrās daļas aktivitātes izvēršās Latvijā. Otrās daļas darbinieki devās uz ārvalstīm, tikai veicot atsevišķus uzdevumus. Otrā daļa necentās atdot pirmajai operatīvi interesantu informāciju, tā centās visu darīt saviem spēkiem vai arī lūdza palīdzību otrajai galvenajai pārvaldei Maskavā. Viņi detalizēti pārzināja konkrētās valsts spēcienestus. Piemēram, vieni specializējās uz Vācijas, citi uz ASV, Kanādas, Francijas vai Izraēlas spēcienestiem. Par katru ārvalstu spēcienestu PSRS VDK izstrādāja un pilnveidoja savu metodiku, katru no šiem dienestiem uzraudzīja sava aģentūra. Par katra spēcienesta darbību tika apkopoti atsevišķā materiālā – tā saucamajā litera lietā. Tajā apkopoja visus aģentu materiālus, analītiskā darba augļus, kā arī informāciju no citu struktūru aģentiem un ziņojumiem. Pēc visu šo materiālu analīzes varēja radīt idejas un formulēt uzdevumus, pie kuriem jāstrādā. Mūsu galvenais uzdevums bija, izmantojot aģentūru un ievāktu informāciju, spēt atrast tos objektus vai materiālus, kas interesē ārzemju spēcienestus. Ja mēs nodarbotos ar tādas nozares izpēti, kas ārzemniekus neinteresē, tas nozīmētu veltīt tērēt naudu un laiku. Tādēļ bija svarīgi zināt, kas tieši ārzemju spēcienestus interesē. Tas varēja būt konkrēts objekts, rajons, zinātnes nozare, karaspēka daļa vai speciālists. Pēc tam ap šo objektu bija jārada aģentūras tīkls. Spēcienestu interesi tikai ar tehniskiem līdzekļiem nevarēja atšifrēt. To varēja noskaidrot, izpētot cilvēkus. Tas skaitījās ļoti grūts uzdevums. Kad noskaidrojās intereses objekts, notika ar to saistīto cilvēku izpēte. Pētījām gan cilvēkus, gan arī veicām objekta izpēti. Saistībā ar objektu parasti noskaidrojām, kur var notikt slepenas informācijas noplūde, vai objektā ir parādījušies gadījuma cilvēki, kāda tur ir drošības sistēma un kur ir šī objekta vājās vietas. Veicām tā saucamā tīkla izlikšanu, caur kuru informācija nevarēja iziet uz ārpusi, izņemot to vidi, kurai šī informācija bija pieejama un nepieciešama. Attiecīgas

kategorijas pielaižu sevišķiem noslēpumiem arī tolaik stingri reglamentējās. Pielaižu piešķīra cilvēkiem, kuriem bija jāstrādā ar attiecīgiem dokumentiem, izstrādājumiem, tematikām. Ja noteikumi par valsts noslēpuma glabāšanu tika pārkāpti, tad par to draudēja pat kriminālsods. Nevajadzēja pat nodot slepenos materiālus, atlika tikai pārkāpt noteikumus. Protams, ne vienmēr cilvēks par to tika sodīts ar cietumu. Bija svarīgi noskaidrot, ar kādu mērķi informācija tika izlaista no vides, kurā tai vajadzēja palikt.

Daudzi joprojām atminas, ka rūpnīcās, zinātniski pētnieciskos institūtos u.c. uzņēmumos darbojās īpašās daļas. Bieži vien tās nebija daļas, bet gan atsevišķi cilvēki, kuri varēja strādāt, piemēram, kadru daļā vai jebkurā citā uzņēmuma vai resora struktūrvienībā. Tādās rūpnīcās kā VEF, ALFA, „Komutators” par slepenības režīmu parasti atbildēja kāds no direktora vietniekiem. Slepenās informācijas aizsargāšanai PSRS pievērsa ne mazāku, ja ne vēl lielāku vērību, kā šodienas NATO valstīs. Katra valsts sargā savus noslēpumus. To pazaudēšana nozīmē milzīgus izdevumus un ilgtermiņā pamatīgu triecienu nacionālajai ekonomikai. No priekšmeta nozagšanas līdz tā dublikāta radīšanas brīdim paiet zināms laiks, un šai laikā priekšmets var zaudēt savu nozīmi. Iegūstot priekšmetu tā tehnoloģiskās vai projekta izstrādes periodā, tā radīšanu var apsteigt. Tādējādi jūs esat apsteidzis konkurentus par vairākiem gadiem, bet veiksmes brīžos – pat par gadu desmitiem. Tādēļ arī spēcīgnesti šai jomai pievērsa milzu vērību. Ja zināja kādas valsts interesi par konkrētu tematiku, tika radītas pat leģendas, lai šīs valsts spēcīgnestus novirzītu uz pavisam maldīgām takām. Leģendai bija jābūt ticamai, tādēļ tās uzturēšanai reizēm tika radīti lieli konstruktoru biroji, kuri strādāja pie strupecļa idejas realizācijas. Birojā nodarbinātie inženieri, protams, nezināja, pie kā patiesībā strādā. Tādā veidā pretinieku varēja aizvedināt pa nepareizo ceļu. Ja pretinieks tam noticeja, tas nekavējoties uzsāka darbu un mobilizēja savus resursus. Tad PSRS pārtrauca darbu šai jomā, bet pretinieks turpināja velti šķīst spēkus. Dzīvē bija ne mazums gadījumu, kad zinātniski pētnieciskie institūti strādāja pa tukšo. Tomēr nevar apgalvot, ka Latvijā daudzi konstruktoru biroji būtu strādājuši velti. Latvija bija pārlietu niceīga, taču atsevišķi cilvēki mūsu birojos un zinātniskajās iestādēs īstenoja šādus Maskavas konceptus vai to detaļas. Šis maldināšanas zinātnes smadzeņu centrs un tā apjomīgais aparāts, kurš sastāvēja no dažādām pārvaldēm, atradās Maskavā. Bieži vien no Maskavas pienāca uzdevums, kuru es, būdams Latvijas PSR VDK priekšsēdētājs, uztvēru kā nenopietnu, pie sevis prātodams, kāda tam visam jēga. Bet VDK, tāpat kā armijā, pavēles neviens neapsprīž. Komiteja nevienam nelika strādāt vienkārši tādēļ, lai cilvēks būtu nodarbināts. Tas nozīmēja, ka konkrētam uzdevumam ir noteikti iemesli un mērķi.

Otrās daļas uzdevumos ietilpa arī ārzemnieku pārvietošanās režīma kontrole

Latvijas teritorijā. Formāli ārzemniekiem pārvietošanās atļauju izsniedza Iekšlietu ministrijas attiecīgā struktūrvienība. Toreiz krieviskā saīsinājumā tā saucās OVIR. Šajā iekšlietu struktūrvienībā strādāja arī mūsu otrās daļas darbinieki. Ja ārzemnieks lūdza atļauju aizbraukt uz vietu, kura atradās režīma zonā, OVIR atteica. Ja lūdzējs bija mūsu aģents vai kandidāts uz vervēšanu, tika izsniegta atļauja braukt kopā ar kādu mūsu uzticamības personu vai aģentu. Pa ceļam varēja veikt mūs interesējošās darbības — iegūt attiecīgo informāciju, norunāt tālāko sadarbību vai nodibināt draudzību.

Tāpat kā visā PSRS, viena no mūsu lielākajām galvassāpēm bija pārbēdzēji uz kapitālisma zemēm.

Viens no otrās daļas uzdevumiem bija novērst Latvijas iedzīvotāju izbraukšanu uz dzīvi ārzemēs. Šāda darbība tika pielīdzināta Dzimtenes nodevībai. Ja mūsu rīcībā nonāca kompromitējoši materiāli, kas varēja radīt aizdomas par cilvēkiem, kuri vēlas palikt ārzemēs vai plāno nelegāli šķērsot robežu, otrā daļa rīkojās nekavējoties. Tādu gadījumu, salīdzinot ar visu PSRS, nebija daudz. Galvenā problēma — tie, kuri, dodoties uz ārvalstīm pie radiem, draugiem, tūrisma braucienos vai komandējumos, neatgriezās PSRS. Lielākā daļa no viņiem skaitījās ekonomiskā labuma meklētāji. Viņiem parasti izdevās veiksmīgi integrēties ārvalstu sabiedrībā, un, jāatzīst, ka pārsvarā pēc tam viņi nenodarbojās ar pretpadomju aktivitātēm. Nelikumīgās robežas šķērsošanas jomā mēs sadarbojāmies ar PSRS robezsardzes apakšvienībām. Tā kā Latvijā dislocējās pietiekami daudz PSRS armijas specvienību, sadarbojāmies ar to sevišķajām daļām. Tolaik Maskavā akreditētie ārvalstu militārie atašeji bieži brauca uz Latviju un centās nokļūt tuvāk slēgtajiem rajoniem, slēgtajām militārajām daļām, piemēram, Liepājai, Madonai vai Talsiem. Ceļā uz interesējošo vietu, izmantojot noteiktu aparatūru, viņi varēja iegūt informāciju par izstarojumiem un tādējādi fiksēt specifiskas armijas aktivitātes. Otrā daļa atklāja Latvijas emigrantu pretvalstiskās darbības Latvijas teritorijā. Latvijas VDK, salīdzinot ar kaimiņiem — Lietuvas un Igaunijas VDK, izdevās atmāskot vairākus ārvalstu spieģus, kuri galvenokārt izrādījās mūsu emigranti.

Otrajā daļā strādāja aptuveni piecdesmit cilvēku, un no šīs daļas septiņdesmitajos gados tika izveidota piektā daļa.

Trešā daļa — korupcijas un noziedzības apkarošana

PSRS kompartijas ģenerālsekretāra Leonīda Brežņeva valdīšanas pēdējos gados kļuva skaidrs, ka par vienu no galvenajiem valsts iekšējās drošības

draudiem kļūst nevis citādi domājošie vai ārvalstu spiegi, bet gan organizētā noziedzība. Kā ļauna sērga tā sāka pārņemt arī iekšlietu struktūras un pat prokuratūru. Ar Juriņa Andropova nākšanu pie varas kompartija beidzot sarosījās. 1983. gadā ar īpašu politbiroja lēmumu izveidoja VDK trešo daļu. Juridiski tās izveides nepieciešamība tika formulēta kā pretdarbība ārvalstu spēcīgu dienestu interesei par padomju iekšlietu struktūrām. Pamatot šādu juridisko formulējumu nebija grūti, jo ārvalstu spēcīgiem dienestiem patiešām bija nepieciešamas īstās padomju pasēs un iekšlietu sistēmā cirkulējošā informācija. Praktiskajā dzīvē Latvijas VDK šādi gadījumi gan netika atklāti. Trešā daļa atklāja tikai un vienīgi iekšlietu darbinieku negodīgumu, viņu saikni ar kriminālo pasauli, organizēto noziedzību. Iekšlietu ministrijas struktūrā strādāja mūsu darbinieks. Mēs parasti aprobežojāmies ar informācijas vākšanu. Informāciju par darbinieka negodīgumu nodevām iekšlietu ministram, kurš pēc tam pieņēma lēmumu konkrēto darbinieku atlaist vai ierosināt krimināllietu. Lai nodrošinātu tiešu kontaktu ar ministrijas darbiniekiem, darbā uz iekšlietu struktūrām norīkojām augsti kvalificētus VDK darbiniekus. Iekšlietu ministra vietnieka amatam rekomendējām mūsu otrās daļas priekšnieku Bruno Šteinbriku, bet Bauers no otrās daļas tika pārcelts darbā uz Rīgas OBISS (mūsdienās – ekonomikas policija). Arī citās iekšlietu struktūrās tika iefiltrēti mūsu darbinieki. Trešajā daļā strādāja aptuveni 20 cilvēku.

Ceturtais daļa – pretizlūkošana transportā.

Būtisku pienesumu PSRS ekonomikai Latvija sniedza, pateicoties transporta nozarei. Pa visu pasauli kuģoja salīdzinoši lielā Latvijas flote. Arī zvejniecības flote tolaik bija daudz iesaistītāka nekā mūsdienās. Mūsu struktūra skaitījās Baltijas dzelzceļu tīkls. Pēdējos desmit padomju varas gados aizvien biežāk starptautiskos reisos devās autotransports. Ārvalstu spēcīgi dienesti to izmantoja savu cilvēku pārvietošanai. Mūsu uzdevums bija kontrolēt jeb radīt „sietu” galvenajos transporta tīklu mezglos. Ceturtais daļa veica nozīmīgu darbu kontrabandas krāvu atklāšanā. Dažādas mantas, ieskaitot pretpadomju agitācijas materiālus, tika pārvadātas, izmantojot vilcienu pavadņus un autotransporta šoferus. Tolaik stingrās robežas un muitas kontroles dēļ kontrabanda bija visai apgrūtināta, tomēr jau 70. gadu beigās jutām, ka šī nelaime iet plašumā. Kontrabandistiem izveidojās ciešas saiknes ar citām PSRS republikām, un pamazām šie grupējumi sāka darboties vienoti. Dzelzceļa transportu izmantoja NATO valstu pārstāvji. Tas mums radīja papildus iespējas iegūt informāciju, jo brauciena laikā ar viņiem varēja kontaktēties, noklausīties sarunas, veikt konspiratīvu novērošanu. Braucot

vīleienā, ārzemnieki vienmēr jutās brīvāk, atļāvās iedzert kādu mēriņu krievu šņabja, pafirtēt ar meitenēm. VDK darbinieki spēja radīt neformālu atmosfēru un „izvilkt” nepieciešamo informāciju.

Ceturtais daļa nodarbojās arī ar bija terorisma apkarošanu un iespējamo terora draudu novēršanu. Padomju Savienībā arvien biežāk nolaupīja lidmašīnas. Padomju gaisa satiksmē Rīga bija svarīgs punkts, jo šeit atradās rezerves lidlauks sevišķiem gadījumiem. Terorisma apkarošanai un lidošanas drošībai jau tolaik tika radīta atsevišķa nodaļa. Tika izveidota pat starpresoru komiteja, ko vadīja VDK priekšsēdētājs. Tās sastāvā darbojās iekšlietu ministrs, kara apgabala pārstāvis, aviācijas un medicīnas iestāžu vadība. Tika sagatavota īpaša specvienība ķīlnieku glābšanai un teroristu atbrūošanai, regulāri tika organizētas mācības.

Piektā daļa – cīņa ar ideoloģiskajām diversijām

Šī daļa tika izveidota septiņdesmitajos gados, tās galvenais uzdevums – cīņa pret ideoloģiskajām diversijām. Jāņa Rožkalna, Gunāra Astras, Lidijas Dorociņas-Lasmanes, Inta Čāliša utt. krimināllietas tika ierosinātas, balstoties uz piektās daļas savāktajiem materiāliem. Daļu veidoja sešas nodaļas, kurās strādāja aptuveni piecdesmit cilvēku. Viņi atklāja dažādus idejiski kaitīgus ārzemju izdevumus, to izplatīšanu, pretpadomju darbības grupējumus, kā arī darbojās emigrantu vidē, cenšoties radīt labu attieksmi pret Latviju un PSRS. Lielu darba apjomu veidoja cīņa ar emigrantiem, kuri nelegāli ievēda pretpadomju literatūru un to izplatīja, kā arī ar tiem, kuri musināja pret padomju varu. Uzraudzījām arī par sevišķi bīstamiem noziegumiem sodītos, tāpat arī aktīvākos bijušos partizānus un leģionārus. Par ideoloģisko diversiju tika uzskatīta darbība, kura vērsta pret PSRS vienotību, apzināta tās apmelošana ar nolūku gāzt vai grozīt PSRS konstitucionālo iekārtu. Viens no ideoloģiskās diversijas virzieniem bija nacionālā naida kurināšana – dažādu sacerējumu, rokrakstu izplatīšana, par ko, piemēram, arestēja Juri Vinķeli. Tā varēja būt arī mutiska propaganda. Piektajā daļā bija atsevišķa atšifrētāju nodaļa, kas nodarbojās ar anonīmajiem rokrakstiem. Tikai un vienīgi VDK bija augstas klases atšifrētāji, un daļa no šiem cilvēkiem vēl joprojām strādā Latvijas valsts tiesībsargājošās institūcijās.

Piektās daļas pārziņā atradās arī ārzemju pārraižu atšifrējumu analīze. Viena no šīs daļas nodaļām uzturēja pastāvīgus kontaktus ar reliģiskām konfesijām. Izņemot pareizticīgo baznīcu, pārējo baznīcu centri atradās ārzemēs. Ar konfesiju pārstāvjiem mums izveidojās labas attiecības. Reliģiskā vidē kriminālpārkāpumi, kā tas notika Lietuvā, netika fiksēti. Latvijas baznīcās valdīja uzskats, ka reliģijai

pret valsti un tās interesēm nav jāvērsas. Ja kāds mācītājs centās aģitēt pret padomju varu, mēs šo informāciju vienmēr nodevām attiecīgās konfesijas vadībai, un viņi pēc tam paši tika galā ar saviem padotajiem. Līdz kriminālprocesam lietas nekad nenonāca, un mēs uz to netieciemies, jo no tā nevienam nebūtu nekāda labuma. Ar visu baznīcu galvām mums izveidojās vai nu tiešie kontakti, vai arī tieka uzturēti ar reliģisko lietu pārvaldes palīdzību, kura atradās Ministru Padomes sekretariātā.

Viens no piektās daļas darba virzieniem bija cīņa pret terorismu un bruņotiem uzbrukumiem pret padomju varu, kā arī atentātu novēršana. Ik vasaru Jūrmalā atpūtās KGB politbiroja locekļi, PSRS ministri, ārvalstu vadītāji. Viņu drošības nodrošināšana bija sarežģīts process, jo viņi ne tikai atpūtās Jūrmalā, bet arī braukāt pa republiku. Šajā grūtajā darbā iesaistījām arī miliciju. Tomēr, līdzinot ar mūsdienām, augsto vīru apsardzē tika izmantoti daudz mazāki cilvēku resursi. Lielāku vērtību pievērsām operatīvajam darbam, lai savlaicīgi informētu par iespējamiem draudiem. Piemēram, Latvijas kompartijas pirmo sekretāru apustu Vosu apsargāja tikai viens VDK darbinieks, bet Ministru Padomes priekšsēdētāju – neviens. Tikai 1991. gadā, kad saņēmām reālus draudu signālus, mēs devu rīkojumu apsargāt Augstākās Padomes priekšsēdētāju Anatoliju Gorbunovu.

Astoņdesmito gadu otrajā pusē pēc Gorbačova pasludinātās „perestroikas” piektā daļa no represīvā orgāna pārtapa par profilaktisku darbību veicēju cīņā ar pretpadomju ideoloģiju.

Politisku apsvērumu dēļ astoņdesmito gadu otrajā pusē politisko krimināllietu skaits arvien mazāk. Cilvēki, kuri tobrīd vēl izcietu sodu, tika atbrīvoti. Pēdējās krimināllietas tiesai nosūtījām astoņdesmito gadu sākumā. Pēc tam pretpadomju agitatorus vienkārši brīdinājām par iespējamām sekām. Kad nodibinājās Tautas fronte, uzraudzījām, lai Atmodas kustība noritētu likuma rāmjos. Cik atceros, pēdējās krimināllietas par pretpadomju aģitāciju un propagandu tika ierosinātas pret tā dēvētās Gaismas akcijas dalībniekiem. Tie bija Gunārs Astra, Ints Cālītis, Valdis Doronina, Jānis Rožkalns. Kā izrietēja no lietas materiāliem, viņi nodarbojās ar pretpadomju informācijas apmaiņu, dažādu ideoloģiski kaitīgu grāmatu izplatīšanu, kā arī centās neobjektīvi informēt Rietumus par situāciju Latvijā.

Sestā daļa – cīņa ar organizēto noziedzību

Septiņdesmitajos gados gan piektā, gan sestā daļa bija apvienotas otrajā izstrādāšanas daļā, kurā strādāja vairāk nekā simts darbinieku. Dzīve pamazām kļuva daudz interesantāka, kad otrā daļa atsevišķās daļās.

Astoņdesmito gadu sākumā – Andropova valdīšanas laikā, kad kompartijas politbirojs sāka uztraukties par plaukstošo organizēto noziedzību, no otrās daļas darbiniekiem tika izveidota sestā daļa. Sākotnēji tajā strādāja ap 30 cilvēku. Šī daļa atklāja daudzus kriminālus nodarījumus, ieskaitot nelikumīgās valūtas operācijas un kontrabandu. Tā veica pozitīvo un negatīvo tendenču analīzi republikas zinātnes un ekonomikas attīstībā. Apkarojot organizēto noziedzību, sestās daļas darbinieki cieši sadarbojās ar iekšlietu resoriem. Daļa paguva pastrādāt sešus septiņus gadus, taču sevi tā īsti nepaspēja parādīt. Tās vienīgais trūkums – nepietiekamas darbinieku profesionālās iemaņas dažādu nelikumīgu finansiālo shēmu atklāšanā un izprašanā. Kad komiteja sāka likvidēties, tika nolemts visas sestās daļas lietas nodot Iekšlietu ministrijai un prokuratūrai. Diemžēl juku laikos daudzas lietas pazuda. Lai tās turpinātu, bija nepieciešami sakari ar Krieviju, kuri uz to brīdi apsīka.

Septītā daļa – ārējā novērošana

Tā dēvētie „septītie” apkalpoja visas citas operatīvās daļas, tādēļ skaitliskā ziņā bija paliela – aptuveni septiņdesmit cilvēku. Katram novērojamam objektam nācās izdalīt apjomīgus tehniskos un cilvēku resursus: autotransportu, izsekotājus, noklausīšanās iekārtas, videokameras, fotokameras utt. Izsekotājiem bieži vien nācās mainīt arī izskatu un apģērbu. Vārdu sakot, izsekošana bija dārgs prieks, tādēļ vienlaicīgi varējām izsekot ne vairāk par četriem objektiem. Visnopietnākie objekti skaitījās tie, kurus turēja aizdomās par sadarbību ar ārvalstu spēcīgiem. Vienlaicīgi varējām novērot tikai divus šādus objektus. Viens no svarīgākajiem daļas uzdevumiem bija personu noskaidrošana vai identifikācija. Piemēram, zinot vienīgi cilvēka dzīvesvietas adresi, mums nācās iegūt visu iespējamo informāciju – kāda viņam ģimene, ko par viņu domā kaimiņi, kādi viņam paradumi, ar ko draudzējas utt. Kā palīgus izmantojām namu pārvaldes darbiniekus, parasti sētniekus. Ievācot informāciju, operatīvie darbinieki, protams, nedarbojās zem drošības komitejas izkārtnes, bet gan uzdevās par milicijas vai dažādu apkalpojošo sfēru darbiniekiem. Viss bija atkarīgs no izzināmā objekta un loka, kurā varēja ievākt informāciju. Septītās daļas cilvēki bija apgādāti ar tam laikam ļoti moderniem tehniskiem līdzekļiem. Ja persona tika izsekota, viņu vajadzēja arī konspiratīvi fotografēt, noklausīties sarunas, citkārt bija nepieciešams viņu iezīmēt, lai apģērbs vai kāds priekšmets radītu izstarojumu. Ja izsekojamais objekts pārvietojās ar automašīnu, tajā slepus tika ievietoti raidītāji. Aprīkojumā ietilpa arī dažādas maskēšanās ierīces. Izsekošana nav iedomājama bez apjomīga

toparka. Vienā gadījumā nepieciešams zaporožcecs, citā – furgons ar lodziņu, no kurā var fotografēt, citreiz žigulis. Šajā ziņā lauku rajonos radās lielas problēmas. Ir grūti tur bija viena māja kilometra rādiusā un apkārt nekāda piesega. Lai apskatītu personu, bieži vien radījām maskēšanās objektu, piemēram, labojām elektrības tīklu vai vilkām telefona līniju. Mūsu elektromontieriem vai sakarniekiem vajadzēja nedēļām ilgi dienu un nakti strādāt visai neērtā situācijā.

Nekas labs nav gaidāms, ja novērojamais objekts pēkšņi atklāj speedienestu ātbūtni. Iekrita ne tikai pretpadomju elementi. Arī mēs paši šad tad iekritām. Piemēram, kad Eduardam Berklavam mēģināja „piešūt” tā dēvēto 17 komunistu lietu un turākkārt centās pret viņu ierosināt krimināllietu.

Tā kā viņš tika turēts aizdomās par politisku noziegumu, viņam, protams, ieteica ekoju. Berklavs bija intelektuāls cilvēks, apveltīts ar izcilu erudīciju. Braukdamams automašīnā, viņš pamanīja, ka mēs viņam sekojam, un pierakstīja visus aizmugurē raucošo automašīnu numurus. Ņemot vērā Berklava zināšanas, viņš ar 90% precizitāti izskaitloja, kuras ir komitejas mašīnas un kuras nē. Droši vien viņš tos numurus rakstīja vairākas dienas. Arī mēs iekūlāmies ķezā – katrai septītās ārējās ovērošanas daļas mašīnai bija tikai kādi pieci numuru komplekti. Numurus ārēja mainīt, taču mašīnas ārējais izskats palika nemainīgs. Pēc veiktās analīzes Berklavs uzrakstīja Audjukēvičam vēstulīti, kuras teksts bija aptuveni šāds: „Es domāju, ka jūs man sekoja, bet dariet to konspiratīvi. Šeit uzskaitītās mašīnas man nepalīdzēja. Lūdzu, paskaidrojiet, uz kāda pamata tas notiek. Tādējādi tiek aizskartas mūsu tiesības”. Toreiz komitejā sacēlās tracis. Berklavs viens pats spēja atklāt mūsu konspiratīvo darbību. Tā kā visas mūsu automašīnu numuru zīmes bija atmaskotas, nācās tās mainīt. Teorētiski vajadzēja nomainīt arī automašīnas, taču tam trūka līdzekļu.

Izmeklēšanas daļa

Izmeklēšanas daļa pēc krimināllietas ierosināšanas veica kriminālprocesā paredzētās darbības, piemēram, kratīšanu, liecinieku pratināšanu. Tādēļ šī daļa netika kodēta un tika dēvēta vienkārši par izmeklēšanas daļu. Ja operatīvie materiāli nonāca pie izmeklētājiem un tika ierosināta krimināllietā, taču tā nenonāca līdz tiesai, tad tas skaitījās negatīvs darba rezultāts. 99% ierosināto lietu nonāca tiesā. Izmeklēšanas daļa krimināllietām nedrīkstēja pievienot aģentūras materiālus. Tās galvenais uzdevums bija strādāt ar legalizētiem lietā esošiem operatīviem materiāliem. Operatīvo materiālu legalizēšanā palīdzēja arī operatīvie darbinieki. Komitejā strādāja augstas klases izmeklētāji. Ne velti prokuratūra un Iekšlietu

ministrija bieži vien mūsu izmeklētājus aicināja pie sevis, ja bija jāizmeklē kāda īpaši svarīga lieta. Tā kā komitejā lietu nebija daudz, mūsu izmeklētāji strādāja darba grupās prokuratūrā vai arī devās komandējumos uz citām PSRS republikām palīdzēt kolēģiem.

Mobilizācijas daļa

Plašāka sabiedrība par šādas VDK daļas esamību nezina gandrīz neko. Tā tika komplektēta no padomju armijas virsniekiem – rezervistiem, atvaļinātiem virsniekiem. Tie visi, protams, bija kompartijas biedri, kurus kara gadījumā bija paredzēts mobilizēt un ieskaitīt VDK struktūrās. Viņus turēja gatavībā ārkārtas gadījumiem. Par tādu varēja uzskatīt bruņotu iebrukumu PSRS teritorijā. Specvienības tika komplektētas arī no tādiem cilvēkiem, kuri bija strādājuši pagrīdē, piedalījušies partizānu karā vai veikuši citas līdzīgas operācijas. Specvienības atradās katrā rajonā. Rīgā, ja nemaldos, dislocējās vismaz četras šādas vienības. Viņu vajadzībām glabājās bruņojums un munīcija. Vienība tika komplektēta no 30 cilvēkiem. Ārkārtas vai kara stāvokļa izziņošanas gadījumā viņi tiktu mobilizēti, apgādāti ar ieročiem un atkarībā no operatīvās situācijas vai nu pārietu uz partizānu darbību, vai iekļautos kādā no pretošanās specvienībām. Katrai vienībai bija komandieris – parasti kāds no bijušajiem VDK operatīvajiem darbiniekiem. Latvijas teritorijā rezervistu skaits svārstījās ap tūkstoti vīru, tai skaitā, atvaļinātie armijas specvienībās dienējušie virsnieku, kā arī tādi vīri, kuri četrdesmito gadu beigās un piecdesmito gadu sākumā bija paguvuši cīnīties pret atbrīvošanās kustības dalībniekiem. Daudzi no viņiem bija gatavi ņemt rokās ieročus, it īpaši Atmodas beigu posmā. Ja liktenis būtu lēmis un viņiem 1991. gada augusta puča laikā būtu izdalīti ieroči, pieļauju, ka Latvijā vēl šodien būtu problēmas. Šo epizodi sīkāk aplūkošu stāstā par 1991. gada augusta puča notikumiem.

VDK instrumenti

Ikviens specdienesta spējas nosaka profesionāli darbinieki, aģentūras tīkls un tehniskās iespējas. Ja šīs trīs sastāvdaļas ir pietiekami labi un harmoniski attīstītas, specdienestam ir lieliskas iespējas operatīvi analizēt situāciju, saskatīt tās attīstību, prognozēt notikumus, atklāt plānotus vai jau paveiktus noziegumus. Ja kāda no sastāvdaļām ir vāja, tad specdienests labākajā gadījumā var iet

noziegumam pa pēdām. Tas ir jaunākais, kas var būt. Mūsdienās terorisms parāda speedienestu vājās vietas. Tie ne vienmēr spēj atklāt plānotās operācijas un precīzi prognozēt situāciju. Civilizēto valstu nespēja novērst teroristu operācijas liecina par problēmām šajā jomā.

Kadru atlase

Darbam komitejā cilvēkus izvēlējās pēc stingri noteiktiem daudzpakāpju kritērijiem, pēc gadu gaitā krātās pieredzes un noteiktas taktikas.

Sākotnēji mēs izvērtējām cilvēka godīgumu un uzticību komunisma ideāliem. Nākamais kritērijs – izglītības līmenis, dzīves pieredze, organizatoriskās spējas un spēja rīkoties ekstremālos apstākļos. Būtisku lomu spēlēja arī svešvalodu zināšanas, taču vēl būtiskāku – cilvēka spējas tās apgūt. Lai pārbaudītu cilvēka atbilstību šiem kritērijiem, savlaicīgi sākām viņu pētīt, turklāt process ilga vismaz gadu. Par kandidātu nedrīkstēja būt nekādu kompromitējošu materiālu, tas attiecās kā uz viņu pašu, tā uz viņa ģimenes locekļiem. Viņš nedrīkstēja būt tiesāts, arī viņa draugiem un paziņām bija jābūt ar nevainojamu reputāciju. Slikts rādītājs skaitījās arī sakari ar ārzemēm. Ģimenes locekļi nedrīkstēja būt dienējuši vācu armijā vai pabijuši izsūtījumā. Tādējādi Latvijā sameklēt latvieti, kurš atbilstu prasībām, izrādījās ļoti grūts uzdevums. Ja ne paša kandidāta ģimenē, tad sievas, brāļa vai māsas ģimenēs kāds parasti bija saistīts vai nu ar emigrāciju, vai arī tiesāts par huligānismu un tamlīdzīgi. Tas būtiski sašaurināja kandidātu loku, un nācās lemt par tādu kandidātu apzināšanu, kura biogrāfija nesaskanēja ar augšminētajiem kritērijiem. Tas nozīmēja vēl vienu papildus darbu – nācās veikt rūpīgu cilvēka izpēti pasākumu kompleksu, kura laikā bija jāiegūst pārliecība, ka kritēriju neatbilstībai ir tikai gadījuma raksturs, ka tā nākotnē nedraud izvērsties par Dzimtenes nodevību un nevar kalpot par pamatu savervēšanai citu valstu speedienestos. No brīža, kad cilvēkam tika vaicāts, vai viņš būtu ar mieru strādāt komitejā, līdz brīdim, kamēr viņš tika atzīts par patiešām derīgu, pagāja vēl vismaz gads, ieskaitot medicīnisko apskati. Visu pārbaudes laiku ar kandidātu tika rūpīgi strādāts.

Kļūšanās kandidāta atlasē ir briesmīgākais, kas var notikt. Gatavojot kandidātu, vienlaikus nācās domāt arī par viņa izaugsmes iespējām. Ja jau sākumā cilvēks nav perspektīvs, tad arī turpmāk viņš strādās bez degsmes. Ja cilvēkam nebija dots kāpt pa karjeras kāpnēm, tad nācās raudzīties, lai viņš augtu kaut vai operatīvajā mākslā. Ikviens, kurš tika pieņemts darbā komitejā, tika mācīts vai nu speciālā augstskolā, vai vismaz pusgada kursus. Neiztika bez izņēmumiem,

tomēr bez speciālās apmācības neviens pie darba netika pielaists. Bez juridiskām, operatīvām un tehniskām zināšanām cilvēks nevarēja sekmīgi darboties. Vēl jaunāk – zināšanu un prasmju trūkuma dēļ viņš varēja sakompromitēt komiteju.

Līdzīgs darbs tika veikts aģentūras kandidātu atlasē. Te bija svarīgi, lai potenciālajiem darbiniekiem nebūtu ģimenes. Tā tika radīta ar komitejas starpniecību atbilstoši konkrētā darba specifikai. Būtiskas bija valodas zināšanas, turklāt tādas, kuras praktiski neatšķīrās no konkrētās valsts valodas lietotāju līmeņa un dialekta. Izlūkdienestam cilvēki tika gatavoti gandrīz jau no vidusskolas sola. Izmantojot operatīvās iespējas, konkrētā vidusskolā tika izpētīts, kuri ir patiešām talantīgi jaunieši. Zināmā posmā tika uzņemti kontakti, nerunājot ne par ko konkrētu. Pēc tam cilvēks tika virzīts uz augstskolu. Tur viņš sākotnēji varēja darboties kā iekšējais aģents. Šajā stadijā jau sākās kontaktu dibināšana, jo bija jāsaņem arī izvēlēti cilvēka piekrišana.

Lai brauktu uz ārzemēm strādāt, cilvēkam pašam bija jābūt pilnīgi pārliecinātam, ka viņš ir gatavs to darīt. Tas nozīmēja nepieciešamības gadījumā Padomju Savienības labā ziedot pat savu dzīvi, nemiūģi riskēt un izaicināt likteni. Aģenta darbam neviens netika vervēts uz kompromitējošu materiālu, naudas vai atkarību pamata. Galvenais arguments bija patriotisms. Kandidāts varēja būt tikai liels savas Dzimtenes patriots, kuru nevar nopirkt ne par kādu naudu. Ja cilvēks izdarīja kādu pārkāpumu vai par viņu radās šaubas, sadarbība tika nekavējoties pārtraukta. Atteikšanās notika pat vismazāko šaubu gadījumā. Acīs to nekad neteicām. Tikšanās notika aizvien retāk, un attiecības kļuva aizvien vēsākas. Tomēr tika ņemts vērā tas, ka var pienākt brīdis, kad šīs attiecības ir jāatjauno. No mazām aizdomām var rasties liela neuzticība. Šī sūrā darba dēļ PSRS izlūkdienests skaitījās viens no nopietnākajiem pasaulē. Ar to rēķinājās visas pasaules valstis. Tādēļ jau arī PSRS izdevās iefiltrēt savus aģentus tik augstos amatos ārvalstīs, te minami, piemēram, Kims Filbijs, Ābelis, Rihards Zorge un daudzi citi dažādos memuāros un literāros daiļdarbos aprakstītie personāži. Latvijas izlūkdienesta aģenti pamatā strādāja tikai valstīs, kurās dzīvoja mūsu emigrācija. Aģentūra tika vervēta arī no emigrantu vidus. Viņu pozitīvākā īpašība – saknes konkrētā valstī, sabiedrība, plašais paziņu loks. Liela daļa latviešu bija veiksmīgi biznesmeņi. Šāda vide ārvalstīs nebija daudzu citu PSRS republiku VDK. Krievi ārzemēs strādāja citās vidēs, gan izmantojot savus emigrantus, gan diplomātiskā korpusa iespējas. Pēc Otrā pasaules kara Vācijā, Kanādā, ASV, Anglijā, Zviedrijā, Austrālijā kopumā dzīvoja vairāk nekā 100 000 emigrantu. Austrālija gan mūsu spēcīgākos ne īpaši interesēja. Pirmkārt, tādēļ, ka tā, būdama neitrāla valsts, nerādīja draudus PSRS, Austrālijā arī netika veikti tik nozīmīgi pētījumi, lai par tiem interesētos. Taču Austrāliju varēja izmantot, lai mūsu aģenti iefiltrētos kādā citā valstī.

Aģentūras tīkls

Štata darbinieki bez aģentūras ir tukša vieta. Aģents – tās ir operatīvā darbinieka ausis, acis un oža. Labus operatīvā darba rezultātus var iegūt, apvienojot darbu ar aģentūru un operatīvi tehniskos līdzekļus. Aģentūras piegādātā informācija iezīmē nianšes, kurām vajadzētu pievērst uzmanību, bet ko ne vienmēr var paveikt ar operatīvi tehniskajiem līdzekļiem.

Pēc Otrā pasaules kara daudz operatīvo spēļu Latvijas VDK spēlēja ar angļu spēcīgiem dienestiem. Zem mežabrāļu izkārtnes darbojās drošības komitejas darbinieki un aģenti. Mūsu darbinieks Bundulis pat savulaik saņēma augstāko Anglijas apbalvojumu par pretpadomju darbību. Angļiem pat jaunākajos murgos nerādījās, ka Bundulis, būdams VDK darbinieks, beigās uzdienēja līdz pulkvedim. Astoņdesmito gadu vidū par šiem notikumiem tika uzņemta filma. Tās konsultants bija Kims Filbijs, bijusī angļu izlūkdieneņa amatpersona, bet patiesībā PSRS VDK aģents. Kad Anglijā parādījās mūsu filma, kurā ar ievadrūnu uzstājās Filbijs, sākās pamatīgs trācis. Angļi tādu caurkrišanu nebija gatavi atzīt. Viņi bija šokā par to, ka latviešu mežabrāļi patiesībā izrādījušies čekas aģenti. Tolaik PSRS sabrukumu prognozēja tikai reti, tādēļ filmā ar pašu piekrišanu tika izgaismoti arī vairāki citi PSRS patrioti, kuri palīdzēja atmāskot mežabrāļus. Šī filma Indulim Zālītem droši vien radīja papildus iespēju noskaidrot patiesību.

Darbinieks, pildot savus pienākumus un stādoties priekšā kā komitejas pārstāvis, vairāk par administratīvajiem uzdevumiem paveikt nevarēja. Nevienš taču neko nestāstīs, ja uzzinās, ka esat spēcīgi dienesta darbinieks. Lai arī paši operatīvie darbinieki varētu iegūt kaut nedaudz informācijas, viņiem tika nodrošināta iespēja darboties piesegā. Kā viens no visizplatītākajiem un populārākajiem piesegiem izrādījās milicija. Tā kā milicijas tīkls PSRS bija pietiekami plašs, to varēja lieliski izmantot. Nevienam neradās aizdomas, ja ieradās milicijas darbinieks un uzdeva jautājumus. Darbojāmies arī zem ugunsdzēsēju, civilās aizsardzības darbinieku, žurnālistu, gāzes kantora vai ūdenssaimniecības uzņēmumu izkārtņēm. Komitejā vienmēr aktuāls bija jautājums – cik lielam jābūt darbinieka aģentūras tīklam? Teorētiski ir veikusi daudzus aprēķinus, taču neko prātīgu tā arī nav varējuši secināt. Aģentūras tīklam jābūt tik lielam, lai darbinieks spētu ar ikvienu no viņiem regulāri tikties, saņemt operatīvo informāciju, to apstrādāt, pārbaudīt, izpētīt, izanalizēt, kā arī veikt pārējos uzdevumus. Ja operatīvam darbiniekam ir milzīgs tīkls, viņš ar to vienkārši nespētu strādāt. Ja ar aģentu regulāri netiekas, viņš palēnām pazūd no aktīvā darba un pamazām iziet no drošības komitejas redzesloka. Ir svarīgi ar aģentu nemiļīgi un regulāri strādāt, ievadot un uzturot viņu operatīvi interesantā vidē.

Vervēšana ir viens no sarežģītākajiem procesiem. Vervēšanas laikā tiek panākta vienošanās, ka cilvēks palīdzēs drošības komitejai. Vervēšanas taktika ir operatīvā māksla augstākā līmenī. Katram cilvēkam vajadzīga īpaša pieeja. Lai ar vervējamo atrastu kopīgu valodu un varētu bez piespiešanas panākt viņa brīvprātīgu piekrišanu sadarboties, pirms vervēšanas pētījām viņa pozitīvās un negatīvās īpašības, ar ko viņš aizraujas, kas viņu interesē. Ja saskaņa un uzticēšanās netiek rasta, tad agri vai vēlu aģents no aktīvā darba aizies. Pastāvēja trīs vervēšanas pamati jeb bāzes – patriotisms, atkarība, materiālā ieinteresētība. Visvērtīgākie bija uz patriotisma pamata vervētie aģenti, jo tie vienmēr izrādījās visizcilākie. Vervēšanai uz atkarības pamata tika izmantoti tie, kuri iesaistījušies kādos noziedzīgos grupējumos, izdarījuši pārkāpumu vai pat nelielu noziegumu. Lai cilvēku netiesātu, neatbrīvotu no darba vai neradītu kādas citas nepatīkšanas, viņu vervēja, solot, ka viņš varēs turpināt strādāt, netiks saukts pie kriminālās vai administratīvās atbildības, ja palīdzēs komitejai. Mēs solījām izbeigt lietu un nodot to arhīvā. Bet šāds aģents bija nestabils, jo vienmēr izjuta bailes. Trešais vervēšanas veids – samaksa Padomju Savienībā bija mazāk izplatīts. Samaksa aģentam nekad nevar būt par lielu, un, lai tādu pārvērtētu citā dienestā, jautājums ir tikai viens – cik daudz viņam samaksā. Kā jau iepriekš minēju, vervēšana ir operatīvās darbības māksla ar savām metodēm un radošo stilu. Vervēšanā parasti izpaudās operatīvā darbinieka talanti. Cilvēkus, kuri piekrita palīdzēt komitejai, mēs nekad nesaucām par aģentiem. Mēs delikāti lūdzām cilvēku palīdzēt. Viņš pats varēja izvēlēties, vai sadarboties apliecināt ar parakstu vai nē. Mums, protams, bija izdevīgāk, ja aģents parakstījās, jo tādējādi viņš arī psiholoģiski tika ciešāk piesaistīts komitejai. Ja viņš atteicās parakstīties, tad ziņojumā par aģenta vervēšanu tika veikts attiecīgs ieraksts, ka noteiktu apsvērumu dēļ viņš no paraksta atsakās, vai arī tika norādīts, ka paraksta ņemšana nav lietderīga. Teksts, ko aģents parasti rakstīja, bija aptuveni šāds: „Es piekritu brīvprātīgi sadarboties ar Valsts drošības komiteju valsts noziegumu atklāšanā. Aņņemos šo faktu nevienam neizpaust. Konspirācijas nolūkos izvēlos šādu segvārdu.” Sekoja paraksts. Parasti aģents savus ziņojumus arī parakstīja ar segvārdu. Pirms cilvēks tika vervēts, tika izpētīts, vai viņš ir saistīts ar VDK interesējošu vidi, piemēram, organizācijām, ārzemēm, noslēpumiem. Tas ilga no pusgada līdz gadam, bet dažreiz pat ilgāk. Par kandidātu centāmies uzzināt pēc iespējas vairāk – vai šim cilvēkam var uzticēties, kādus uzdevumus var dot un kā viņš var palīdzēt komitejai. Kad tas tika izpētīts, izrunājāmies ar pašu cilvēku. Ja viņš deva piekrišanu, sākās kopīgs darbs.

Mazāk populāra Latvijā bija vervēšana citas organizācijas vārdā. Ja tā dēvētās „verves” jeb kandidāta izpēti laikā konstatējām, ka viņš komitejai ir vajadzīgs,

bet diezīn vai piekritīs sadarboties, tad komiteja kontaktēja ar viņu, izmantojot citas organizācijas piesegu.

Attiecīgās organizācijas pārstāvja jeb „verves” starpnieka kompetences loks parasti bija radniecīgs komiteju interesējošajiem jautājumiem.

Pēc noteikta laika, kad savervētais jau iecūtās savā lomā, varējām sākt atklāt kārtis. Mēs izskaidrojām cilvēkam, kādēļ viņu izvēlējamies, izmantojot piesegorganizāciju. Dažkārt tas radīja pārsteigumu, bet, ja saņēmām piekrišanu turpināt darbu, vervēšanas process beidzās. Dažkārt cilvēks pauda sašutumu par to, ka piemānīts, un atteicās sadarboties. Tādā gadījumā sadarbība ar aģentu beidzās un viņš tika izslēgts no aģentūras tīkla.

Mūsu operatīvie darbinieki strādāja daudzās organizācijās – ārzemju biedrībās, ministrijās, augstskolās, citās organizācijās, kur vien VDK bija operatīvā interese. Konkrētajā organizācijā vai iestādē viņi skaitījās štatā un strādāja, piemēram, kadru daļā kā inspektori, kā atbildīgie par sakariem ar ārzemēm vai citos amatos. Piesegamati nodrošināja lielisku iespēju kontaktēties ar cilvēkiem, piesaistot tos sadarbībai ar VDK, viņiem par to pat nenojaušot.

Aģenti netika vervēti uz mūžu. Ja aģentam beidzās darbs tajā vidē, kuras dēļ viņš tika vervēts, beidzās sakari, kas interesēja drošības komiteju, viņš vairs nebroukāja uz ārzemēm vai atgādījās sarežģījumi ģimenes lietās, viņu no aģentūras izslēdza un vervēja jaunus aģentus. Katru gadu zināms procents tika izsijāts.

Operatīvā darbinieka kvalitāti lielā mērā noteica, cik efektīvs ir viņa darbs ar aģentūru. Labam operatīvam darbiniekam bija arī laba aģentūra. Dzīve pierādīja, ka ne visi to spēja. Ar aģentūru nevar strādāt formāli. Tādus darbiniekus mēs pārcēlām veikt citus uzdevumus. Kā teica paši operatīvie darbinieki, aģents ir tavs saulītē cēlājs un arī tavs kaprācis. Ja aģents nodod Dzimteni vai izdara politisku noziegumu, no tā cieš arī operatīvais darbinieks. Viņš varēja zaudēt darbu. Ja aģents tiesā pateiktu, ka viņš kaut ko ir darījis operatīvā darbinieka uzdevumā un ka viņš ir savervēts, tas sakompromitētu visu drošības komiteju. Tādējādi tiktu uzskatīts, ka aģenta veiktajā noziegumā piedalījies arī operatīvais darbinieks.

Šāds precedents atgādījās septiņdesmitajos gados. Pirmās daļas operatīvam darbiniekam bija aģents, kurš devās kārtējā ārzemju komandējumā un tur palūdza politisko patvērumu. Tomēr PSRS nebija daudz gadījumu, kad aģenti izrādījās politiskie nodevēji. Toreiz mūsu darbinieks, protams, no amata tika atbrīvots un pārcelts citā darbā. Izmeklēšanā atklājās, ka operatīvajam darbiniekam nebija nekāda pamata aizdomām. Secinājām, ka viņa aģents šim pārkāpumam gatavojies ļoti nopietni. Mēs tā arī neuzzinājām, vai ārvalstu spēcīnēsti viņu nopirka vai arī atgādījās kas cits. Visvairāk mēs baidījāmies no aģentiem divkošiem jeb

dubultāģentiem. Ir grūti pateikt, pret kuru viņš ir īsti godīgs, jo dividendes taču saņem no abiem.

Nereti saskārāmies ar gadījumiem, kad mūsu aģents izrādījās arī armijas slepenās daļas vai milicijas aģents. Tā vēl būtu puse bēdas. Ļaunākais, ja viņš vēl paralēli darbojās kādā pretpadomju organizācijā vai citā noziedzīgā vidē, kura zina, ka viņš ir VDK aģents. Ja par kādu aģentu radās aizdomas, notika visaptveroša pārbaude. Lai kļiedētu aizdomas, ikviens aģents tika regulāri pārbaudīts. Operatīvam darbiniekam aģenta lietā regulāri vajadzēja pievienot raksturojumu par to, cik godīgs un objektīvs ir viņa sadarbības partneris, kādas ir viņa darba spējas, vai nav parādījušās nianšes, kas liek domāt par aģenta divkosīgumu vai negodīgumu.

Lai varētu gūt informāciju vidēs, kur operatīvam darbiniekam bija grūti strādāt, pastāvēja tāda institūcija kā rezidenti. Viņi strādāja ar valsts noslēpumu saistītajos režīma objektos, arī tālās vietās, kur ar aģentu bija grūti regulāri tikties, piemēram, pierobežā vai ārzemēs. Rezidentam varēja būt vairāki aģenti. Par rezidentu parasti strādāja pieredzējis aģents, kurš jau bija pierādījis, ka ir spējīgs aktīvi un efektīvi darboties. Aģents tikās ar rezidentu, bet rezidents informāciju nodeva operatīvam darbiniekam. Ja operatīvam darbiniekam izveidojās liels aģentūras tīkls, ar kuru viņš vienlaicīgi nevarēja strādāt, viņš radīja rezidentūras.

Svarīgs jautājums bija tikšanās vietas. Daļēji literatūrā plaši aprakstīts, ka aģentu parasti notver brīdī, kad viņš tiekas ar operatīvo darbinieku. Aģents var vākt informāciju, fotografēt slepenus objektus, par to pat saņemot aizrādījumus no orgāniem. Tas vēl neskaitījās noziegums. Par noziegumu tas kļuva brīdī, kad aģents satikās ar ārzemju spēcīgas dienesta operatīvo darbinieku un nodeva viņam slepeno informāciju. Tas jau skaitījās nozieguma fakts, uz kā pamata varēja ierosināt krimināllietu. Savukārt, ja kāds pamanīja, ka aģents tiekas ar operatīvo darbinieku, viņš skaitījās atmaskots un kā aģents komitejai kļuva nederīgs. Pretpadomju organizācijas mūsu darbiniekus ļoti ākli izsekoja. Šīm organizācijām bija pat savi dienesti, kas speciāli uzraudzīja mūsējos, lai tādējādi pārbaudītu savas organizācijas biedru godīgumu. Arī viņi par jebkuru aizdomīgu darbinieku vāca informāciju un sekoja, ar ko viņš tiekas. Ja viņi ieraudzīja, ka kāds no biedriem tiekas ar mūsu operatīvo darbinieku, aģentam tas varēja beigties ļoti bēdīgi – viņš varēja tikt sakompromitēts vai pat nogalināts. Tādēļ kā tikšanās vietas tika izmantoti konspiratīvie dzīvokļi vai vietas, kur apgrozījās ļoti daudz cilvēku, piemēram, stacijas, autoostas. Aģents devās it kā pirkt biļeti un pie kases pēkšņi ieslēdēja nelielā istabiņā, kur tiktās ar operatīvo darbinieku. Ar labiem un vērtīgiem aģentiem tikšanās notika konspiratīvā dzīvoklī. Tā ir pieņemts visā pasaulē, un Latvijas VDK nebija izņēmums. Katra operatīvā darbinieka

rīcībā atradās vairāki dzīvokļi. Vienā un tajā pašā dzīvoklī nedrīkstēja pieņemt pārāk daudz aģentu. Ja kāds aģents tika izslēgts no aģentūras tīkla vai izrādījās divkosis, tad viņš informāciju par konspiratīvo dzīvokli varēja nopludināt, dzīvoklis izgaismotos un atklātos arī citi mūsu aģenti. No tāda dzīvokļa nācās atteikties. Dzīvokļa jautājumus risinājām ļoti konspiratīvi. Regulāri pārbaudījām, cik godīgi ir dzīvokļa saimnieki, kā arī to, vai kāds neizseko aģentu līdz dzīvoklim. Konspiratīvie dzīvokļi ir sarežģīta un dārga nepieciešamība. Parasti dzīvokļa saimnieki bija komunisti un PSRS patrioti. Arī par viņiem nedrīkstēja būt kompromitējošu materiālu. Dzīvokļa saimniekam mēs nekad neteicām, ka tiekamies ar aģentūru. Teicām, ka vienkārši jātiekas un jāparunā ar cilvēkiem par dažādiem darba jautājumiem. Uz ielas runāt nevarēja, bet kafējnīcās vai restorānos to nemēdza darīt. Turklāt padomju varas gados bija jāstāv rindā, lai vispār iekļūtu kafējnīcā vai restorānā.

Laukos par tikšanās vietu izmantojām operatīvās automašīnas ar maināmiem numuriem. Tikšanās notika upes krastā, ceļa malā, mežā vai kur citur. Ja vajadzēja veikt rakstu darbus, piemēram, aģentam jāraksta aģenta ziņojums, bija nepieciešama telpa. Ziņojumus nedrīkstēja rakstīt mājās, jo teorētiski pa ceļam uz tikšanās vietu viņš to varēja pazaudēt. Šai ziņā daudzi grēkoja. Daži aģenti, jau nākot uz tikšanos, visu bija sarakstījuši un tikai šad tad tika veiktas korekcijas.

Attiecībās starp aģentu un operatīvo darbinieku tika ievērota nerakstīta ētika. Tām bija jābūt draudzīgām, bet ne tik draudzīgām, lai tas traucētu darbam.

Aizrauties ar dzeršanu nekādā ziņā nedrīkstēja. Arī satiekoties uz ielas, bija jāizliekas, ka viens otru nepazīst. Šo konspiratīvo ābeci bija stingri jāievēro.

Reiz ar sievu aizgāju uz koncertu Lielajā ģildē. Vienā pusē nosēdās sieva, otrā pusē pēkšņi apsēdās aģente, ar kuru pirms dažām dienām tikos konspiratīvajā dzīvoklī. Nedrīkstēju ar viņu pat sasveicināties, kur nu vēl sarunāties. Jutos neērti, mulsu. Sievietēm intuīcija ir ļoti attīstīta. Kad pēc koncerta devāmies mājup, sieva pavaicāja, kas tā par dāmu sēdēja man blakus. Atbildēju, ka nav ne jausmas, un turpināju tēlot pilnīgu muļķi. Patiesībā sieva sāka mani gandrīz vai turēt aizdomās. Atminējos, ka arī dāma, apsēžoties man blakus, nedaudz piesarka, un ar to pietika, lai mana sieva to pamanītu.

Strādājot pilsētas daļā, pats personīgi savervēju kādus pāris desmitus aģentu, kurus, pārejot darbā komitejas priekšsēdētāja vietnieka amatā, nodevu citiem operatīvajiem darbiniekiem. Jaunajā amatā pārņēmu daļu no priekšgājēju aģentiem. Katram amatam, katram vadītāju līmenim bija atbilstoša aģentūra. Vadītājam vajadzīga nevis aģentūra, kas pienes konkrētus faktus vai informāciju, bet gan tāda, kas sniedz analītisko informāciju par procesiem, negācijām, par to, kam vajadzētu pievērst uzmanību, kuriem procesiem jāmeklē dziļākas saknes.

Vadoties no informācijas, vadītājs saprot, kuros virzienos darbiniekiem dot konkrētus uzdevumus. Vadītājam jādarbojas ar tādiem aģentiem, kuri palīdz realizēt nopietnas lietas izstrādi. Ja vadītājs redzēja lietu, kura var beigties ar krimināllietas ierosināšanu, tad vadītājs kopā ar savu darbinieku jeb aģenta saimnieku devās uz tā dēvēto kontroles tikšanos, lai pārliecinātos, ka operatīvam darbiniekam iesniegtie materiāli atbilst īstenībai, kā arī lai uzdotu papildus jautājumus. Kļūstot par komitejas priekšsēdētāju, aģentūru vairs neturēju. Kopā ar darbiniekiem tikos ar viņu aģentiem. Ar aģentiem, kuri kļuva par deputātiem, mēs attiecības izbeidzām. Tomēr ar dažiem no viņiem turpināju tikties, lai zinātu, kā virzīt savu darbību. Tajā laikā vairs nebija runa par nopietnu operatīvo lietu uzsākšanu, izņemot ekonomiskos noziegumus un darbības, kuras var pāraugt masu nekārtībās. Teorētiski deviņdesmitajā un deviņdesmit pirmajā gadā interesanta būtu bijusi informācija par armijas specvienību darbību pret Latvijas neatkarības kustību. Varētu jau arī šādu informāciju ievākt, bet nebija, kam to nodot. Dienestam pret dienestu spiegot nebija pieņemts, jo tas būtu pretrunā ar tā laika normatīvajiem aktiem un Maskava man vaicātu, ar ko es patiesībā nodarbojos. Par šādu aktivitāti neviens man galvu neglaudītu.

Uzticamības personas

Aģenti pamatā bija profesionāļi. Ja arī nebija, tad, ilgu laiku strādājot ar mums, par tādiem kļuva. Viņi tā iejutās savā tēlā, ka dzīvi bez kontakta ar operatīvo darbinieku pat nespēja iedomāties. Kā zvēram jāmeklē medījums vai zvejniekam zivis, tā aģentam bija jāmeklē personas, kas dara kaut ko nelikumīgu. Ko tādu atrodot, viņš guva gandarījumu un apziņu, ka Dzimtenes labā izdarījis ko vērtīgu.

Īslaicīgu uzdevumu veikšanai tika piesaistītas uzticamības personas. Mēs nekad neplānojām ar viņiem sadarboties ilgtermiņā. Ja uzticamības persona darbojās konspiratīvi, tā varēja pārtapt aģentā. Ar uzticamības personām strādājām atklāti, tādēļ darbā un dzīves vietā tās izgaismojās, un šī iemesla dēļ viņus par aģentiem parasti nevertējām, izņemot gadījumus, kad operatīvo apsvērumu dēļ tas attaisnojās. Sevišķa uzticamības personas pārbaude nenotika. Vienīgi pārbaudījām, vai viņš nav saistīts ar kriminālām aprindām. Ar cilvēku parasti sākām runāt par konkrētu jautājumu un lūdzām, vai viņš šo un to nevarētu papētīt dziļāk. Mēs nedrīkstējām vervēt partijas pirmorganizāciju sekretārus, rajona sekretārus, ministriju kolēģijas locekļus, prokurorus, tiesnešus, vietējās padomes deputātus, nemaz nerunājot par Augstākās Padomes deputātiem. Tas bija aizliegts ar likumu.

Izņēmuma gadījumos to varēja darīt vienīgi ar komitejas priekšsēdētāja atļauju, ja bija jāpilda kāds konkrēts uzdevums ārzemēs vai sagadījās, ka viņš ir tuvs cilvēks kādam nopietna nozieguma veicējam. Atsevišķos gadījumos pat ministrs varēja būt uzticamības persona. Viņš izdarīja konkrētu darbu, bet par to nekāda mapīte vai lieta nesaglabājās. Uzticamības personas mēs pamatā izmantojām objektos, kuros darbojās ar slepeno informāciju. Turēt aģentus katrā cehā vai pat darba vietā nav iespējams. Citkārt mums vajadzēja izpētīt, vai ar konkrēto jautājumu vispār ir vērts tālāk nodarboties. Ar uzticamības personu varēja konsultēties, jo operatīvais darbinieks nevarēja būt profesionālis visos jautājumos. Kad astoņdesmito gadu beigās sākās mītiņi pie Brīvības pieminekļa un citās vietās, aģentūras iespējas kļuva ierobežotas, tādēļ aktīvāk izmantojām uzticamības personas, ar kuru palīdzību noskaidrojām, vai konkrētais mītiņš nevar pārvērsties masu nekārtībās. Tā guvām skaidrību, kā reaģēt. Uzticamības personas tika izmantotas, lai apsektotu vietas, kur izkāra Latvijas brīvvalsts karogu, kur tika kaisītas pretpadomju lapiņas. Šie palīgi mums izlīdzēja arī liecinieku meklēšanā.

Operatīvi tehniskie dienesti

Ne visus jautājumus spēcienests var atrisināt ar operatīvajiem darbiniekiem, aģentiem vai uzticamības personām. Lai pilnībā kontrolētu aizdomās turamo personu, uzraudzība jāveic 24 stundas diennaktī, taču operatīvais darbinieks, aģents vai uzticamības persona nevar būt klāt nepārtraukti. Tādēļ tika izmantoti tehniskie palīdzības līdzekļi. Lai veiktu dažādus sarežģītus tehniskos pasākumus un īstenotu uzdevumus, aktīvi darbojās arī operatīvi tehniskie dienesti. Ja, piemēram, kādai no operatīvām daļām radās interese par konkrētu personu, operatīvi tehniskajai daļai tika uzdots veikt slepenu darbu informācijas vākšanā, izmantojot, piemēram, telefona sarunu noklausīšanos, mikrofonus, videonovērošanu.

Aģenta sniegtā informācija vienmēr ir jāpapildina ar tehniskā novērošanā iegūtajām ziņām. Pat teicamu aģentūras informāciju vajadzēja pārbaudīt vai papildināt. Tehnisko novērošanas līdzekļu jomā arī mūsdienās notiek nemītīga sacensība starp izlūkošanu un pretizlūkošanu jeb starp tiem, kuri veic noziegumu, un tiem, kuri to apkaro. Tehnikai jābūt konspiratīvai. Ja novērojamā persona atklāj, ka pret viņu tiek izmantota tehnika, tai zūd jēga. Var izveidoties vēl nepatīkamāka situācija – novērojamam objektam rodas iespēja apzināti maldināt spēcienestu, vienkāršāk sakot, vazāt aiz deguna. Piemēram, ja objekts ir atklājis, ka viņa telpā izvietotas noklausīšanās ierīces, kas gan var būt kārdinošāk kā sarunāt muļķības, lai spēcienestu uzvedinātu uz maldīgiem secinājumiem.

Tehniskā nodrošinājuma ziņā Latvija ierindojās pirmajā trijniekā. Mums bija tāds pats tehniskais nodrošinājums kā Maskavā vai Ļeņingradā. Operatīvās tehnikas ziņā mēs kļuvām par izmēģinājumu poligonu. Kolīdz parādījās jauna tehnika, mums tika doti paraugi, lai izvērtētu, kā tie darbojas. Objektu, uz kuriem tehniku izmēģināt, netrūka. Latviju apmeklēja daudzi ārzemnieki, to skaitā arī ārvalstu diplomāti. Ja mēs kļūdījāmies tehnikas vai darbinieku dēļ, Maskava vienmēr varēja pateikt, ka pie vainas ir vietējie darbinieki, ka viņi kaut ko ir sajaukuši un darbojas bez Maskavas sankeijas. Jebkurā gadījumā tas neizvērsās par lielu skandālu, jo kļūmes vienmēr norakstīja uz vietējo darbinieku neizpratni un nezināšanu. Jāatzīst, daudz kļūdu nepieļāvām, jo pie mums strādāja patiesi profesionāli cilvēki. Viņus bieži aicināja uz Maskavu palīdzēt risināt sarežģītus jautājumus.

Jebkuras tehnikas pielietošana ārējā novērošanā skaitījās slepena, un to varēja darīt tikai un vienīgi ar komitejas vadības atļauju. Vadība pārbaudīja, vai tehnikas izmantošana patiesi ir nepieciešama un vai pārbaudes lieta nav safabricēta. Katram tehnikas pielietojumam nācās izdomāt leģendu, jo atbilstoši kriminālkodeksam pārbaudāmais šajā brīdī vēl nebija pat aizdomās turamais.

Tehnika tolaik nebija tāda kā mūsdienās, kad aparatūra ļauj noklausīties sarunas pat aiz bieziem mūriem. Mūsu iespējas bija daudz vājākas. Nācās ievietot mikrofonu un vilkt vadus. Teorētiski pastāvēja iespēja iegūt tehniku, ar kuru varēja noklausīties sarunas, noņemot loga vai sienas vibrāciju. Taču tas nekad netika darīts. Šāda aparatūra bija ļoti dārga un to izmantoja tikai Maskavā.

Ar tehnikas pielietošanu ne vienmēr gāja gludi. Septiņdesmitajos gados veicām operatīvo izstrādi pret jaumtnes pretpadomju organizācijas pārstāvjiem. Viņi bieži sanāca kopā kādā dzīvoklī un sprieda par dažādām politiskām lietām. Dzīvoklī ievietojam mikrofonu. Mēs gan zinājām, ka mikrofoli izdala enerģiju, bet neaptvērām, ka, ilgāku laiku atrodoties griestu apmetumā, mikrofolis ap sevi izveido nelielu plankumiņu.

Kādu vakaru novērojamais puisis, raudzīdamies griestos, pamanīja plankumu, ņēma adatu, urbināja, urbināja, kamēr aizurbinājās līdz kaut kam cietam. Pēc tam rāpās uz bēniņiem, pavandījās siltumizolācijas izdedžos un atrada mazus vadiņus, kurus pavelkot atrada griestos noslēpto mikrofonu.

Parasti, kolīdz mikrofolis ir atvienots vai bojāts, tehniskajā kontrolē atskan signāls. Bet toreiz ziņa par mikrofolona pazušanu pienāca pēc divām dienām. Mums radās nepatīkams jautājums – ko darīt? Mikrofolis skaitījās slepens. Latvijas VDK tolaik vadīja Audjukēvičs, kuram nācās skaidroties ar Maskavu. Es tajā laikā strādāju par pilsētas daļas priekšnieku. Izsaucu savu operatīvo darbinieku Agri, tagad jau netaiķi. Teicu viņam: „Agri, dari, ko gribi, bet kaut

cas jāizgudro, lai to mikrofonu dabūtu atpakaļ. Atrodi iemeslu izprašnāt puisī, kas noticis ar mikrofonu. Stādi priekšā kā draugs vai paziņa un noskaidro, kā viņš to mikrofonu atradis”. Cik atceros, tad Agris ar to puisī kopā dzēra šņabi ne vienu dienu vien. Mēs mēģinājām stāstīt, ka mikrofons ir valsts manta un par tās zagšanu draud kriminālatbildība. Puisis neapjauta, ka patiesībā ir runa par valsts noslēpuma nozaudēšanu un ka vainīgs ir nevis viņš, bet gan mūsu darbinieku neuzmanība. Mums izveidojās bezizejas situācija. Tiesāties par mikrofona atdošanu nevarējām, jo tad nāktos atklāt patiesību un tiesas zālē stāstīt, ka komiteja puisī dzīvoklī veikusi noklausīšanos. Tajos laikos tā nerīkojās. Skandāls būtu pa visu PSRS. Mūsu komitejas priekšsēdētājs labākajā gadījumā dabūtu rājienu, bet veselai virknei darbinieku „štrunta” mikrofona dēļ lūktu sabojāta karjera. Pēkšņi dzērumā puisis atklāja, ka viņam esot sapnis aizmukt no PSRS. Pēc ilgas un grūtas dzeršanas un mokošām sarunām mēs vienojāmies, ka puisim radīsim leģendu un dokumentus, lai viņš varētu izbraukt uz ārzemēm. Kad mēs to apsoliījām, puisis atzinās, ka mikrofonu ir paņēmis, noslēpis un varot mums to atdot. Izrādījās, puisis mikrofonu bija aizvedis uz Brīvdabas muzeju un noslēpis kādas ēkas salmu jumtā. Taču, kā par nelaimi, viņš bija aizmirsis, tieši kur mikrofonu iebāzis. Nēmāmies veselu nedēļu, salmi vien putēja. Domājām – jumts būs jājauc nost. Beigās tomēr atradām, un puisis bez problēmām izceļoja uz ārzemēm – kā saka, muļķim paveicās. Nav izslēgta iespēja, ka šobrīd viņš ir atgriezies Latvijā un strādā par konsultantu pie kāda politiķa. Beigu beigās nonācām pie slēdziena, ka minētā jaunatnes pretpadomju organizācija neapdraud padomju varu. Cietumā toreiz neviens netika ielikts. Izpētījām arī mikrofonu fiziskās un ķīmiskās īpašības un konstatējām, ka puisis patiesībā veicis būtisku atklājumu. Toreiz pat mūsu speciālisti nebija aizdomājušies, ka ik pa laikam dzīvoklis ir konspiratīvi jāapmeklē un jāparaugās, kā uzvedas novērošanas tehnika un kā tā sadzīvo ar apkārtējo vidi.

Mikrofonu ne vienmēr tika stiprināti pie griestiem, biežāk tos ievietoja dažādos priekšmetos – galda lāmpās, mēbelēs, pelnu traukos, lustrās vai vāzēs. Viss atkarīgs no objekta – kur viņš dzīvo, ko dara, kādi ir viņa iecienītākie priekšmeti un kuri no tiem regulāri atrodas viņa tuvumā. Mikrofona ievietošana konkrētā priekšmetā vienmēr bija speciāls pasūtījums, kuru izpildīja Maskavā. Mums bija jāatrisina jautājums, kādā veidā objektam iedot priekšmetu ar mikrofonu – vai to uz laiku uzdāvināt vai nodot caur aģentu. Ļoti efektīvs paņēmieni izrādījās iešūt mikrofonu drēbēs, piemēram, apkaklītē. Vienīgā problēma – mūsu darbiniekiem bija veselas divas reizes jātiek pie vajadzīgā apģērba gabala – lai mikrofonu iešūtu un lai to izņemtu ārā. Apģērba iegūšanai tika izmantotas vairākas metodes, piemēram, objekts tika izsaukts uz profilaktisko veselības apskati,

vai arī tika uzaicināts uz pirti. Ja mikrofonu iešuva apgērbā, radās vēl viena problēma – objektam vienmēr bija jāseko. Tas nozīmēja, ka jāsauc talkā septītā daļa. Nedod Dievs, ja objekts savās drēbēs atrastu mikrofonu. Viņš to varēja aiznest uz prokuratūru vai arī sarunāt aplamības. Operatīvais darbinieks pats izvērtēja, kur un kā to labāk ievietot.

Protams, dzīvoklī operatīvam darbiniekam bija jāiekļūst nemanot. Lai gan ārējās novērošanas jomā VDK speciālisti skaitījās paši profesionālākie, gadījās visdažādākās ķibeles. Mēs apkalpojām arī armijas sevišķās daļas vajadzības un Iekšlietu ministriju. Piemēram, Vaznis man rakstīja lūgumus, ka vajag pasekot kādam cilvēkam. Par to zinājām tikai mēs abi. Atmodas periodā tas kļuva jo sevišķi svarīgi. Izdomāju iemeslu un uzdevu speciālistiem to īstenot. Iekšlietu ministrija arī pati kaut ko mēģināja darīt, bet tā bija tīrā pašdarbība. Telpu kontrolē mums bija tik labi speciālisti, ka jebkurā dzelzsbetona sienā varējām ieurbt nemanāmu caurumiņu, ievietot tur mikrofonu un klausīties sarunas no jebkura attāluma. Galvenais jautājums – kādā veidā to izdarīt. Vienā vietā bija vieglāk, citā grūtāk. Reiz vajadzēja veikt specpasākumu. Viss sagatavots, nofiksēts brīdis, kad dzīvokļa saimnieku nav mājās, bet izrādījās, ka dzīvoklī palicis kaķis. Tika atvērta dzīvokļa durvis, bet, kad darbinieki devās iekšā, lai izvietotu mikrofonus, kaķis pamanījās izmukt kāpņu telpā. Te arī sākās ķeza – ja kaimiņi pamanītu kaķi, tad nodomātu, ka dzīvoklī ielauzušies zagļi, izsauktu miliciju, bet tad atklātos, ka tur rīkojušies VDK darbinieki. Arī saimnieki, atgriežoties mājās un atklājot, ka pazudis kaķis, noprastu, ka kāds tur ir saimniekojis. Ja mūsējie izgaismotos, operācija izgāztos un vadītāji dabūtu rājienu. Darbiniekiem nekas cits neatlika kā sameklēt kaķi, bet viņi īsti neateerējās, kāds tas izskatās. Dzīvnieku gan noķēra, bet tas nebija īstais. Tā sasodītā kaķa dēļ operācija toreiz izgāzās. Augstākajai vadībai par to neziņoju, citādi būtu milzu skandāls. Arī ar suniem vienmēr radās problēmas. Vienu vajadzēja uz laiku iemidzināt, citu iekarot.

Ikdienā Latvijas VDK pārsvarā izmantoja telefonu noklausīšanos. Rīgā, kur bija izvietotas stacionārās iekārtas, mēs vienlaicīgi varējām noklausīties aptuveni divdesmit telefonus, neskaitot viesnīcas. Rīgai šīs iespējas, protams, bija nepietiekamas. Tiem, kuri tolaik mēloja, ka čeka visus noklausās, nebija taisnība. Ārzemju tūristu viesnīcās „Rīga” vai „Latvija” mums darbojās lokālais komutators. Taču ar to nepietika, lai noklausītos simtiem sarunu. Pat ja tas būtu iespējams, sarunu atšifrēšanai mums nāktos algot daudzus desmitus darbinieku. Šādu resursu mums nebija. Vienlaicīgi varējām kontrolēt ne vairāk kā pārdesmit sarunas.

Augstākajā Padomes deputāti bieži vien mani rūpīgi izvaicāja, vai mēs viņus noklausoties, jo sarunu laikā esot dzirdami kaut kādi traucējumi. Noklausīšanās

tika veikta pietiekami kvalitatīvi. Nevienš nevarēja nojaust, ka tā vispār notiek. Savulaik Oktobra rajona izpildkomitejas priekšsēdētājs, tagad nelaiķis Pabērzs, man sacīja, ka viņam radušās aizdomas par to, ka kāds no mūsu dienestiem noklausās viņa telefonu. Viņš bija liels hokeja cienītājs, tāpat kā es. Pēc vienas skaistas mūsu komandas spēles, kuras laikā ierāvām arī pāris mēriņu, viņš pēkšņi vaicāja: „Nu, Edmund, mēs viens otru tik labi pazīstam, pasaki, kādēļ jūs mani noklausāties?” Protams, tās bija muļķības.

Jāatzīst, ka telefonu noklausīšanās Latvijā nekādus īpašus atklājumus nedeva. Cilvēki zināja, ka telefonus noklausās un runāja ļoti uzmanīgi. Vienīgais, kādēļ klausījāmies, bija tas, ka uzzinājām objekta kontaktus un sakarus. Pēc tam varējām pētīt, vai tas ir gadījuma cilvēks vai īstais darījuma partneris. Parasti jau runāja par dārzēm, mīlestību, puķītēm, taču tekstā vienmēr parādījās zināmas frāzes, kas sarunas partnerim izrādījās svarīgas. Gadījās, ka objekts sarunāja apzinātas muļķības. Analizējot tekstu, tas vienmēr tika fiksēts.

Klausījāmies ne tikai telefona sarunas. Telefonu var izmantot arī kā mikrofonu, kas pārraida signālu no telpas, kurā notiek saruna. Lai tālruni tam pielāgotu, pie telefona jāpiekļūst divas reizes – lai mikrofonu uzstādītu un lai to izņemtu. Viesnīcā problēmu nav – kamēr klients nav iekārtojies, mikrofonus var uzstādīt pilnīgi mierīgi, taču dzīvokļos tas ir daudz sarežģītāk.

Populāra nodarbe bija slēptā fotografēšana. Fotoaparāti tika ievietoti somās, grāmatās, pogās, jebkurā priekšmetā. Arī aģentiem nācās gudrot leģendas. Būtu lielas nepatīkšanas, ja kāds šo ierīci atklātu, – tā tolaik skaitījās ļoti slepena.

Viesnīcās izmantojām dubultos spoguļus – no vienas puses tas bija spogulis, bet no otras operatīvais darbinieks vēroja, ko objekts tur dara. Vienīgais nosacījums – operatīvam darbiniekam vajadzēja uzvesties klusi, lai objektam nerastos aizdomas. Visi stāva dežuranti parasti bija uzticamības personas, jo citādi varēja rasties jautājumi, kādēļ noteikts cilvēku loks tiek izmitinās vienos un tajos pašos numuros.

Daudz panākumu guvām ar mantu iezīmēšanu. Iezīmējām apavus, apģērbus vai ko citu. Tādējādi zinājām, kurp iezīmētais priekšmets virzās. Aģents objektam uzdāvināja piekariņu vai kādu citu suvenīru. Tas izstaroja signālu, un tādējādi varēja noteikt objekta pārvietošanos. Arī šajos gadījumos galvenā problēma bija tā, ka iezīmētais priekšmets nedrīkstēja pazust.

Latvijā netika pielietoti pasaulē plaši izmantotie psiholoģiskās ietekmēšanas līdzekļi – hipnozes un medicīniskie preparāti. Vienīgais gadījums, kad Latvijā kaut kas tāds tika izmantots, bija pēc kara cīņoties ar nacionālajiem partizāniem. Aģenti izmantoja armijas „flažkas” (armijas vajadzībām ražotas plakanas alumīnija pudeles dzeramūdens glabāšanai), kuras bija apriktas ar divām tvertnēm. Vienā

tvērtnē šnabis vai spirts, otrā – iemidzināšanas zāles. Aģents pats dzēra spirtu, bet, dodot flāzku pārējiem, nospieda tajā ierīkotu slepenu pogu, un tādējādi partizāni no pudeles iedzēra iemidzinošās zāles. Kad partizāni iemīga, aģents deva signālu, ienāca specvienība un visus saņēma ciet bez neviena šāviena. Parasti jau saņēma ciet visus, arī aģentus, kurus arī pratināja. Pēc tam aģentus palaida vaļā. Tolaik tādā veidā tika neitralizēti daudzi grupējumi.

Septiņdesmitajos, astoņdesmitajos gados arvien biežāk parādījās minispridzekļi, valūta, narkotikas un, galvenais, dažāda veida informācija vēstulēs un pakās. Drošības komitejā tika izveidots speciāls vēstuļu un paku kontroles dienests. To izmantoja gan operatīvajai darbībai, gan arī gadījumos kad tika saņemtas prokuratūras sankcijas. Jāatzīst, vēstulēs komiteja neko dziļu neatklāja, jo visi jau tāpat saprata, ka sarakste tiek kontrolēta. Vienīgais ieguvums – cilvēku sakari un kontakti, ko varēja izmantot nākamajiem operatīvās izstrādes posmiem.

Videonovērošanu izmantoja mazāk, jo tajā laikā videotehnikas attīstība kūņojās zīdaiņa autiņos. Viesnīcās tā tika izmantota. Novērojām aizdomās turamos ārzemniekus. Viņi mēdza satikties ar meitenēm. Visi gan zināja, ka tiek novēroti, bet vienmēr uz to arī iekrita. Priekameitu vidū mums izveidojās laba aģentūra. Arī meitenēm bija izdevīgi ar mums strādāt, jo tādējādi viņas, milicē netraucētas, varēja mierīgi pelnīt iztiku. Ar miliciju par konkrētām meitenēm vienojāmies, un meitenes to zināja. Viņām nācās būt pret mums godīgām.

Gan noklausīšanos, gan viltus tehniskos pasākumus nedrīkstēja piemērot pret noteiktu kategoriju cilvēkiem – partijas un izpildkomiteju vadītājiem, Augstākās tiesas darbiniekiem, prokuroriem, Ministru Padomes locekļiem utt. Ja kādu no viņiem nācās noklausīties, tad tas bija jāsaskaņo ar partijas Centrālkomitejas pirmo sekretāru.

Reiz vajadzēja pasekot kādam atbildīgam partijas darbiniekam. Diemžēl viņa vārdu atturēšos minēt, jo viņš joprojām ieņem augstu amatu. Toreiz vajadzēja saņemt pirmā sekretāra sankciju, un pēc izsekošanas visa informācija nonāca uz partijas pirmā sekretāra galda. Viņš pieņēma galīgo lēmumu, ko darīt tālāk. Iegūtā informācija nonāca tikai divu cilvēku – komitejas priekšsēdētāja un partijas pirmā sekretāra – rīcībā.

Latvijā lietas par nomenklatūras amatpersonām līdz krimināllietai parasti nenonāca. Tika fiksētas vienkāršās nejdzīvības: dzeršana uz citu rēķina, staigāšana ar meitenēm un tamlīdzīgi. Parasti grēkāzi pēc kāda laika pārcēla citā amatā, un bieži vien viņš pat nenojauta, kāpēc tā. Piemēram, ja ministra vietnieks atklāti staigāja kopā ar vieglas uzvedības sievietēm, piekopa divsievību vai trīsievību, viņš pēc kāda laika tika pārcelts citā darbā. Tolaik par šādām lietām avīzēs nerakstīja.

Radio pretizlūkošanas, šifrēšanas un sakaru daļas

Radio pretizlūkošanas daļa atradās Olainē un bija vienīgā daļa visā Baltijā, kas nodarbojās ar ētera kontroli. Izmantojot datorsistēmu, speciālisti ētera telpā fiksēja un analizēja visus signālus, kas teorētiski varēja izrādīties ārvalstu specdienestu sakari ar aģentiem. Gadījumos, kad informācija izrādījās pietiekami vērtīga, šos signālus sūtījām uz Maskavu paplašinātai analīzei. Kad no Latvijas tika izvesta padomju armija, šī daļa vēl kādu laiku darbojās. Viņiem bija paliels tehniskais parks, lai, piemēram, kara laikā varētu pārvietoties pat pa neizbraucamiem ceļiem un īstenot nospraustus mērķus. Daļā strādāja aptuveni piecdesmit cilvēku.

VDK darbība nebija iedomājama bez šifrēšanas daļas. Šifrējām uz centru sūtāmo informāciju un atšifrējām no centra saņemto.

Savukārt sakaru daļa valdībai nodrošināja slepenos sakarus. Tagadējās Valsts informācijas tīkla aģentūras māja uz Valdemāra ielas toreiz bija viena no modernākajām Savienībā. Bez valdības slepenajiem sakariem nodrošinājām arī vietējos valdības sakarus jeb tā dēvēto „vertušku”. Šāds sakaru veids vienkāršoja sazināšanos augstu amatpersonu starpā. Mūsu sakarnieki darbojās arī atsevišķā speciāli iekārtotā telpā valdības bunkurā Līgatnē. Mūsdienās, iepriekš piesakoties, šo kādreiz tik noslēpumaino celtni Gaujas krastā var apmeklēt ikviens interesents.

Informācijas analīze

No tehniskajiem dienestiem, operatīvajiem darbiniekiem, aģentiem, preses, milicijas, armijas dienestiem pienākošo informāciju vajadzēja analizēt, salīdzināt, rast kopsakarības, saskatīt tendences. Pats par sevi šis informācijas kopums nav ne graša vērts, ja netiek analizēts. Neviens no informācijas sniedzējiem nezināja, vai mūsu rīcībā jau nav tādas informācijas, kādu viņš sniedz. Salīdzinot vairākas versijas, bija iespējams noteikt tās ticamību. Loģiski, ja kāda interesanta informācija parādījās tikai no viena avota, sākotnēji tās ticamība skaitījās zema. Ja tomēr šāda informācija izrādījās patiesi svarīga, tika pieņemts lēmums to pārbaudīt. Pieaugot pienākošās informācijas apjomam, radās nepieciešamība pēc papildus resursiem – tad vajadzēja papildināt kolektīvu ar prasmīgiem profesionāļiem, kurus nepieciešams nodrošināt ar atbilstoši aprīkotām darba vietām. Septiņdesmito gadu beigās Latvijas PSR VDK tika izveidots elektroniskās informācijas analīzes centrs ar tam laikam labāko datortehniku. To ierīkojām Rīgā Valsts plānošanas institūtā Pērses ielā. Par PSRS VDK līdzekļiem uzbūvējām

atsevišķu vienstāva mājiņu. Tur saplūda visa iegūtā informācija, tur notika tās apkopošana, analīze un tika izstrādātas prognozes. Mūsu talantīgo informācijas centra priekšnieku Kukurīti pat gribēja pārcelt darbā uz Maskavu. Tobrīd viņš bija vienīgais komitejas darbinieks, kurš detalizēti pārzināja informācijas analīzes nianses. Kukurītis bija fanātiķis. Viņš ļoti pārdzīvoja PSRS sabrukumu un VDK likvidēšanu. Daži no darbiniekiem joprojām strādā privātfirmās un augstos amatos Latvijas policijas sistēmā.

Citas PSRS specvienības Latvijā

Bieži vien VDK piedēvēja to, ko patiesībā sastrādāja citi PSRS specdienesti, īpaši jau Atmosas periodā, tādēļ būtu muļķīgi par tiem neatgādināt.

Lielākā, varenākā un slepenākā skaitījās PSRS bruņoto spēku ģenerālštābam pakļautā GRU – (PSRS armijas ģenerālštāba galvenā izlūkdienesta pārvalde). Sīkāk šo specdienestu neraksturošu, jo nekad neesmu bijis tās darbinieks. Turklāt par šo dienestu pieejama pietiekami plaša informācija.

Baltijas kara apgabalā darbojās arī sevišķā daļa, ko varēja pielīdzināt VDK apgabala pārvaldei. Šis PSRS specdienests bija strukturēts līdzīgi VDK. Arī atalgojums tur bija līdzīgs, vienīgā atšķirība – viņi darbojās bez tehniskajiem dienestiem. Operatīvi tehnisko palīdzību viņiem sniedza vietējā VDK pārvalde – Latvijā tie bijām mēs.

Baltijas robežsardzes apgabalam arī bija sevišķā daļa, kas sastāvēja no izlūkdienesta un pretizlūkošanas dienesta. Arī katrai armijai bija savas sevišķās daļas. Lielākā no tām – gaisa karaspēka daļai. Viņu sevišķā daļa atradās Baznīcas ielā. Tā ļoti aktīvi strādāja arī iedzīvotāju vidū. Arī flotes un sauszemes spēkos darbojās speciālās daļas viena vai divu darbinieku sastāvā.

Visā šajā PSRS specdienestu tīklojumā Latvijas PSR VDK priekšsēdētājam bija koordinējošā loma, viņš skaitījās vecākais operatīvais vadītājs. Sākot no astoņdesmito gadu beigām, šī koordinācija un sadarbība kļuva formāla. Armijas specdienesti vairs neuzticējās Latvijas VDK. Viens no otra sāka slēpt informāciju un ziņoja uz Maskavu, izmantojot savus kanālus. Maskavā viss saplūda kopā, un pēc tam Rīgā atskanēja telefona zvani ar pārmetumiem un jautājumiem, kas te īsti notiek. 1990. gadā Latvijā notika vairāki sprādzieni, kuru mērķis bija radīt satraukumu sabiedrībā. Mēs izveidojām operatīvo štābu, kuru vadīja prokurore Rīta Aksenoka. No mūsējiem uz štābu norīkoju savu vietnieku Jāni Trubiņu. Štābā darbojās arī sevišķās daļas pārstāvis. Sākumā „osobists” aktīvi darbojās, bet, kad lūdzām noskaidrot atsevišķus jautājumus, viņš atteicās. Kad vaicāju, kādēļ tāda

attieksme, viņš to nemaz neslēpa: "Man priekšnieks pateica, lai es neizrādu pārāk lielu iniciatīvu." Līdz ar to radās pamatotas aizdomas, ka pie sprādzieniem savu roku pielikušas arī armijas specvienības.

Kad Augstākās Padomes sēdē teicu, ka spridzināšanā varētu būt iesaistītas armijas personas, tas tika atspoguļots pat Savienības televīzijā. Pēc raidījuma sevišķās daļas priekšnieks man pārmeta, ka es uzdrošinoties runāt tādas lietas. PSRS beigu gados katra struktūra darbojās pati par sevi, neinformējot citus. Šķelšanās notika jau daudz agrāk – 1985. gadā, kad Pugo kļuva par kompartijas pirmo sekretāru. Reiz atgadījās nelieli nacionālistiska rakstura izlēcieni, cik atminos, piketi. Armijnieki Maskavai to pasniedza kā milzīgu nacionālisma izpaušmi un nekavējoties par to ziņoja Gorbačovam. Viņš zvanīja Pugo un prasīja, kas Latvijā notiek. Es gadījos klāt brīdī, kad Pugo par šo tēmu runāja ar Zukuli. Pugo viņam vaicāja: „Kas tā par lietu? Kādēļ jūs zinājāt, bet man to neteicāt?” Pugo domāja, ka Maskavai ziņojusi komiteja. Kad sākās izskaidrošanās, pavedieni veda pie armijas, un, protams, visa armijnieku nosūtītā informācija izrādījās sagrozīta un neprecīza. Armijnieki Maskavai centās dot tādu informāciju, kāda patika viņu priekšniekam.

VDK sadarbība ar pārējām valsts struktūrām

Mūsu sadarbību ar citām republikas varas struktūrām reglamentēja Maskavā izdotie normatīvie akti. Viskorektākā sadarbība mums veidojās ar Iekšlietu ministriju. Visas operatīvās izstrādes tika savstarpēji rūpīgi saskaņotas un koordinētas. Tika ievērota Maskavas pavēle par informācijas apmaiņu. Tomēr VDK, salīdzinot ar ministriju, atradās privilīģētākā pozīcijā – mēs savus cilvēkus, proti, aģentus, varējām pārbaudīt arī Iekšlietu kartotēkās – viņi savējos mūsu kartotēkās pārbaudīt nedrīkstēja, tomēr mēs mēdzām palīdzēt. Dažādu krimināllietu ietvaros ar Iekšlietu ministriju bieži saskaņojām operatīvās darbības. Tolaik slepkavība skaitījās nopietns noziegums. Tādos gadījumos tika radīta kopīga darba grupa. Operatīvā tehnika milīcijai nebija, un viņi varēja izmantot vienīgi mūsu iespējas. Ja viņus interesēja informācija par kādu konkrētu cilvēku, ministrs rakstīja oficiālu iesniegumu. Pamatojoties uz šo dokumentu, pārbaudījām informāciju, savāktos materiālus nodevām ministram. Kopīgi risinājām arī jautājumus par valsts īpašuma izsaimniekošanu, objektu drošību, robežas pārkāpumiem, valūtas operācijām. Sīkās valūtas operācijas bija Iekšlietu ziņā, lielās – mūsu. Taču no sīkiem pārkāpumiem bieži vien radās arī krimināllietas, tādējādi sadarbība kļuva īpaši auglīga. Ja padomju gados aizturēja ārzemnieku vai

ievietoja viņu atskurbtuvē, tad tas skaitījās notikums, par ko jāinformē pat partijas pirmais sekretārs.

Kopā strādājām arī masu pasākumos. Šiem mērķiem izveidojām kopīgu štatu, ko vadīja vai nu iekšlietu ministrs, vai arī VDK priekšsēdētājs. Kad sākās mītiņi pie Brīvības pieminekļa, par šīs darba grupas priekšsēdētāju kļuva Gorbunovs. Rīcības plāni tika izstrādāti kopīgi. Pēdējos PSRS pastāvēšanas gados masu pasākumi notika tik bieži, ka kopā sanācām gandrīz katru nedēļu un spriedām, kā nepieļaut masu nekārtības. Tolaik partijas vadība noformulēja salīdzinoši vienkāršu nostāju: lai cilvēki padzied, parunā, galvenais, lai notiek masu nekārtības un atklātas pretpadomju akeijas, kuras ir pretrunā ar likumu. No runāšanas un dziedāšanas jau gabals nevienam nenokritīs – to saprata arī partijas spiece. Tolaik cilvēkiem bija grūti saprast, ka par politiskās un ekonomiskās dzīves trūkumiem var runāt atklāti. Sabiedrība pamazām pie tā pierada, vienīgi otrais sekretārs Soboļevs to nespēja. Viņš iedomājās, ka viss, kas republikā notiek, ir jāsaskaņo ar viņu. Sadarbība ar Iekšlietu ministriju notika līdz pat pēdējai VDK darbības dienai, tā turpinājās arī likvidēšanas procesā.

Arī sadarbība ar prokuratūru noritēja saskaņoti, bez domstarpībām. Prokuratūras galvenais uzdevums bija veikt uzraudzību pār VDK izmeklēšanā esošajām krimināllietām. Tā regulāri pārbaudīja arī VDK izmeklēšanas izolatoru. Mūsu izolators tika uzskatīts par pašu drošāko, jo tajā nepienāca nekāda informācija no ārpusaules. Arī sarunāšanās aizturēto starpā netika pieļauta. Šī iemesla dēļ mūsu izolatoru izmantoja gan prokuratūra, gan milicija. Vienu brīdi Latvijā strādāja divas prokuratūras – Latvijas prokuratūra un Latvijas PSR prokuratūra. Sadarbība turpinājās ar abām, taču radās pirmie sarežģījumi. Man bieži pārmeta, ka sadarbojos ar Latvijas prokuratūru, kuru PSRS neatzina. Ja sākumā PSRS VDK priekšsēdētājs uz manu attieksmi raudzījās ar bažām, tad jau pēc dažiem mēnešiem viņš izprata situāciju un nepārmeta labvēlīgo attieksmi pret Latvijas prokuratūru. Mūsu izolatorā sēdēja gan vienas, gan otras prokuratūras aizturētie. Raudzijos, lai nevienas prokuratūras lietās nebūtu iejaukta politika. Tas bija vēl viens iemesls, kādēļ cieši kontaktējos ar abām iestādēm. Tiesa gan, Latvijas PSR prokuratūra tai laikā pamazām pārstāja darboties.

Padomju varas gados sabiedrībā valdīja uzskats, ka arī tiesas spriedumus sacer čeka. Tās ir muļķības. Sadarbība ar tiesu noritēja, balstoties uz Kriminālprocesa kodeksa pantos noteikto kārtību. No mūsu puses spiediens uz tiesu praktiski nebija iespējams. Tiesu vai prokuratūru varēja ietekmēt tikai augstākā partijas vara, jo lielākā daļa tiesnešu un prokuroru bija partijas biedri. Par konkrētiem gadījumiem man ziņu nav. Kas attiecas uz komiteju, tā šad tad izrādīja neapmierinātību ar tiesas lēmumiem, taču tā skaitījās ikdienišķa parādība. Ja lieta aizgāja līdz tiesai

un tur pierādījumu trūkuma dēļ aizdomās turamie tika attaisnoti, tad gan komitejai bija lielas nepatīkšanas. „Perestroikas” beigu gados pārskatīšanai un rehabilitācijai uz tiesu sūtījām vairs tikai represēto lietas. Padomju Savienībai ārējie un iekšējie politiskie ienaidnieki bija zuduši – valdīja Gorbačova demokrātija.

Šī demokrātija bez skaidra nākotnes redzējuma un ar acīm redzamu valstiskās domāšanas trūkumu kļuva par sākumu PSRS un VDK norietam. Bet par to sīkāk nākamajās nodaļās.

II. Daļa VĒSTURES DZIRNĀS

Hruščova revolūcija

1956. gadā, pie varas nākot Ņikitam Hruščovam un Politbirojam sākot sabiedrības destalinizāciju, aizsākās PSRS pirmā atmoda. Staļina laikā gan amatpersonas, gan vienkāršie strādnieki nedrīkstēja brīvi runāt, patstāvīgi pieņemt lēmumus, cilvēki nedrīkstēja pat brīvi domāt. Hruščova tolaik nosacīti dēvētā revolūcija visā PSRS telpā ienesa pozitīvo demokrātijas dvesmu. Viņš ar savu pirmskara un pēckara gados uzkrāto dzīves un darba pieredzi lieliski saprata, ka, neatīstot sabiedrībā demokrātijas iedīgļus un neveicinot indivīdu radošo garu, valsts tālākā attīstība nav iespējama. PSRS izaugsmes vārdā Hruščova vadītā kompartija aicināja ļaudis kļūt aktīvākiem un prasmīgi likt lietā individuālos talantus. Arī inteligences aprindās aizsākās aktīva domu apmaiņa, formējās jauni radošie virzieni. Cilvēki sāka atklātāk izteikties par dzīvi, politiku un valsts tālāko attīstību. Šīs demokrātiskās izpausmes gan tika stingri ierobežotas komunisma ideoloģijas rāmjos. Lai varētu brīvi runāt, vispirms bija jāapliciecinā ticība komunisma drīzai uzvarai. Atbilstīgi jaunajām idejām Kremli steidzīgi tapa partijas jaunā programma. Tā prognozēja, ka pēc 20 gadiem PSRS tautas dzīvos komunismā. Demokrātijas iedīgļus un vispārējo optimismu visātrāk uztvēra jaunatne – īpaši komjaunatne.

Tolaik Bauskā strādāju par komjaunatnes pirmo sekretāru. Manos darba uzdevumos ietilpa agitēt kolhozu un sovhozu jauniešus audzēt kukurūzu, tādēļ bieži braucu uz laukiem. Bauskas rajons tolaik bija viens no ekonomiski spēcīgākajiem rajoniem. Pie mums bieži brauca dažādi vadītāji gan no kompartijas, gan no komjaunatnes. Partijas augstākā vadība tolaik nonāca pie kopsaucēja – jaunajiem

jānodod zaļā gaisma, bet vecajiem pamazām jānoiet no skatuves – paaudžu kadru maiņai jānotiek konsekventi. Kremlī pat apstiprināja noteikumus, ka partijas pirmais sekretārs nedrīkst strādāt vienā pilsētā vai rajonā vairāk nekā divus sasaukumus. Arī attiecībā uz citiem amatiem izstrādāja noteikumus, kas paredzēja vadošo kadru rotāciju un priekšrokas došanu jaunatnei. Atvērās arī „dzelzs priekšskars”. Daudz vairāk cilvēku sāka braukt uz ārzemēm gan kā tūristi, gan speciālistu apmaiņas programmās. Savu darbību uzsāka jauniešu tūrisma aģentūra „Sputņik”. Katru gadu neskaitāmas tūristu grupas devās uz ārzemēm – sākumā uz sociālisma zemēm, vēlāk arī uz Centrāleiropas valstīm. Sākās apmaiņas reliģisko organizāciju starpā, parādījās diskusiju klubi.

Jaunieši, kuri partijas programmas rāmjos uzdrošinājās izteikt savas domas par ekonomisko attīstību vai izaugsmi, tika pat uzslavēti. Brīvā domu apmaiņa gan nedrīkstēja pārsniegt robežu, kur varētu būt spriedumi par padomju varas labumu vai ļaunumu. Nedrīkstēja pārlieku slavēt kapitālisma priekšrocības un tā pozitīvos sasniegumus. Par dzīvi, tās jēgu, par valsti un iekārtu daudz atklātāk sāka runāt arī komunisti. Tolaik daudz problēmu bija laukos. Tautas iniciatīva tika stingri ierobežota, un komunisti sprieda par to, kā vairāk ļaut tautas radošajam garam izpausties un realizēties kolhozos un padomju saimniecībās.

Stagnātu demaršs

Daudziem gan Kremlī, gan arī ārpus tā šāda demokratizācija nepatika, un partijas vadības augstākajos slāņos radās neapmierinātība ar Hruščova realizēto politiku. Lielu neapmierinātību izraisīja 21. kongresā pieņemtais lēmums par Staļina iznešanu no mauzoleja. Daļa pie varas esošo komunistu uzskatīja, ka Staļins simbolizē uzvaru pār fašismu Otrajā pasaules karā. Hruščova runa par Staļina lomu PSRS tika turēta lielā slepenībā, un par to izdevās uzzināt vienīgi no ārzemju raidstacijām. Lielākā daļa vecā kaluma komunistu negatīvi uztvēra Hruščova tā laika revolucionārās idejas un politisko atkusni. Rūgšana Kremlī atvēlās arī līdz Latvijai.

1959. gadā Kremlis Latvijas kompartiju sāka vainot nacionālismā. Maskava nolēma sākt republikas augstāko un pat vidējo partijas kadru tīrīšanu. Latvija to izjuta līdz ar Arvīda Pelšes nozīmēšanu Latvijas kompartijas pirmā sekretāra amatā. Viņš ieņēma striktu promaskavisku, internacionālistisku nostāju. Hruščova pirmās komunistiskās atmodas laikus nomainīja pakāpeniska, arvien dziļāka stagnācija.

Pamazām varu Kremli pārņēma komunistu konservatīvais grupējums ar Leonīdu Brežņevu priekšgalā. Lai kā Brežņevs un pēc tam Jurijs Andropovs vēlējās ar stingrību visu ievirzīt atpakaļ vecajās sliedēs, to vairs nebija iespējams izdarīt, džins no pudeles bija palaists un demokrātijas sēkla dīga acīmredzami. Tika darīts viss iespējama, lai glābtu kompartijas varenību – veiktas izmaiņas likumdošanā, iespaidota Valsts drošības komiteja, lai tā stingrāk uzrauga citādi domājošos, veiktu represijas un vāktu informāciju.

Savienības ekonomika gan turpināja attīstīties, taču tas notika nevis pateicoties darba ražīguma kāpumam, bet gan ražošanas jaudu palielinājumam, kā arī pateicoties naftas, gāzes un citām zemes dziļi bagātībām. Pēc dažiem gadiem to sāka dēvēt par ekstensīvo attīstību. Latvijā tika celts aizvien vairāk rūpniecību, kurām vajadzēja strādniekus. Tā kā strādnieki trūka, tie tika vesti no brālīgajām padomju republikām. Partijas rajonu sekretāri pamazām sāka apjaust, ka ne viss iet tik gludi, kā tas tiek rakstīts partijas plēnumu lēmumos un kā tiek runāts no tribīnēm kongresos. Par uzņēmumu un partijas zemākā ranga vadītājiem kļuva paaudze, kura sevi bija pilnveidojusi Hruščova atmodas laikā. Lai komunisms celtos ātrāk, viņi meklēja ceļus, kā pilnveidot viņiem uzticēto struktūru darba stilu. Jauno partijas entuziastu sapņiem nebija lemts īstenoties – ar vēlmēm vien nepietika. Vajadzīgais atbalsts radošajām iniciatīvām „no augšas” netika saņemts. Šai ziņā nekas nemainījās arī Arvīdam Pelšem aizceļojot uz Maskavu un viņa krēslā iesēžoties Augustam Vosam.

Taču stagnācija un režīma pašapmierinātība nespēja atturēt nedz disidentu kustību, nedz ebreju organizāciju aktivitātes, kas bija vērstas uz ebreju izbraukšanu uz savu etnisko dzimteni. Bieži vien ebreji izceļošanu panāca, tieši pateicoties disidentu kustības atbalstam. PSRS aizvien vairāk samilza iekšējās problēmas, un augstākā vadība nolēma ļaut ebrejiem izceļot no PSRS uz Izraēlu. Parasti ļāva izceļot nevis uzreiz uz Izraēlu, bet vispirms uz kādu citu valsti, piemēram, Vāciju.

Aizvien aktīvāku lomu sabiedrībā ieņēma radošā inteliģence ar saviem publiskajiem spriedumiem un domām par kultūru, tās attīstību, sociālistiskā reālisma izpaušmēm. Padomju vara vairs nespēja apturēt cilvēku vēlmi izbraukt uz kapitālisma zemēm, lai pavērotu, kā tur ļaudis dzīvo. Apzinoties, ka apturēt padomju tautas vēlmi izceļot uz ārzemēm vairs nav iespējams, Kremlis izstrādāja un pieņēma rekomendāciju – lai izbrauktu uz kapitālisma zemēm, personai vispirms vajadzēja apmeklēt kādu no sociālisma nometnes valstīm – Čehoslovākiju, Bulgāriju, Vācijas Demokrātisko Republiku. Izņēmumi tika attiecināti vienīgi uz zinātnes, kultūras un mākslas darbiniekiem, kā arī speciālistiem konkrētajās nozarēs, kuriem bija tiešie sakari ar ārvalstu kolēģiem

vai arī ar latviešu emigrāciju ārzemēs. Atgriežoties no ārzemēm, cilvēki aizvien vairāk sāka meklēt atbildes uz jautājumu, kādēļ Rietumos cilvēki dzīvo daudz labāk nekā PSRS, lai gan tieši Eiropas valstīs Otrais pasaules karš, kā mācīja skolās, bija pamatīgi izmocījis un sagrāvis to ekonomiku. Pēc atgriešanās no ārzemēm cilvēki bija spiesti publiski runāt par kapitālisma pasaules negatīvajām lietām, kuru arī tolaik šajās valstīs patiešām bija pietiekami. Par pozitīvo nemēdza runāt, jo baidījās, ka šādas runas var iztulkot kā nepietiekamu lojalitāti pret Padomju Savienību. Jo cilvēks vairāk nopēla kapitālistisko pasauli un slavēja PSRS, jo lielākas bija izredzes paaugstināt uzticības kredītu, lai arī turpmāk izbrauktu uz ārzemēm.

Šai sakarā atminos piemēru no savas jaunības laikiem. Atsaucoties kādam vācu jaunatnes uzaicinājumam, 1966. gadā mani kā komjaunatnes funkcionāru iekļāva piecu cilvēku delegācijā vizītei uz Vācijas Federatīvo Republiku. Vizītes mērķis bija diskutēt par PSRS ideoloģijas priekšrocībām, salīdzinot ar kapitālismu. Vācieši mums bija sarūpējuši tikšanos ar dažādu slāņu iedzīvotājiem, vēsturniekiem, firmu īpašniekiem, reliģiju pārstāvjiem, strādnieku inteliģenci, viesstrādniekiem. Apmeklējām uzņēmumus, vēsturiskās vietas, pat Hamburgas sarkano lukturu ielu, dzīvojam ģimenēs. Viss redzētais uz padomju cilvēku atstāja milzu iespaidu. Ar vāciešiem daudz diskutējām, bet beigu beigās katrs palikām pie savas pārliecības. Luterāņu mācītājs pat piedāvāja organizēt jauniešu apmaiņas programmu un tad turpināt iesākto diskusiju. Atgriežoties mājās, pieprasījums pēc priekšklasījumiem par cilvēku dzīvi Vācijā bija milzīgs. Attiecīgās iestādes mani jau savlaicīgi brīdināja, ka viss Vācijā redzētais izskatoties labi tikai ārpusaulē, taču īstenībā tā nemaz neesot. Viņi ieteica vairāk pastudēt marksismu ļeņinisma literatūru un atbilstoši tam izgaismot kapitālisma sūro realitāti. Ieteikumam paklausīju, jo vēlējās, lai šis brauciens manā dzīvē nebūtu pēdējais, un pie reizes padomāju arī par savu nākotnes izaugsmi.

Lai arī PSRS jau pastāvēja gadu desmitiem, tomēr varai bija paniskas bailes no tā, ka cilvēki masveidā varētu neatgriezties no ārzemēm. Viens no rādītājiem, pēc kā tika vērtēta cilvēka lojalitāte PSRS – kapitālisma pelšana un PSRS slavināšana pēc atgriešanās no ārvalstu ceļojuma. Manuprāt, tā toreiz bija viena no būtiskajām varas klūdām – cilvēkiem vajadzēja uzticēties, ļaut izbraukt un izpētīt šo svešo pasauli ar visām tai piemītošajām negācijām, lai cilvēkiem būtu iespēja izprast, ka viss, kas kapitālisma valstīs spīd, nav zelts. Tad arī mūsdienās ļaudis uz lietām raudzītos daudz citādāk. Pēc atgriešanās dzimtenē, sastopoties ar ikdienas sadzīvi, mokošo vispārējo deficītu, kad desas, sviestu un gaļu varēja dabūt vai nu stāvot garās rindās, vai ar paziņu palīdzību, neformālās un privātās tikšanās reizēs vara un iekārta tika kritizēta.

Puve sistēmā

No šīm ierindas cilvēku izjūtām un domām formējās visas PSRS tālākās attīstības augļi. Mazinājās varas propagandas spēja apkarot disidentu izplatītās pārdomas, spriedumus, ideoloģiju. Cilvēki pamazām nonāca pie slēdziena, ka, lai arī vara disidentus uzskata par ļaunuma iemiesojumu, ne viss, ko viņi saka, ir meli.

Sabiedrībā pieauga interese par disidentu gara produktiem. Vairojās tā saucamo „samizdatu” jeb pagrīdes tipogrāfiju skaits. To izdevumi tolaik skaitījās aizliegtais auglis. Sabiedrībā pagrīdes literatūra kļuva pat par ļoti iekārojamu kulta lietu. Šodien lasot disidentu pagrīdes izdevumus, par daudz ko būtu jāsmejas, taču tolaik tā bija deficīta prece, bet pēc deficīta mantu iegūšanas tiecās ļoti daudzi. Tas viss kopumā tikai vairoja sabiedrisko aktivitāti un domas noslāņošanas. Sabiedriskā doma nonāca pie secinājuma, ka ne viss PSRS ir tik labi, kā propagandas mašīnērija to zīmē, kā tas tiek runāts partijas kongresos un valdības atskaitēs, mītiņos un citās publiskās vietās. Tā kā man, strādājot VDK, bija iespējas iegūt informāciju par to, ko domā un par ko runā dažādas sabiedrības daļas, tad skaidri zināju, ka tie cilvēki, kuri kādreiz cīnījās pret padomju varu, proti, bijušie partizāni un represētie, bailu iespaidā vismazāk kritizēja padomju iekārtu. Viņi, baidoties no atkārtotām represijām, klusēja un samierinājās ar esošo realitāti. Galvenie varas kritizētāji izrādījās jaunās paaudzes pārstāvji, kas bija izauguši sociālismā, taču, pārliccinoties par dzīves kontrastiem un salīdzinot to, ko oficiāli runā un cenšas iestāstīt, ar to, kas reāli dzīvē notiek, sāka apšaubīt komunisma ideoloģijas realitāti un lietderību.

Viss tas, kas notika sabiedrībā, pamazām „pārvēlās” arī uz kompartijas iekšieni – pat neraugoties uz to, ka kompartiju regulēja gan programma, gan statūti, gan kongresu lēmumi. Teorētiski jau viss bija izdomāts pareizi – radīta politiskās izglītības sistēma, lai cilvēki vairāk varētu iedziļināties marksismā lenīnismā, taču arī izglītības sistēma nepilnveidojās, arī tā slīga stagnācijā. No gada uz gadu tika „mulļāti” vieni un tie paši jautājumi, vienas un tās pašas tēzes, vieni un tie paši marksisma darbi. Komunistiskās izglītības sistēma pārvērtās par absolūti formālu lietu. Lai no augšas nesaņemtu kritiku, pulciņu it kā darbojās, taču tie nekļuva par zināšanu papildināšanas un redzesloka paplašināšanas citadeli. Zināšanas regulāri bija jāpapildina arī augstākajam varas ešelonam – ministriem, partijas pirmajiem sekretāriem, izpildkomiteju priekšsēdētājiem un citiem nomenklatūras darbiniekiem. Šai nolūkā Politiskās izglītības namā tika organizētas lektoru uzstāšanās. Partijas Centrālkomitejas lektori braukāja pa novadiem, lasot lekcijas. Šajā kustībā tika iesaistīti arī

gaišākie zinātnes prāti. Viņi lasīja lekcijas un pēc tam diskutēja ar tautu par visdažādākajām tēmām. Tika atlasīti labākie, spējīgākie lektori, taču, kolīdz tēma skāra reālo dzīvi, sabruka visas ideologu ieceres. Cilvēki parasti vaicāja – jā, bet kā tad tas viss izpaužas reālajā dzīvē? Lektori bija spiesti konstatēt, ka reālā dzīve ar teoriju nesakrīt, viņi sāka diplomātiski atrunāties. Runāt par to, kāda no šīs situācijas varētu būt izeja, neviens nevēlējās, jo to varēja nepareizi saprast. Gan lektori, gan nomenklatūra baidījās no nepatīkšanām, tādēļ to, ko patiesībā domāja, baidījās publiski atklāt. Savas domas atklāti izpaust baidījās pat augstākais partijas ešelons. Piemēram, savulaik Latvijas kompartijas pirmais sekretārs Boriss Pugo Maskavā uzstājās kongresā, kur visi vienmēr lielījās ar sasniegumiem. Tolaik jau nāca modē izlirzāt arī kādu nelielu problēmu. Aktualizējamai problēmai bija jābūt ne pārāk skanīgai un tādai, lai tā pēc tam runātājam neradītu problēmas. Atklāti norādīt uz to, ka republika bez Maskavas piekrišanas nevar atrisināt nevienu problēmu, nedrīkstēja, lai gan saskaņā ar LPSR Konstitūciju teorētiski to drīkstēja. Pugo savā runā izmantoja piemēru ar rūpnīcu, kas formāli ir pakļauta tikai un vienīgi Latvijas PSR. Tā esot izdomājusi jaunu dakšīņu. Taču, lai to dakšīņu sāktu ražot, tās ražošana jāsaskaņo, jānosaka cena, tādēļ dakšīņai jāceļo caur visiem PSRS varas kabinetiem. Lai arī piemērs izklausījās šķietami naivs, tomēr tas augstākajos Kremļa vadītājos radīja neizpratni. Visi jau saprata, ka runa nav vis par dakšīņu, bet par Kremļa attieksmi pret republiku vadībām, ka runa ir par to, ka republiku ekonomikas ir bezjēdzīgi cieši atkarīgas no centra viedokļa un norādēm un ka tas rada grūtības ar jaunumu ieviešanu dzīvē, kas savukārt rada stagnāciju.

Šaubas par PSRS varenumu

Minētie procesi sabiedrībā un kompartijā negāja secen arī VDK, kas skaitījās elitārā sabiedrības daļa. Jāatceras VDK darbinieku specifika: viņi, izmantojot savus aģentus un informatorus, vāca ne jau pozitīvo informāciju par PSRS, lai lielītu kompartiju. 99% informācijas pienāca par negācijām ekonomikā, politikā, ideoloģijā, kultūrā – pilnīgi visās jomās. Tas viss tika apkopots, lai ziņotu par reālo stāvokli vai nu pirmajam sekretāram, vai augstākstāvošām VDK amatpersonām. Darbs ar negatīvo informāciju agrī vai vēlū atstāja negatīvu iespaidu arī uz šīs informācijas vācējiem – pat neraugoties uz to, ka viņi visi bija vai nu komjaunieši, vai arī padomju varai uzticīgi komunisti. Mūsu darbinieki aizvien biežāk sāka pārdomāt, kādēļ tā notiek, kādēļ nevar atrisināt vienkāršas lietas. Palēnām arī VDK parādījās dažādi viedokļi. Protams, par to VDK iekšienē neviens atklāti nerunāja,

tomēr pamazām sākās domu apmaiņa par aktuāliem jautājumiem. Sprieda ne jau par PSRS kā tādu, bet par iemesliem, kādēļ sabiedrība slīgst stagnācijā, kādēļ sabiedrība tiek iegrožota ar represīvām metodēm pat tur, kur tas nebūtu vajadzīgs, par to, kādēļ VDK jādara tas, ar ko tai nemaz nebūtu jānodarbojas. Nereti VDK bija spiesta veikt arī ideoloģiskās audzināšanas darbu. Piemēram, komitejai bija jāveic profilaktiskais darbs ar cilvēkiem, kuri negatīvi izteicās par dzīves negācijām vai partijas ģenerāļsekretāru. Tas taču nav un nevar būt drošības iestādes uzdevums. Tās uzdevums bija darboties ar PSRS ienaidniekiem vai potenciālajiem ienaidniekiem, taču ne jau ar cilvēkiem, kuri maldās ideoloģijā. Ar to taču būtu jānodarbojas skolai, komjaunatnei vai partijas pirmorganizācijām. Taču šīs organizācijas izvairījās no šiem pienākumiem, jo bieži vien arī paši komjaunatnes un partijas līderi domāja dažādi un baidījās iesaistīties diskusijās. Šis apstāklis nevis uzlaboja situāciju, bet, gluži pretēji, padziļināja krīzi. Radās nepareizs iespaids par VDK kā represīvu orgānu, kas apspiež sabiedrības radošo garu. Tas noveda pie pašas partijas degradācijas. Tā slīga pašapmierinātībā un apziņā, ka tās eksistence būs mūžīga. Kofīdz no Konstitūcijas izslēdza sesto punktu par partijas vadošo lomu sabiedrībā, tā Savienībā un republikās sākās problēmas. Radās likumiskā bāze daudzpartiju sistēmai. Ilgi nebija jāgaida. Izveidojās Tautas fronte, kas faktiski bija otra partija. Uz Latvijas PSR VDK darbību atsaucās arī absolūtā varas centralizācija, republiku nonivelēšana. Mūsu darbiniekiem nācās uzklaušīt sabiedrības sāpi. Sabiedrība turpināja ticēt, ka visa sniegtā informācija nonāk līdz augstākajam varas ešelonam, un neizprata, kādēļ politiskās un ekonomiskās situācijas normalizēšanai netiek pieņemti attiecīgi lēmumi.

70.gadu beigās un 80. gadu sākumā aizvien biežāk sāka runāt par Molotova–Ribentropa paktu. Sākotnēji par to runāja tikai disidenti. Tādējādi ar šo jautājumu nācās saskarties arī mums. Diemžēl atbildi par šī pakta esamību tolaik nesaņēma pat atbildīgie VDK darbinieki. Pret vienu no disidentiem tika ierosināta krimināllietā. Disidents, atsaucoties uz Molotova–Ribentropa paktu runāja par okupāciju. Lieta tika nosūtīta tiesai. Tā kā disidenta liecība bija fiksēta un nonāca tiesā, vajadzēja veikt ekspertīzi, kurai bija jānosaka, vai šāds pakts patiesi ir bijis, vai arī tā ir vienkārši PSRS nomelnošana. Ja pakts ir, tad nav apmelšanas un nav kriminālatbildības. Mēs Maskavai pieprasījām sniegt oficiālu slēdzienu, taču diemžēl tolaik no Maskavas nekādu atbildi tā arī nesaņēmām. Tika teikts, ka pakta oriģināla nav, tādēļ nav zināms, vai tas vispār ir bijis. Līdz ar to VDK darbiniekiem pašiem nebija īstas pārliecības, vai ir bijis šis Molotova–Ribentropa pakts, par kuru tolaik bieži runāja disidenti. Tā kā disidenta lietā šo epizodi neviens nespēja pierādīt, to no apsūdzības nācās

izņemt. Par šādu Maskavas attieksmi toreiz sašuta gan mūsu piektās daļas darbinieki, gan izmeklētāji. Ja septiņdesmitajos gados neformālās tikšanās galvenokārt notika dzīvokļos, tad astoņdesmitajos gados aizvien biežāk cilvēki sāka pulcēties mītiņos. Visos saietos un mītiņos Arkādija parkā, Grīziņkalnā, arī tolaik populārājās radošās jaunatnes vasaras nometnēs piedalījās čekisti. Viņu uzdevums bija raudzīties, lai nenotiktu nekārtības, fiksēt pretlikumīgas darbības un pēc tam, iesaistot miliciju, vainīgos aizturēt, bet aizdomīgākās personas izsekot. Pasākumos paustās domas, idejas, viedokļi nonāca pie mūsu darbiniekiem, kuriem, strādājot ar šo informāciju, arī pašiem radās pārdomas. Izveidojās situācija, ka bieži vien darbinieks, lai nenokļūtu nepatīkamā situācijā, konkrētā pasākumā pārtrauca aktīvu darbību, lai to visu, tēlaini izsakoties, it kā ne redzētu, ne dzirdētu. Aizvien biežāk mītiņos bija redzami komunisti. Atskaites, protams, tika rakstītas, bet tās kļuva formālas. Darbinieks darīja darbu atbilstoši amata pienākumiem un VDK normatīviem aktīvi, bet bez azarta. Pamazām VDK darbiniekos mazinājās pārliecība par komunisma idejām. Tādēļ jau astoņdesmito gadu sākumā bija aizvien grūtāk pārliecināt latviešus strādāt VDK. Nolūkotie kandidāti, aizbildinoties gan ar savu specialitātes specifiku, gan ģimenes apstākļiem, atteicās strādāt VDK. Rīgā operatīvo darbinieku vidū samazinājās latviešu īpatsvars. VDK sākās noslāņošanās latviski domājošos un PSRS ideāliem joprojām lojālajos darbiniekos. Astoņdesmito gadu vidū daudzus plosīja iekšējā neapmierinātība, taču tā vienkārši uzrakstīt iesniegumu un aiziet no darba VDK tajos laikos nebija pieņemts. Atklāta, klaja dienesta pamešana nenotika. Darbinieki gāja pensijā vai tēloja, ka slimo. Astoņdesmito gadu beigās pat izveidojās kurioza situācija – daļa darbinieku ar entuziasmu devās uz Interfrontes mītiņiem, taču nevēlējās doties klausīties, ko runā tautfrontieši. Otra daļa piekrita doties uz Tautas frontes mītiņiem. No vieniem darbiniekiem regulāri nāca aktīva operatīvi interesanta informācija, no citiem formāla, pasīva. Tas bija atkarīgs no darbinieku politiskās pārliecības.

Kompartijas liberāļu uznāciens

Stagnācijas gadu pilnbriedā, septiņdesmito gadu vidū, Maskavā savu pieredzi jau slīpēja Pugo – Vosa krēsļa pēctecis. Hruščova laikā viņš bija Proletāriešu rajona Komjaunatnes komitejas pirmais sekretārs, pēc tam darbojās komjaunatnes Centrālajā komitejā Maskavā, pabija republikas komjaunatnes Centrālās komitejas pirmā sekretāra amatā, tad pilsētas partijas komitejas pirmā sekretāra krēslā. Pēc rakstura Pugo bija demokrātisks cilvēks. Viņš saprata, ka

nepieciešama steidzama komunistiskās sistēmas pilnveidošana. No pilsētas partijas komitejas pirmā sekretāra amata viņš tika izvirzīts Latvijas PSRS VDK pirmā vietnieka amatam, pēc tam iecelts VDK priekšsēdētāja krēslā. Pirms tam viņš vairāk nekā pusgadu mācījās paātrinātajos VDK darbinieku sagatavošanasursos. Joprojām nav skaidras atbildes uz jautājumu, kādēļ Pugo tik pēkšņi no partijas darba tika pārcelts uz VDK. Mana versija – Voss baidījās, ka Pugo iesēdīsies viņa krēslā, taču par šo tēmu ir vairākas versijas. Strādājot Latvijas VDK priekšsēdētāja amatā un pateicoties informācijas pieejamībai, Pugo skaidri apjauta patieso politisko situāciju. Pugo bieži domāja par problēmu cēloņiem, par to, kādēļ daudzi jautājumi ekonomikā un ideoloģijā risinās ne tik veiksmīgi, kā tas paredzēts partijas dokumentos. Aizvien aktuālāks kļuva jautājums, kā par pārmaiņu nepieciešamību pārliecināt augstākstāvošos partijas funkcionārus, lai arī viņi izprastu nepieciešamību pilnveidot valsts pārvaldes sistēmu.

Likumsakarīgi Pugo kā Valsts drošības komitejas darbinieks izrādījās aktīvs Gorbačova „perestroikas” atbalstītājs. Pugo vienmēr bija pārliecināts komunisti un arī pārkārtošanās aktīvistis. Gadu desmitiem ilgusī stagnācija cilvēkos radīja riebumu, un vairs darbu tika veikti bez intereses. Parādījās pat apātijas iezīmes. Tajā laikā jau neviens nedomāja, ka no VDK priekšnieka kāds aikal var kļūt par partijas līderi. Tomēr tas notika – piemēram, Geidars Alievs Azerbaidžanā un Jurijš Andropovs Maskavā. Arī Pugo VDK nenostādīja ilgu laiku. Tā kā VDK kadri bija visinformētākie un viņiem varēja uzticēties, šķiet, ka tas arī bija galvenais iemesls šādai kadru rotācijai. Kad Pugo ievēlēja par Latvijas kompartijas Centrālās komitejas pirmo sekretāru, partijas aktīvs, arī inteliģence, cerot uz pozitīvām pārmaiņām, to uztvēra ar gandarījumu.

Pugo bija pārliecināts komunisti, kurš ticēja Latvijas izaugsmei, protams, PSRS sastāvā. Viņš domāja par to, kādā veidā atrisināt radušās nacionālās problēmas, un savās pārdomās dalījās arī ar mums, VDK darbiniekiem. Līdz ar partijas vadības maiņu atvērās durvis diskusijām un viedokļiem, un tās aizvērt vairs nebija iespējams. Aktuāls kļuva tikai viens jautājums – kādā veidā procesus neatstāt pašplūsmā.

Partijas vadību pamazām pārņēma progresīvais partijas funkcionāru spāns. Par Latvijas kompartijas pirmo sekretāru kļuva Pugo, par Augstākās Padomes priekšsēdētāju – Vagris, par ideoloģisko sekretāru Gorbunovs, par Ministru Padomes priekšsēdētāju Vilnis Bresis. Tas viesā cerības uz latviskā gara nostiprināšanos. Tolaik vēl neviens nerunāja par nacionālismu, taču aktuāls kļuva latviešu valodas jautājums. Aizvien vairāk dominēja viedoklis, ka partijas un citos pasākumos jārunā latviešu valodā. Ateeros, ka arī Pugo tai laikā aktīvi

mācījās latviešu valodu. Kad tikāmies, viņš lūdza, lai runājam latviski. Viņš ļoti labi apzinājās valodas nepieciešamību un šai ziņā rādīja teicamu piemēru. Lai gan Pugo pēc tautības bija latvietis, taču likteņa ironijas dēļ ljeļu daļu jaunības bija pavadījis ārpus Latvijas. Gorbačova laikā Pugo pārcēla uz Maskavu un par pirmo sekretāru kļuva Vagrijs, bet par Augstākās Padomes priekšsēdētāju – Gorbunovs. Līdz tam laikam Anatolijs nodarbojās ar ideoloģiju. Tolaik kādā sarunā viņš atzina, ka jāsāk mācīties ekonomika. Viņš saprata, ka bez izpratnes par ekonomikas pamatprincipiem viņam kā Augstākās Padomes priekšsēdētājam ir grūti strādāt un izteikt savas domas. Līdz ar Gorbunova kļūšanu par Augstākās Padomes priekšsēdētāju šī orgāna loma Latvijas dzīvē būtiski pieauga. Gorbunovs centās īstenot dzīvē to, kas bija noteikts PSRS Konstitūcijā, respektīvi, viņš Augstāko Padomi sāka veidot par reālu tautas pārstāvju parlamentu. Tas ne vienmēr patika Centrālās komitejas cilvēkiem, it īpaši otrajam sekretāram Vitālijam Sobolevam, kurš uzskatīja, ka visi jautājumi jāsaskaņo ar viņu un partijas Centrālkomitejas biroju.

Starp Gorbunovu, Vagri un Bresi valdīja vienots uzskats par sabiedrības attīstību un tās lomu partijas lēmumu īstenošanā, par pārkārtošanās mērķiem. Zem „perestroikas” izkārtnes tika virzīti visi jautājumi par nacionālo identitāti un nacionālo pašnoteikšanos. Tolaik neviens īsti nezināja, kas tā „perestroika” īsti ir. Visi to vien darīja, kā runāja, kā veicināt „perestroiku”. Notika pat sava veida sacensība. Vēlāk jau sapratām, ka „perestroikai” nekādas koncepcijas vispār nav. Neviens tā arī nevarēja pateikt, kādu ceļu iesim, ko sasniegsim un kādas problēmas var rasties. Visi saprata, lai PSRS ekonomiski attīstītos tālāk, kaut kas ir jādara – piemēram, jādod lielākas tiesības republikām un jāattīsta demokrātija politiskajā dzīvē. Beigu beigās sanāca tā, ka viss aizgāja pašplūsmā. Un šo procesu veicināja arī paši PSKP līderi, kuri tolaik ļoti bieži brauca uz mūsu republiku. Tiekoties ar preses darbiniekiem un radošo inteligenci, viņi vienmēr uzsvēra, ka jādara viss, lai attīstītu demokrātisko domāšanu. Īpaši bieži uz Latviju brauca „perestroikas” ideologs Aleksandrs Jakovļevs. Politiskās aktivitātes pieauga, taču ekonomiskā attīstība turpināja savu lejupslīdi. Parādījās taloni, valsti pārņēma visaptverošs deficīts. Sākās arī armijas nonievāšana, līdzīgi negatīva attieksme tika pausta pret Valsts drošības komiteju. Sobolevs nekādi nespēja saprast, ka nav iespējams strādāt, pielietojot stagnācijas laika metodes. Kad kļuva par VDK priekšsēdētāja vietnieku, viņš bieži ar mani tikās un vienā no sarunām teica: „Es tagad neko vairs nesaprotu! Kā tas varēja notikt – latviešu sarkanie strēlnieki bija ļoti patriotiski noskaņoti, Ļeņinu aizstāvēja grūtā brīdī un glāba pat padomju varu, bet tagad latvieši tikpat aktīvi cīnās par nacionālismu un sakaru saraušanu ar Padomju Savienību?” Viņš uzskatīja, ka aktīvāk jācīnās pret ideju par izstāšanos

no PSRS un nacionālismu. Taču arī viņš nezināja, kā to izdarīt, jo represīvie orgāni tolaik vairs nebija gatavi strādāt pa vecam. Tieši par šiem jautājumiem starp viņu un Gorbunovu izvērtās domstarpības. PSKP Centrālās komitejas acs un auss bija tieši otrais sekretārs Soboļevs.

Gorbunova laikā par tradīciju un modes lietu kļuva kontakti ar inteligenci. Regulāri notika tikšanās ar inteligences pārstāvjiem, diskusijas par nacionālām tēmām un radošām lietām. Svarīga loma šai laikā piederēja laikrakstam „Literatūra un Māksla”. Tas kļuva par sabiedriskās domas virzītājspēku un sabiedrībā ieguva aizvien lielāku popularitāti. Šī avīze „perestroikas” periodā būtiski kāpināja inteligences autoritāti, arī sabiedrisko aktivitāti visos politiskajos jautājumos. Tā vienu brīdi iekļuva pat deficīto preču sarakstā.

„Perestroikas” periodā palēnām mainījās arī VDK loma. No cietumiem tika atbrīvoti visi politiešlodzītie. VDK sākās milzīgs darbs – veco lietu pārskatīšana. Savulaik nelikumīgi un nepamatoti izsūtītie vai notiesāti tika rehabilitēti. Speciāli šiem nolūkiem radītā komisija lietas caurskatīja un sūtīja apstiprināšanai uz Latvijas PSR Augstāko tiesu. PSRS Konstitūcijā jau bija paredzēta vārda brīvība – mītiņi, ielu demonstrācijas, taču likumdošanā nebija noteikts, kur var, cik var un kādā veidā var to darīt. Tai laikā drīkstēja piketēt uz nebēdu, un vienīgais, ko varēja darīt, – sodīt par sabiedriskās kārtības traucēšanu. Arī šo pantu piemēroja reti, jo tad sāka runāt, ka tas tiek izmantots, lai sodītu cilvēkus par viņu politiskajiem uzskatiem.

Piemēram, vienā no tikšanās reizēm Izglītības namā, kur pulcējās mākslinieki, rakstnieki, dzejnieki, mēs kopā ar Gorbunovu runājām par politisko situāciju. Es runāju par problēmām, kādas var rasties, radikāli audzinot latvīskumu, ka tas var pāraugt nacionālismā. Mēs runājām par to, lai demokrātisko kustību nesakompromitētu ar neapdomīgām darbībām. Tikšanās bija populāras un no tām nedrīkstēja vairīties, kas liecinātu par nevarīgumu vai, ļaunāk, par baiļu sajūtu. Protams, pirms katras uzstāšanās nācās nopietni gatavoties. Daudz jautājumu tika uzdoti par izbraukšanu uz ārzemēm – kādēļ kādam atsaka vai neatsaka izbraukšanu un uz kāda pamata to drīkst vai nedrīkst darīt. Runājām par represijām pret inteligences pārstāvjiem, par to, kā var iepazīties ar arhīviem. Skārām arī VDK pārkārtošanās tematiku „perestroikas” laikā. Zīmīgi, ka arī Māris Čaklais šīs tikšanās pieminējis savos memuāros.

1990. gadā pēc vienas no šādām tikšanās reizēm pie manis pienāca Čaklais un lūdza, vai nevarētu paskatīties materiālus par Zentu Mauriņu. Arī viņa esot represēta, jo iesaistījies franču literārajā grupējumā. Mauriņu vainoja pretpadomju literatūras lasīšanā un izplatīšanā. Es šo lietu nebiju redzējis, tā atradās arhīvā, tādēļ apsūtīju viņam, ka apskatīšos. Solīju, ka

nākamajās tikšanās reizēs es viņam to parādīšu. Materiālus atradu, pašķirstīju un konstatēju, ka daļa no tiem ir neitrāli, bet daļa arī tādi, kuri no 1990. gada redzespunkta nebija krimināli. Balstoties uz tādiem materiāliem, lietu nevarēja ierosināt. Kopumā tie izrādījās pārāk vāji, lai celtu jebkādu apsūdzību. Zinot to, ka Čaklais vēlas rakstīt grāmatu par Mauriņu, sapratu, ka manis atrastie materiāli kļūs zināmi visai sabiedrībai. Mauriņas lietā atradās arī operatīvā informācija, kuru nedrīkstēja izpaust. Kamēr prātoju, ko darīt, informācija nopluda. Par to uzzināja mani darbinieki, un tas viss nonāca līdz Maskavai. Drīz vien saņēmu zvanu ar brīdinājumu: „Demokrātija ir demokrātija, bet ar tādiem materiāliem iepazīstināt sabiedrību nav vēlams!” Nonācu pavisam mulķīgā situācijā. Es taču biju apsūdzis Čaklajam šo lietu parādīt. Ja neparādīšu, arī tas kļūs zināms sabiedrībai. Radām izeju – uzrakstījām pietiekami argumentētu izziņu par visiem tiem materiāliem, kas ir apkopotī, sniedzot faktus, kuru dēļ Mauriņu turēja aizdomās par pretpadomju darbību. Atdevām šo gara darbu Čaklajam. Protams, viņš bija neapmierināts. Savos menuāros viņš pieminējis, ka nesaprotamu iemeslu dēļ neesmu iedevis visus materiālus. Par to, ko iedevu, puda pateicību, bet nesaprata, kādēļ neesmu iedevis pašu lietu. Neatminos, kas mani parāva aiz mēles dzejniekam šo lietu piesolīt, taču atminos, ka tajā laikā komitejā neviens nesaprata, kādēļ mēs dodam uz āru šādus materiālus. Cita lieta, ja to pieprasītu Augstākā tiesa. Principā es personīgi Čaklo varēju iepazīstināt ar arhīva materiāliem, taču, godīgi sakot, bija vēl viens iemesls. Nevēlējos vēl vairāk šķelt tolaik jau tā sašķelto sabiedrību. Latviešu tautas pašlepnumu krietni vien mazinātu atklāsme, ka par Mauriņu ziņojumus čekai rakstījuši viņai tuvi cilvēki.

Spēles ar demokrātiju

Viens no klupšanas akmeņiem padomju propagandai izrādījās Molotova–Ribentropa pakts. Tolaik tā esamību noliedza. Oficiālais skaidrojums – Maskavā arhīvos šāda dokumenta oriģināla nav, tādējādi runas par šo paktu ir kapitālistiskās pasaules izdomāta falsifikācija, lai kompromitētu PSRS un Latvijas iekļaušanu padomju tautu saimē. Ārzemju raidījumi aizvien skaļāk runāja par šo paktu, un, tā kā pretējā pierādījumus neviens nespēja rast, sabiedrība aizvien vairāk uzkurinājās. Par Latvijas okupāciju aizvien skaļāk sāka runāt visdažādākajos līmeņos. Savukārt mums, komitejai, Maskava skaidru atbildi nesniedza, tādējādi pie kriminālatbildības par Molotova–Ribentropa pakta apspriešanu nevienu nevarējām saukt. Mums pat pienāca rekomendācijas, ka šo jautājumu

nevajag aktualizēt, bet gan iespēju robežās censties noklusēt. Mūsu nevarību šai jautājumā sajuta un savā labā sāka izmantot disidenti. Piemēram, Helsinku grupa, Latvijas Nacionālās neatkarības kustība, latviešu emigrācijas organizācijas. Pretpasākumus disputam par pakta var veikt, ja ir viens vai daži gadījumi, bet ja diskusijas izvēršas masveidā, VDK kļūst bezspēcīga. Arī man tai laikā nebija skaidras pārlicēības par šāda pakta neesamību. Domāju, ja jau nav šāda pakta, tad par to vajag atklāti pateikt. Bet ja runā, ka ir kopijas, tad ticība zūd. Tādēļ uz jautājumu par pakta esamību vai neesamību es parasti atbildēju nenoteikti – proti, šādu dokumentu neesmu redzējis un no PSRS VDK vadības apstiprinošu atbildi neesmu saņēmis.

Ugunij eļļu vēl pielēja Jakovļeva biežās vizītes Latvijā. Viņš braukāja pa rajoniem un uzņēmumiem, tikās ar cilvēkiem, radošo inteliģenci, partijas funkcionāriem, preses pārstāvjiem, strādniekiem, kolhozniekiem. It visur viņš norādīja, ka Latvijā „perestroika” notiek, taču ļoti pasīvi. No viņa vārdiem izrietēja, ka Gorbačova „perestroika” nozīmē vēl aktīvāk runāt par republikas problēmām. Viņš aicināja straujāk raisīt sabiedrības aktivitāti.

Jakovļeva uzstāšanās cilvēkiem patika, un visi viņu uzņēma ar gandarījumu. Jakovļeva runās cilvēki rada idejas, kuras zemapziņā loloja gadu desmitus. Kamēr bija runa par „perestroikas” aktivizēšanu, tautā klīda paruna, ka „perestroika” ir vētra meža vidū – koki galotnēs lokās, bet apakšā stāv kā stāvējuši. Patiesībā jau saimniecību un rūpnīcu vadītāji tā arī neizprata, ko nozīmē „perestroika” un ko tā dod ekonomikai. Runas par „perestroiku” ar konkrētiem pasākumiem netika balstītas, naudas vairāk nebija un to papildus nevienam nepiešķīra. Arī izejvielu, materiālu un citi resursu apjomi nepieauga. Tā kā tautsaimniecības jomā nekas konkrēts nenotika, tad tauta uzskatīja, ka „perestroikas” galvenais uzdevums ir demokrātijas attīstība, cīņa par latviskumu, valstisko neatkarību un pat izstāšanos no PSRS. Sākumā tiešā veidā par izstāšanos nerunāja. Diskutēja par jaunu PSRS līgumu un lielākām republikas tiesībām. Visi nonāca pie kopīga viedokļa, ka visās mūsu neveiksmēs vainojama pārlicu lielā atkarība no PSRS un tās vadītājiem.

Kontakti ar ārpasauli

Astoņdesmito gadu vidū ievērojami pieauga Latvijas iedzīvotāju kontakti ar ārpasauli. Vairs netika praktizēti atteikumi izeļošanai uz ārzemēm. Ja liegtu izbraukt, cilvēki teiktu, ka pēc kara pagājuši tik daudz gadu un mēs vēl aizvien dzīvojam pa vecam. Ārzemēs pabijušie salīdzināja dzīves līmeni ārvalstīs ar

PSRS un jautāja, kādēļ tā notiek, kādēļ Rietumos cilvēki dzīvo pārticīgi, bet šeit tuvu iztikas minimumam, kādēļ tur cilvēki smaida, bet šeit sejas sarauktas rūpēs? Atbildes nebija. Arī aģenti operatīviem darbiniekiem uzdeva aizvien vairāk jautājumu, uz kuriem, saprotams, viņi nespēja atbildēt un arī politisku apsvērumu dēļ to nedrīkstēja darīt. Iespējams, tādēļ aģentūras darbs šajā periodā samazinājās.

Visu iepriekš minēto iemeslu dēļ iekārta neticami strauji sāka ļodzīties un plaisāt.

Man pašam tolaik izdevās aizbraukt uz aptuveni desmit valstīm. Braucu ar svešu pasi un svešu uzvārdu, uzdodoties par tehnologu. Šajā profesijā jaunībā pat paguvu pastrādāt rūpnīcā. Man gan tie nebija atpūtas braucieni, jo nācās atbildēt par grupas cilvēkiem un dažkārt tikties ar vietējiem iedzīvotājiem. Kapitālisma pasaules pozitīvo lietu gūzmā pamanīju arī negatīvo. Ievēroju, ka ārzemēs cilvēki ļoti taupa katru kapeiku, visapkārt valdīja skopums, laikam kredītus bija saņēmušies. Tas viss ļoti atšķīrās no mūsu dzīves veida. Taupība sevišķi izpaudās, ciemojoties mājās, – pasniedza dažas maizītes un vīna glāzi, ar ko nācās sēdēt visu sarunas laiku. Attiecības cilvēku starpā likās daudz noslēgtākas nekā pie mums. Ja kāds tevi uzaicina uz restorānu, tad tas nenozīmē, ka tev restorāns tiek uzsaukts – katrs pats samaksā savu rēķinu. Arī tas bija viens no iemesliem, kādēļ manī saglabājās pārliecība par mūsu iekārtas iespējām.

Gorbunovs tolaik bija ideoloģiskais sekretārs un vienlaikus vadīja arī partijas Centrālās komitejas izbraukuma atļauju izskatīšanas komisiju. Komisijas locekļus pārstāvēja tā laika autoritatīvie orgāni – augsta ranga arodbiedrības amatpersona, VDK priekšsēdētāja vietnieks, partijas propagandas un ārzemju daļu vadītāji. Viņi caurskatīja uz ārzemēm braucošo cilvēku sarakstu. Ja kādam bija kādi iebildumi tad komisija vērtēja, cik šie iebildumi ir vērā ņemami. Komisijas lēmumu nebija tiesību apstrīdēt. Cik atceros, astoņdesmito gadu vidū uz pirkstiem varēja saskaitīt gadījumus, kad kādam atteica izbraukšanu. Atteica tikai tādos gadījumos, ja cilvēks bija krimināli sodīts vai arī citādi sevi sakompromitējis.

Savukārt pirms „perestroikas” dokumentus par radnieku apmeklējumiem izskatīja Iekšlietu ministrijas OVIR daļa. Arī VDK vērtēja šos dokumentus. Komitejai nācās izvērtēt, kādu ļaunumu valsts drošībai var nodarīt konkrētā cilvēka izbraukšana. Svarīgs noteikums – lai izbraukšanas vīzu saņēmusī persona atgrieztos atpakaļ PSRS. Dažkārt šī jautājuma dēļ nācās laužīt galvas un lemt pat visai slavenu cilvēku likteņus.

Astoņdesmito gadu vidū šobrīd slavenā dziedātāja Laima Vaikule jau kļuva pazīstama plašākai publikai. Viņas radošā darbība aptvēra gan Latviju, gan arī Krievijas lielākās pilsētas. Kā tur gadījās, kā ne, bet viena no Krievijas drošības

strukturām viņu turēja aizdomās par it kā pretpadomju uzvedību. Visticamāk, kā jau tas radošiem cilvēkiem gadījās, viņa nepareizajā kompānijā bija kaut ko sarunājusi. Pēc neilga laika viņa izteica vēlēšanos apmeklēt kapitālistiskās valstis. Kā jau tolaik pieņemts, vietējie varas orgāni, kuru teritorijā pilsonis dzīvoja, sniedza atzinumu par to, vai pret konkrēto pilsoni ir kādi kompromitējoši materiāli. Tolaik es strādāju Rīgas pilsētas daļā. Tā kā viņa pirms tam bija dzīvojusi Jūrmalā, no Krievijas attiecīgā VDK orgāna saņēmām vēstuli ar lūgumu sniegt atzinumu. Krievijas kolēģu vēstule tika nodota man. Tas nozīmēja, ka man bija jāpieņem lēmums. Ko darīt? Ja parakstītu negatīvu atzinumu, viņu uz ārzemēm nelaistu. Sapratu, ka Krievijai to tik vien vajag. Viņi spriestu, ka Vaikule neapdomīgi uzvedas ne tikai Krievijā, bet tāda pati ir arī savā dzimtenē. Pēc noteikumiem mums bija jādod savs slēdziens par viņas darbošanos Latvijā. Prātoju, kā nesabojāt dziedātājas karjeru, jo, ja uzrakstīšu kaut ko negatīvu, dziedātāju nekur nelaidīs. Mēs uzrakstījām, ka viņa šeit ir strādājusi un ne ar ko īpaši nav izcēlusies. Diplomātiski norādījām, ka mums pret viņu nekādu kompromitējošu materiālu nav, taču viedokli par to, vai ļaut viņai izbraukt uz kapitālisma valstīm, nepaudām. Pēc mēneša no kolēģiem saņēmām atbildi: „Lūdzam jūs tomēr darīt zināmu savu slēdzienu, vai drīkst viņu laist uz ārzemēm.” Mani darbinieki atkal sagatavoja diplomātisku atbildi, kur netika teikts ne „jā”, ne „nē”. No mūsu vēstules vajadzēja noprast, ka mēs nevēlamies dziedātājai bojāt karjeru. Pēc tam viņi vēl pāris reizes mums vaicāja, lai dodam savu atzinumu, taču mēs atturējāmies to darīt. Tādējādi mēs nekādus šķēršļus nelikām. Cik zinu, tad viņa pēc tam visai brīvi braukāja pa ārzemēm. Tas ir spilgts piemērs, kā cilvēka liktenis var būt atkarīgs no viena „štrunta” papīra.

Līdzīgi nācās lemt par gleznotāju Džemmu Skulmi. Māksliniecei bija jābrauc uz izstādi ārzemēs, bet pirms dažiem gadiem viens no viņas radniekiem no ārzemēm neatgriezās. Radās jautājums – viens radnieks jau ir ārzemēs, tagad brauc pati māksliniece un vēl ar padomju tautas kultūras mantojumu. Kāda garantija, ka viņa tur nepalikts ar visiem saviem darbiem? Kurš uzņemsies atbildību un parakstīs piekrišanu, ka viņa drīkst braukt? Turklāt viņa bija Augstākās Padomes deputāte. Ja notiks kāda nelaime, atbildēs republika. Toreiz strādāju par VDK priekšsēdētāja vietnieku un biju arī izbraukšanas jautājumu komisijas priekšsēdētāja vietnieks. Ilgi un dikti domājām, kā šo jautājumu atrisināt. Nedrīkstēja taču māksliniecei paust neuzticību. Tas viņu varēja aizvainot. Bet, ja nu viņa tomēr izdomā palikt Rietumos, tad jārēķinās ar to, ka mums galvas rīpos. Ilgi spriedām, ko darīt, kā rast labāko izeju no situācijas. Beigu beigās mums ar Anatoliju radās ideja, ka viņam vajadzētu ar māksliniecei atklāti izrunāties un, ja nepieciešams, arī es pēc tam ar viņu tikšos. Gorbunovs tā arī izdarīja un sarunā noskaidroja, ka aizdomām

nav pamata. Māksliniece aizbrauca un pēc tam ar visiem saviem darbiem laimīgi atgriezās mājās.

Astoņdesmito gadu sākumā bijušais prezidents un hokeja lietu kārtotājs Guntis Ulmanis bija pieteicies tūrisma braucienam uz kādu no kapitālistiskajām valstīm, taču kaut kādu iemeslu dēļ arodbiedrības funkcionāri nolēma viņu izslēgt no braucēju saraksta. Man kā VDK pilsētas daļas vadītājam un VDK kolēģijas loceklim noteiktās dienās un noteiktās stundās nācās uzklaut iedzīvotāju sūdzības un ierosinājumus. Pieņemamās dienās sēdēju stūra mājā pirmajā stāvā netālu no caurlaižu biroja. Lielākā daļa cilvēku, kuri šajās stundās apmeklēja VDK, izrādījās psihiski nelīdzsvaroti tipi. Vieni sūdzējās, ka viņiem ēdienā kāds ber indi, citi apgalvoja, ka viņus noklausās, citus izsekojot, citam rūpnīcā neļauj īstenot ģeniālu racionalizācijas priekšlikumu, kā zemeslodi apgriezt otrādi.

Un tā kārtējo reizi sēžu apmeklētāju pieņemšanas kabinetā, garlaikojos. Te ienāk vīrs pusmūža gados un saka: „Sveicināti! Es esmu Ulmanis!” Jutu, ka labi nebūs, jābūt uzmanīgam, jārunā mierīgi. Vaicāju, vai kāds dokuments viņam arī ir. Jā! Viņš man rāda pasi un stāsta: „Es esmu prezidenta Kārļa Ulmaņa mazdēls!” Es kļuvi vēl uzmanīgāks, jo pirms tam par Kārļa Ulmaņa mazdēlu neko nebiju dzirdējis. Saku: „Tas ir labi, ka esat Ulmaņa mazdēls, bet kādas jums ir problēmas?” Viņš sāk stāstīt, ka arodbiedrībā iesniedzis pieteikumu izbraukt uz kapitālistiskajām valstīm, jo pirms tam jau esot pabijis sociālisma zemēs, kur problēmas nevienam neesot radījis, taču šis iesniegums nedz kādēļ noraidīts. Arodbiedrībā teikuši, ka pie vainas ir VDK. Vaicāju, kāpēc tad nelaida? Viņš atbildēja: „Bet to jau man nesaka. Droši vien tāpēc, ka es esmu Ulmanis.” Domāju – kaut kas nav kārtībā. Sāku pētīt viņa pasi – izrādās, viņš patiešām ir Ulmanis. Tad viņš izstāstīja, ka strādā Rīgas rajona Sadzīves pakalpojumu kombinātā un ir komunistiskās partijas biedrs, aktīvi piedaloties partijas dzīvē. Tas mani pārlicināja. Sapratu, ka pretim sēdošajam vīram uzvārds patiešām ir Ulmanis un viņš patiešām ir aktīvs PSKP biedrs. Paskaidroju, ka komiteja nav pie vainas, jo parasti arodbiedrībai ir ierobežots ceļazīmju skaits, bet braukt gribētāju daudz. Tādēļ tā izdomā visādus iemeslus, lai cilvēkiem atteiktu, bet visvieglāk atteikuma iemeslu novelt uz VDK. Jokojot teicu viņam: „Tas, ka jums uzvārds ir Ulmanis, neko nenozīmē. Jūs taču netaisāties veikt apvērsumu un kļūt par Latvijas prezidentu!” „Nē, nu, protams, tas taču šodien būtu tīrie murgi,” viņš atbildēja. Norādīju Ulmanim, ka uzvārds nav un nevar būt iemesls, kādēļ viņu nelaiž uz ārzemēm. „Bet tā kā jūs pie mums esat atnācis, es apsolu šo jautājumu vēlreiz pārbaudīt un noteiktā kārtībā dot atbildi,” labvēlīgi piebildu. Tērzējām ar viņu par dažādiem jautājumiem stundu vai pusotru. Beigu beigās atvadījāmies. Solījumu turēju. Noskaidroju. Viņa lieta patiešām izrādījās tīra.

Kļūstot par prezidentu, viņš šo faktu atminējās un vienā no savām pirmajām intervijām laikrakstā „Diena” paziņoja: „Johansons teica – man nekad nekļūt par Latvijas prezidentu!”

Ārvalstu propaganda

Pirms „perestroikas” pilsētās un laukos tauta īsviļņos klausījās „Amerikas balsi” un radio „Brīvā Eiropa”. Parasti šiem mērķiem kalpoja tolaik deficītais uztvērējs „VEF – Spīdola” ar īsviļņu frekvenču skalu. Īsviļņos pārraides varēja sadzirdēt labākā kvalitātē, jo atbildīgajiem dienestiem bija grūtāk noslāpēt signālu. Tie, kuriem nepaveicās iegādāties „VEF– Spīdola”, ar īsviļņu skalu aprīkoja parastos uztvērējus. Slāpētāji atradās torņos Krišjāņa Barona ielā. Signālu slāpēšana ne vienmēr izrādījās efektīva. Dažkārt slāpētājs apkārtējo māju iedzīvotājiem traucēja skatīties vietējās televīzijas pārraides. Izbraucot no galvaspilsētas, sevišķi laukos, ārzemju pārraides jau varēja brīvi dzirdēt. Par šī aizliegta augļa baudīšanu un raidījuma satura izplatīšanu draudēja nepatīkšanas. Dzīvē gan nekādas represijas netika veiktas – neviena krimināllieta par to netika ierosināta. Veicām profilaktiskus pasākumus, izteicām brīdinājumus. Ja pieķērām kādu komjaunieti vai partijas biedru krāmējamies ar „Amerikas balsi” vai „Brīvo Eiropu”, informējām organizācijas vadītājus. Cilvēki lieliski apzinājās pārraižu klausīšanās un to apspriešanas sekas, tādēļ pārraides tika apspriestas slēgtās vietās, pazīstamās kompānijās. Bet ļaudis arī no tā izvairījās, jo saprata, ka kāds no kompānijas var visu izstāstīt drošības komitejai. Neraugoties uz iespējamām briesmām, astoņdesmito gadu vidū klausīšanās kļuva populāra un neviens to sevišķi nekautrējās darīt, kā arī nebaidījās par to stāstīt citiem. Ikvienu notikumu, ko izklāstīja mūsu televīzija, cilvēki salīdzināja ar ārzemju raidstacijās pausto versiju. Padomju cilvēki nebija lētticīgi muļķi, viņi salīdzināja faktus un viedokļus un izdarīja secinājumus. Tajā laikā presē nebija pieņemts publicēt ziņas par negadījumiem PSRS, piemēram, sprādzieniem vai cilvēku bojāeju. To visu varēja uzzināt tikai no ārzemju pārraidēm. Cirkulēja pat ārzemju pārraižu oficiālās izdrukas. Tās izplatīja centrālajos varas orgānos – partijas komitejā, drošības komitejā, galvenajā cenzoru kantorī jeb tā dēvētajā „glavlitā”. Ārvalstu pārraižu izdrukas funkcionāriem noderēja prāta asināšanai, lai viņi krāšņāk spētu atbildēt uz aktuāliem jautājumiem. No informatīvās puses tas izrādījās pareizi, taču no psiholoģiskās – aplami. Arī partijas cilvēki sprieda – Rietumos runā par daudz ko pašsaprotamu un nozīmīgu, bet šeit par to klusē. Tas viss tikai apliecināja varas negodīgumu un pierādīja, ka bez pietiekamas informācijas dzīvot ir grūti – tu

atrodies it kā slēgtā telpā, informatīvā vakuumā. Pamazām šīs izdrukas izplatījās arī tautā, un VDK pret šo parādību nekādus pasākumus neveica, samierinājāmies ar to, ka tā nav pretpadomju literatūra.

Ārzemju pārraides veicināja nacionālā pašlepnuma veidošanos un nostiprināja domu par nacionālo neatkarību. Cik man zināms, tad pārraides par Latviju tika veidotas, izmantojot Latvijas informācijas avotus, Latvijas ziņotājus. Rietumu raidstacijas pārraidīja to, ko sabiedrība vēlējās zināt un ko tā nevarēja uzzināt no vietējiem plašsaziņas līdzekļiem. Piemēram, puča laikā mums pienāca skopa informācija un arī es par notiekošo nesaņēmu praktiski nekādu informāciju. Mēs neatpalikām no tautas un cītīgi klausījāmies Rietumu raidstacijas, lai salīdzinātu tur ziņoto ar to, ko saka Maskava.

Karoga legalizācija

Astoņdesmito gadu otrajā pusē sabiedrībā aktualizējās jautājums par iedzīvotāju deportācijām. Par to runāja gan dažādos mītiņos, gan sapulcēs. Publikas priekšā uzstājās dzīvi palikušie tā laika šausmu liecinieki – deportētie. Pamazām savu gaitu uzņēma rehabilitācija un par pretpadomju noziegumiem sodīto lietu pārskatīšana. Diemžēl tolaik statistika, skaitļi un fakti par represijām glabājās partijas centrālajos arhīvos un skaitījās slepeni. Neviens arī tā īsti nezināja, cik izsūtīto pavisam ir bijis un pēc kādiem normalīviem aktiem viņi sodīti. Arī es, būdams Latvijas PSR VDK priekšcēdētāja vietnieks, šos patiesos faktus nezināju. Kad sākām pētīt skaitļus, tie izrādījās šausmīgi, un tajā laikā to atklāt tautai vienkārši nevarēja. Tomēr sabiedriskā kustība spieda rīkoties. Partijas Centrālkomitejas vadība bija spiesta tikties ar sabiedrību. Tur piedalījās partijas vēstures speciālisti. Viņi mēģināja tautai skaidrot patiesos deportāciju motīvus. Jo vairāk skaidroja, jo interese par pagātņi gāja plašumā. Īpaši aktīvi strādāja neformālās sabiedriskās organizācijas, kuras tolaik oficiāli, protams, nebija reģistrētas. Tās vadīja pazīstamie aktīvistu Berklavs, Cālītis, Astra un citi. Viņi panāca, ka partija beidzot piekrita 16.martā dot atļauju mītiņa rīkošanai deportēto piemiņai. Lūgums ļaut organizēt mītiņu tika saņemts pirmo reizi, tāpēc spriešana bija liela. Tā kā tas noritēja ar „perestroikas” vārdu uz lūpām, funkcionāri nespēja rast pietiekamus argumentus, lai mītiņu aizliegtu. Sabiedrībai bija jāsaka taisnība. Par laimi, tobrīd piespiedu deportācijas pusoficiāli jau tika nosodītas. Organizācijas lūdza ļaut rīkot mītiņu pie Brīvības pieminekļa, tomēr šis priekšlikums šķita nepieņemams. Ilgi un mokoši partijas Centrālkomitejā tika spriests par to, kur to ļaut rīkot. Beigās tika panākts kompromiss, – jāļauj

pulcēties Kongresu nama laukumā. Kā lēma spriedēji, atrodas pietiekami tālu no vēsturiskām vietām un tautiskiem simboliem. Iepriekš piedāvātos dažādos pilsētas parkus aktīvisti noraidīja, un Kongresu nama laukums beidzot šķita pieņemams abām pusēm. Uz Kongresu nama kāpnēm varēja sastādies runātāji, arī laukums nebija pārāk liels. Partija izlēma, ka mītiņā kā varas pārstāvim jāuzstājas Gorbunovam. Skaidrs bija viens – atbildes uz sabiedrības jautājumiem jāsniedz kompetentākajam cilvēkam. Lai par tādu kļūtu, viņš ķērās pie darba – pieprasīja dažādus materiālus un tos izstudēja. Anatolijs parasti savas runas rakstīja pats. Kad runa bija gatava, viņš tās apspriešanai sasauca sapulci. Uzaicināja vēsturniekus, ideologus, arī mani kā VDK priekšsēdētāja vietnieku, kurš atbild par ideoloģiskajiem jautājumiem, un kā labu paziņu, jo mums tobrīd bija ļoti labas attiecības.

Sākās mītiņš. Paredzētais dalībnieku skaits bija vairāki simti, bet patiesībā sanāca vairāki tūkstoši. Neviens negaidīja tik lielu skaitu cilvēku. Viss laukums, visi parka celiņi bija pilni ar cilvēkiem – ābolam nebija kur nokrist. Kad mītiņš tika atklāts, pēkšņi aiz prezidija muguras pie ieejas durvīm izritinājās sarkanbaltsarkanais Latvijas karogs. Mēs visi vienā mirklī tikām nostādīti fakta priekšā. Gorbunovs un pārējie domāja, ko darīt. Atskatījās uz karogu, pavaikstījās un sāka viens otram prasīt, ko darīt. Nu, nemuks taču prom! Karogu raut nost arī nedrīkst. Karogs palika, un mītiņš turpinājās. Tādējādi pirmo reizi pēckara vēsturē partijas ideoloģiskais sekretārs uzstājās uz sarkanbaltsarkanā karoga fona. Arī es stāvēju netālu no prezidija, un tai brīdī arī man nebija atbildes, ko tad īsti vajadzēja darīt. Manuprāt, toreiz tika pieņemts pareizais lēmums – neko nedarīt. Partijas ortodoksālais spārns toreiz izrādīja lielu neapmierinātību, bet arī viņi nevarēja skaidri pateikt, ko tad vajadzēja darīt.

Līdzīga situācija izveidojās Reitera namā, kur uz Raimonda Paula koncertu sapulcējās viss partijas aktīvs un Ministru Padomes locekļi. Mazajā zālītē saspiedās nedaudz vairāk kā simts augstākā sabiedrības slāņa pārstāvju.

Jau pirms koncerta pie manis pieskrēja Māris Dreijers, viens no mūsu nodaļu vadītājiem. Viņš no saviem aģentiem esot saņēmis informāciju un uzskatīja par nepieciešamu to paziņot nekavējoties: „Edmund, būs mēsli! Vakara beigās spēlēs un dziedās Latvijas himnu! Ko darīt?” Atbildu: „Neko nedarīt!” Pavaicāju, vai Pauls ir brīdināts. Jā, esot, bet arī viņš neko nevarot izdarīt. Tā kā zālē atradās arī Zukulis, viņš vienlaikus bija arī CK biroja loceklis, piegāju un informēju par gaidāmo pārsteigumu. „Ko darīt?” viņš man vaicā. Atbildu: „Neko nedarīt!”

Koncerts patiešām izdevās lielisks. Beigās visi aplaudēja, un tad mākslinieki sāka dziedāt himnu. Visi zālē sēdošie cēlās kājās, un tā viss partijas un padomju aktīvs, kājās stāvot, klausījās Latvijas brīvvalsts himnu.

Mēs tā arī neskaidrojām, kurš to visu noorganizēja. Komanda vai pavēle to meklēt komitejai netika dota. Ja tāda tiktu dota, mēs, protams, meklētu un vainīgos arī atrastu, bet ko darīt tālāk? Prese par to vairs neklusētu, un sabiedrība vienalga visu uzzinātu. Tas būtu vēl ļaunāk. Tolaik Pugo bija pirmais sekretārs, un viņš saprata, ka tas krupis jānorij, jo taisīt no tā politiku būtu vēl ļaunāk. Patiesībā oficiāli Latvijas himnu tolaik uzskatīja par tautas dziesmu un arī dziedāja kā tautas dziesmu.

Mītiņš pie Brīvības pieminekļa

Tā kā martā viens mītiņš jau bija noticis, jūnijā to vajadzēja kaut kā neutralizēt. Arī šis mītiņš bija paredzēts deportāciju upuru piemiņai. VDK saņēma informāciju no Helsinku grupas, LNNK un citām organizācijām, ka mītiņš pie Brīvības pieminekļa tomēr notiks, turklāt bez varas iestāžu atļaujas. Jautājums kļuva nopietns – ko darīt, kādus pasākumus veikt – uzcelt ap pieminekli sētu vai ko citu? Tautu izdzēnāt ar varu arī bija neiespējami. Iekšlietu ministrija strikti pateica – mēs vardarbību nepieļausim, kārtību nodrošināsim, bet cilvēkus netrenkāsim. Ja vēlaties, lai trenkājam, – dodiet rīkojumu, pavēli, lēmumu. Partijas birojs tādu lēmumu, protams, nepieņēma. Atkal Gorbunovam bija jāizdomā, ko darīt. Mītiņš bija paredzēts sestdien. Beidzot kopā ar Sporta komitejas priekšsēdētāju Daumantu Znatnaju radām spožu ideju: pie Brīvības pieminekļa tieši tajā laikā jāsarīko bērnu sporta svētki, tādējādi šis pasākums novērsīs agresijas starp dažādi domājošajiem. Sporta svētki pie Brīvības pieminekļa nebija nekas ārkārtējs, jo Pirmajā maijā bieži vien ap pieminekli notika riteņbraucēju svētki. Ideja vienkārša – cilvēki nāks uz deportāciju pasākumu, ieraudzīs sporta svētkus, nedaudz tos paskatīsies un dosies mājup. Sporta svētki radīs iemeslu pieaicināt miliciju, kurai jā rūpējas par kārtību, lai uz sporta trases neizskrien cilvēki. Ja kāds traucēs, tad tas jau būs huligānisms un vainīgos varēs aizturēt. Beigu beigās Gorbunova kabinetā tapa šis lēmums. Es šo ideju atbalstīju, jo citas izejas nebija.

Paredzētajā laikā ieradās milzum daudz ļaunu – visi parka celiņi, visas ietves bija cilvēku pilnas. Sporta sacensības sākās bez starpgadījumiem. Tās turpinājās – bērni sporto, sporto, bet cilvēki neizklīst. Sacensībām drīz jābeidzas. Te pēkšņi mums pienāk informācija, ka Bastejkalnā sapulcējušies „helsinkieši” un LNNK un rīko tur mītiņu. Arī es aizgāju paklausīties. Jā, patiešām mītiņoja un runāja, ka jānosoda deportācijas. Lai jau viņi mītiņo, padomāju. Viss normāli – lejā pie pieminekļa notiek sacensības, bet augšā parkā mītiņo. Cik

tad ilgi var vilkt garumā sacensības – ap četriem pieciem pēcpusdienā bērni jau noguruši, saņēmuši balvas un dodas mājās. Tomēr cilvēki neizklīst. Milicija pa skaļruņiem ziņo, ka sacensības beigušās, lai visi iet mājās, bet neviens neiet. Tajā brīdī no Bastejkalna nāk lejā kolonna. Priekšgalā Helsinku grupa ar Latvijas karogu.

Stāvam ar Gorbunovu malā un skatāmies. Viņš atkal vaicā – ko darīt? Atbildu: neko nedarīt – šeit vardarbība nepalīdzēs, gluži otrādi, būs vēl ļaunāk. Viņi pienāca pie Brīvības pieminekļa, nolika ziedus, apstājās. Cilvēki, kas iepriekš bija stāvējuši un vērojuši sporta sacensības, saplūda kopā ar mītiņotājiem. Izveidojās milzīgs pūlis. Viņi sāka dziedāt tautas dziesmas. Dziedāja līdz tumsai, vēlām vakaram. Tas, ka cilvēki dzied tautas dziesmas, nekas slihts nav, tādēļ arī neradās nekāds pamats kaut ko pasākt. Viņi gan traucēja satiksmi, bet satiksme jau tā kā tā bija apturēta sporta svētku dēļ. Pasākumu atspoguļoja it visur – televīzijā, radio, presē. Helsinku grupa ar šo pasākumu kļuva slavēta. Šajā pasākumā viņi parādīja drosmi, iniciatīvu un pārgalvību. Tajā laikā pret viņiem veikt represijas jau bija neiespējami. To kvalificēt kā pretpadomju pasākumu arī nevarēja. Tauta drīkst dziedāt tautas dziesmas. Jutu, ka mītiņa laikā valda ļoti elektrizēta gaisotne, ja iejauktos milicija, cilvēki padotos masu psihozei un notiktu smagas sadursmes. Ļoti prātīgi, ka milicijai netika doti rīkojumi iztrenkāt pūli.

Otrā dienā šo lietu skatīja partijas centrālkomitejas birojā. Tur notikušo iztīrāja no visdažādākajiem redzes punktiem. Man nācās atskaitīties, kādu iemeslu dēļ tāds pasākums varēja notikt. Skaidroju, ka pasākums radās to procesu dēļ, kas sabiedrībā pakāpeniski virzās uz priekšu. Tai laikā lielu daļu vainas varēja novelt uz emigrācijas latviešiem, kuru Rīgā kļuva aizvien vairāk, arī ārzemju radio pārraides aicināja cilvēkus doties uz šo mītiņu, un tas viss kopā radīja interesi. Jautājums, kā vadīt mītiņu, jau bija partijas, nevis VDK vai milicijas kompetence. Partijas orgāniem taču bija jānodrošina pareizā ideoloģija.

Šis mītiņš bija ļoti nopietns signāls tālākai neatkarības kustības attīstībai. Tautas aktivitāte auga augumā, un to saprata arī partijas funkcionāri. Neviens īsti nezināja, ko darīt. Visi saprata, ka zināma brīvība ir jādod, bet cik daudz un kur ir tā robeža, neviens nemācēja pateikt. Nekas līdz galam nebija izdomāts.

LNNK un Berklavs

Kolīdz parādījās ideja par Latvijas neatkarību, tā pulcināja domubiedrus, un par galveno ideologu kļuva Eduards Berklavs, viņam pieslēdzās mums ļabi pazīstamie deputāti Juris Dobelis, Einars Repše un daudzi citi. Viņi, šad tad prasot

atļauju, šad tad neprasot, sāka organizēt mītiņus. Parasti tie notika Arkādija parka vecajā estrādē. Sākumā mēs uz viņiem skatījāmies ne visai nopietni. Viņi sanāca parkā, klaigāja, klaigāja, kaut ko uzdziedāja un izklīda. Gados vecāki cilvēki pasēdēja uz soliņiem, atpūtās, pavisam mazie spēlējās. Taču pamazām viņu idejas cilvēkus iedvesmoja. Jo skaļāk uzvirvoja neatkarības ideja, jo populārāki kļuva viņi, pulcējot ap sevi aizvien vairāk ļaužu. Nepagāja ilgs laiks un šī estrāde bija cilvēku pilna.

Berklavs bija skolots, izcietis dažādas likstas un prasmīgi mācīja jaunāko paaudzi. Tādēļ runas tika ieturētas likuma rāmjos. Konstitūcija taču paredzēja vārda un preses brīvību, taču likumi nebija kārtīgi izstrādāti. Berklava lomu nacionālās pašapziņas veidošanā nevar novērtēt par zemu. Piemēram, 17 komunistu vēstulē Berklavs patiešām bija pelicis savu pirkstu, bet, lai kā VDK šo jautājumu pētīja un Berklavu pat izsekoja, pierādīt viņa vainu tā arī neizdevās. Zināja, ka Berklavs ir pie vainas, bet to pierādīt nevarēja un ar to nācās samierināties. Pēdējā brīdī 1987. gadā Berklavs iekrita ar pretpadomju literatūru. Pienāca informācija, ka viņi glabā pretpadomju literatūru, bet neviens nezināja, kur tā noslēpta. Berklavs bija liels konspirators un daudzus jautājumus viņš nevienam neuzticēja, varbūt vienīgi sievai. Beigu beigās VDK izdevās izdibināt, ka pretpadomju literatūra glabājas automašīnas garāžā. Veicot operatīvo darbību un pēc tam kratīšanu, mēs tos dokumentus atradām un izņēmām, pašu Berklavu aizturējām. Bet izņemtos dokumentus tomēr pilnībā nevarēja klasificēt kā pretpadomju agitāciju un propagandu. Varēja teikt, ka tie padomju ideoloģijai ir kaitīgi, bet pantus par pretpadomju agitāciju uz tiem nevarēja attiecināt. Arī no Maskavas pienāca atbilde, ka šajā demokrātijas periodā ar tik nepārliciecināšiem materiāliem ierosināt krimināllietu nav lietderīgi. Organizējām viņa tikšanos ar toreizējo komitejas priekšsēdētāju Zukuli. Berklavs uzrakstīja papīru, ka turpmāk atsakās no nelikumīgas politiskās darbības. Ar to komiteja bija mierā, un puses šķīrās kā draugi. Vēlāk viņš pretlikumīgu darbību neveica, bet no politiskās rosības neatteicās. Viņš saprata, ka komitejas priekšsēdētājam doto solījumu lauzt nevar, un politikā strādāja delikāti, droši vien vairāk skolojot savus līdzgaitniekus. Pēc Augstākās Padomes ievēlēšanas es ar viņu tikos divas reizes. Starp mums notika labestīga saruna, un viņam nebija sevišķu pretenziju pret komiteju. Man nācās piekrist, ka Berklavs savu ideju tomēr ir realizējis. Viena tikšanās notika Ministru Padomē, otra Ēsplanādē. Viņu aicināt uz komiteju no manas puses nebūtu korekti, savukārt viņam nebūtu korekti šo iestādi tāpat vien apmeklēt. Man toreiz bija jautājumi par dažiem cilvēkiem. Vēlējos pārliecināties par pagātni, represētajiem, par viņu domām, problēmām. Viņš arī vēlējās padalīties ar savām domām. Laikam

jau viņam nebija ar ko par daudzām lietām parunāt. Tādas satikšanās man ir bijušas ar ļoti daudziem cilvēkiem, tai skaitā arī ar inteligences autoritātēm, kuras vārdos nesaukšu. Tie ir cilvēki ar lielu vārdu. Bez tam, ne jau ierindas cilvēki tiek ar komitejas vadītāju. Parasti tikšanās nenotika komitejā. Reiz pat braucu uz Jūrmalu. Viņi vēlējās pārliecināties par savas darbības pareizību, vai tas nav konfliktā ar likumu. Šie cilvēki vēlējās būt Latvijas patrioti, bet baidījās. Tādēļ viņi neoficiālā sarunā vēlējās uzzināt, cik tālu drīkst iet. Bija jautājumi, par kuriem viņiem nebija ar ko aprunāties.

Reiz tikos ar vienu kolhoza priekšsēdētāju, Augstākās Padomes deputātu. Viņa vecāki bija represēti, un viņš vēlējās apskatīties lietu. Pārskatīju lietu, un izrādījās, ka tur ir liecības, ko devuši viņam pazīstami cilvēki, iespējams, pat radnieki. Sapratu, ja viņš to lietu izlasīs, labuma no tā nebūs, radīsies aizdomas. Parādīju viņam sākumu, pēc tam vēl vienu vai divas lapas un teicu: „Vairāk jums nerādīšu, jo tas jums neko labu nedos.” Viņš atbildēja: „Jā, es saprotu.”

VDK, protams, pienāca informācija par visiem demokratizācijas procesiem, taču šī informācija nesaturēja neko tādu, lai tiktu ierosināta krimināllieta. Lai veiksmīgāk analizētu sabiedrībā notiekošos procesus, laikā, kad atrados komitejas priekšsēdētāja vietnieka amatā, šo demokrātisko kustību izpētei radījām speciālu apakšvienību, kura darbojās manā vadībā. Mūsu rīcībā nonāca informācijas gūzma, un mēs zinājām visu, kas notiek, kādi pasākumi tiek gatavoti, kas ar ko tiek un kas ar ko plāno tikt. Ar šo informāciju vispirms tika iepazīstināts Gorbunovs, pēc tam Pugo. Informācijas bija ļoti daudz, un to vajadzēja salīdzināt ar presē atrodamajām ziņām. Tajā laikā arī prese par daudziem jautājumiem rakstīja pietiekami atklāti, piemēram, laikraksti „Literatūra un Māksla”, „Lauku Avīze”, „Padomju Jaunatne”. Teorētiski informācijas apkopošanu vajadzēja veikt partijas centrālkomitejas ideoloģijas daļai, taču tā ar šādiem uzdevumiem netika galā.

Tautas frontes ideja

Demokratizācijas procesu izraisītā šķelšanās sabiedrībā, dziņa pēc nacionālās un valstiskās neatkarības aktualizēja jautājumu par vienotas idejas nepieciešamību, kura varētu vienot visplašākos sabiedrības slāņus un tādējādi demokratizācijas procesus ievadīt regulējamā gultnē.

Izkristalizējās ideja, ka komjauniešus, partijas aktīvistus, gan arī tos, kas cietuši no padomju varas, gan cīnītājus par demokrātiju un nacionālo neatkarību, jāapvieno vienotā kustībā. Sākotnēji šāda ideja virmoja inteligences aprindās. Viņi

nostādīja partijas funkcionārus fakta priekšā. Šo ideju apsprieda arī kompartijas centrālkomitejas birojā. Lielāka daļa funkcionāru apzinājās, ka alternatīvas nav – vai nu visu laist pašplūsmā un mierīgi noraudzīties uz neprognozējamām sekām, vai arī tomēr centies kaut cik regulēt sabiedriskos procesus un nepieļaut anarhiju. Cita starpā analizējām arī Polijas piemēru, kur demokratizācijas vilnis sabiedriskās organizācijas veidolā sākās no apakšas un pēc tam pārvērtās par nekontrolējamu procesu. Mēs vēlējāmies šo vienotības ideju saskaņot ar augšām, respektīvi, pie varas esošo elīti, un apakšām – visdažādākajiem sabiedrības slāņiem.

Ideju par Tautas frontes veidošanu plaši apsprieda intelīgences, un tā it visur guva atbalstu. Sapratu, ja ļausim notikumiem attīstīties pašplūsmā, tas drīz vien novedīs pie neprognozējamām sekām, pie nepakļaušanās, pie vardarbības, pie sabiedrības kriminalizācijas. Ja nebūtu izveidota Tautas fronte, sekas varēja būt bēdīgas, likumi agri vai vēl uktu pārkāpti, un represīviem orgāniem nāktos rīkoties sabiedrībai visai netīkamā veidā. Pie šāda scenārija sabiedrības atbilde ilgi nebūtu jāgaida – sāktos pret darbība, kas varētu novest pie konfliktsituācijas, pat pie pilsoņu kara. Tādēļ ideja par Tautas fronti arī manā izpratnē bija ļoti gaiša doma. Izskanēja viedoklis, ka Tautas frontes kustība varētu kaitēt PSRS ideoloģijai, bet tajā situācijā neko labāku neviens nespēja izdomāt. Šī ideja arī saskanēja ar Gorbačova „perestroikas” tēzēm, proti, demokrātiju ir jāattīsta no apakšas un to var paveikt noteiktas organizācijas ietvaros. Ne visi vēlējās atzīt, ka situācijas kontrolei nepieciešama jauna forma, bet tolaik partijas un komjaunatnes ietekme sabiedrībā līdzinājās gandrīz nullei. Ja arī kādi lēmumi tika pieņemti, tad tie tāpat palika uz papīra. Tolaik par partijas vadošo lomu sabiedrībā neviens vairs nerunāja, lai arī kompartijas autoritāte uz to brīdi bija mazinājusies, to saglabāja progresīvie tās pārstāvji un redzamākās sejas – Gorbunovs, Pugo, Vagris, Bresis. Partijas sapulcēs aizvien biežāk sāka runāt, ka vajag vairāk demokrātijas, vairāk brīvības. Augstākā partijas vadība aizvien vairāk attālinājās no ierindas biedriem. Par to varēja pārliecināties pēdējās Augstākās Padomes vēlēšanās, kur partijas bloks zaudēja pārējiem demokrātiskiem spēkiem. Lai arī Augstākajā Padomē joprojām bija daudz komunistu, tie vairs nebija tie komunisti, kuri septiņdesmitajos gados. Lielākā daļa komjauniešu un komunistu Augstākajā Padomē nobalsoja par Latvijas neatkarību. Galvenie Tautas frontes idejas slīpētāji un iemiesotāji bija Gorbunovs, Peters, Ivāns, Bojārs, Kalniete, Kezbers, Škapars, Daudišs, Skulme, Ziedonis un daudzi citi, gan partejiskie, gan bezpartejiskie – viņi visi bija Tautas frontes iedvesmotāji.

Dibinot Tautas fronti, katra sabiedriskā organizācija izvirzīja savus pārstāvjus. Kompartijas aktīvs pārstāvnieceību Tautas frontē uztvēra kā salmiņu,

ar kura palīdzību ilgāk noturēties pie varas. Nav jau svarīgi, kurš dibināja Tautas fronti vai kā tās dibināšanu un pastāvēšanu izmantoja. Tautas frontes rašanās bija tikpat neizbēgama kā 1917. gada revolūcija. Ja nebūtu Tautas frontes, rastos kas cits. Sabiedrība pieprasīja pārmaiņas, tā pieprasīja spēku, kurš ir spējīgs ieviest dzīvē šīs ilgi gaidītās pārmaiņas.

Tautas frontes dibināšanas kongress 1988. gada rudenī emocionāli pacilātā gaisotnē ilga divas dienas. Tur pilnā sparā skanēja atklātas runas par Latvijas neatkarību un padomju okupāciju. Pēc Vulfsona runas Radošo savienību plēnumā okupācijas jautājums vairs nebija tabu tēma, par to runāja visur, nebaidoties no represijām vai pārmetumiem. Kongresā runāja par visu, tikai ne par to, kā gāzt padomju varu.

Partijas biedriem un funkcionāriem radās dilemma. Var jau skaisti parunāt par neatkarību un okupāciju, taču agri vai vēlū jāpauž attieksme pret Tautas fronti ļoti uzskatāmā veidā – stāties tajā vai nestāties. No vienas puses, it kā jau vajadzētu stāties, no otras, tas būtu pretrunā ar partijas priekšrakstiem. Par dilemmas risinājumu kļuva objektīvi apstākļi – ja jau pati partijas centrālkomiteja ir piedalījies Tautas frontes izveidē, Gorbunovs un Pugo uzstājies tās kongresā, tad kādēļ gan ierindas komunistiem jāstāv malā? Protams, ne visi tā sprieda. Sobolevs bija pret komunistu līdzdalību jaunajā organizācijā. Gorbunovs pauda atklāti skaidru pozīciju: komunistiem ir vai nu jāiestājas Tautas frontē, vai arī jābūt tās atbalstītājiem, citādi izkritīsim no tautas kustības, kļūstot tai nevajadzīgi. Ķezbers, būdams ideoloģiskais sekretārs, atklāti pateica, ka viņš ir Tautas frontes atbalstītājs. Tas radīja šķelšanos partijas rindās – komunisti latvieši pieslēgās Tautas fronteī, nelatvieši uzskatīja, ka jābūt vienai vienīgai kompartijai un par kaut kādu neatkarību nevar būt ne runas. Kārtējā partijas kongresā partija arī sašķēlās divās daļās, diemžēl pēc nacionālā principa.

Nenoliedzami, Tautas frontē darbojās VDK aģentūra. Mums vajadzēja iegūt informāciju par to, kas notiek aktīvā, pie kādām idejām tiek strādāts, vai šīs idejas sakrīt ar likumdošanu, vai netiek plānota vardarbība vai akcijas, kuras varētu izraisīt vardarbību. Apkopoto informāciju regulāri sniedzām partijas Centrālās komitejas pirmajam sekretāram un ideoloģiskajam sekretāram. Tā kā pasākumu kļuva arvien vairāk, mūsu galvenās rūpe bija, lai tie nenovestu pie neprognozējamām sekām – masu nekārtībām. Tolaik sabiedrība bija sašķelta, lai gan, godīgi sakot, mazāk nekā šodien. Tolaik arī nelatvieši saprata, ka kaut kas jāmaina, ka nepieciešams iegūt vairāk brīvības un demokrātijas. Augstākās Padomes vēlēšanas spilgti pierādīja, ka Tautas fronti atbalstīja arī nelatvieši.

Tautas frontes nodibināšana Latvijas politiskajā vēsturē pavēra jaunu

lappusi. Ar šo brīdi kompartijai pakausī elsoja nopietns konkurents, faktiski otra partija, kura pēc dažiem mēnešiem kļuva par tās kapraci. Kompartijas varas monopols bija beidzies. To pierādīja jaunās valdības sastādīšana pēc Augstākās Padomes vēlēšanām. Šo valdību praktiski veidoja Tautas fronte.

Gorbačova un Jakovļeva vizītes Latvijā

M. Gorbačovs ir visbiežāk Latvijā pabijušais kompartijas ģenerālsēkretārs. Kaut kādu iemeslu dēļ viņam par Latviju bija izteikta interese. Varbūt tādēļ, ka šeit strauji attīstījās demokratizācijas process, turklāt tieši tādā gaisotnē, kāda viņam patika. Varbūt viņu iespaidoja Jakovļevs, kam arī patika braukt uz Latviju. Jakovļevs ar savām runām izrādīja īpašas spējas uzkurināt demokratizācijas idejas. Gorbačovam bija draudzīgas attiecības ar Pugo. Viņi abi vienā laikā strādāja atbildīgos komjaunatnes amatos – viens Krasnodarā, otrs Latvijā. Var jau būt, ka viņi abi tik bieži brauca uz Latviju, lai labāk iepazītu Pugo, pirms pārcelt darbā uz Maskavu. Vērojot Pugo, jutu, ka arī viņš Gorbačovu ciena ne tikai kā PSRS vadītāju, bet arī kā cilvēku. Bieži vien, atrodoties pie Pugo vai nu viņa darba kabinetā, vai vasarnīcā, redzēju, kā viņš, gatavojoties savām uzstāšanās reizēm, strādā ar Gorbačova tekstiem. Man toreiz radās pārlicība, ka Pugo ir ļoti tuvs Gorbačova domubiedrs. Nevar noliegt, ka vēl viens no abu augsto viesu biežo vizīšu iemesliem varētu būt Latvijas ekonomiskās attīstības augstais līmenis. Pugo ļoti centās demokratizēt savu darba stilu, mācījās latviešu valodu, centās uzstāties latviski un, iespējams, plānoja arī turpmāk strādāt Latvijā. Latviešu valodu viņš atšķirībā no citiem partijas funkcionāriem mācījās ar patiesi lielu centību, bez liekulības.

Reiz Centrālkomitejā notika tikšanās ar preses izdevumu redaktoriem un viņu vietniekiem, arī radio un televīziju. Jakovļevs kārtējo reizi agitēja, ka presē jāturpina attīstīt demokrātijas iedīgļi, jāvirza jaunas idejas. Toreizējās Radio un televīzijas komitejas priekšsēdētājs Jānis Leja uzstājās ar salīdzinājumu, ka demokrātija un tās kustība ir tikpat pārredzama kā mežs: vispirms aug krūmi un pēc tam tikai redzams īstais mežs. No tā varēja secināt, ka demokrātijas priekšgalā ne vienmēr izvirzās paši izeilākie cilvēki. Tāpēc par demokrātiju nevajag spriest no tā, kas parādās priekšplānā, proti, latviskums un neatkarība, vajag skatīties, kas notiek dziļāk – cilvēku prātos, apziņā, domāšanas veidā, vajag raudzīties, kas notiek cilvēku sirdīs.

Tolaik republiku apmeklēja arī citi politbiroja locekļi, īpaši vasarās. Viņu solīdais veeums visiem bija labi zināms, tādēļ jau arī viņi mīlēja uzturēties mērenā

klimata Jūrmalas kūrortos. Bieži vien atpūta mijās ar īsām vizītēm pie darbaļaužu kolektīviem un sarunām ar republikas vadītājiem. Arī viņi vēlējās parādīt, ka atbalsta Gorbačova pārkārtošanos. Sākās pat zināma veida sacensība – katrs centās parādīt savu vienkāršību un picejamību tautai. Daudzi centās braukāt pa republiku ar vienkāršām automašīnām, bez apsardzes.

Pugo pārceļšana uz Maskavu

Pugo kā pārliecinātam komunistam un PSRS patriotam paveicās. Viņš Latviju paguva pamest pēdējā brīdī jeb, kā mēdz teikt, ieleca pēdējā vagonā. Pēc viņa aizbraukšanas republikā aizsākās aktīva sabiedriskā kustība, kas atklāti pauda ideju par neatkarību un valstiskumu.

Mēs ar Gorbunovu atradāmies briežu medībās, kad pienāca ziņa par Pugo iecelšanu PSKP Centrālās komitejas kontroles komisijas priekšsēdētāja amatā. Ar Anatoliju brīvā atmosfērā atklāti pārrunājām Pugo pārceļšanas iemeslus un spriedām, kādas šai rotācijai varētu būt sekas. Par pirmo sekretāru ievēlēja Vagri. Liktenis viņam lēma nokļūt šai vēl nesen tik godājamā amatā vienā no sarežģītākajiem periodiem. Tik sarežģīti pat pēc Otrā pasaules kara nebija. Tolaik ļaunie un labie bija skaidri nodalīti – viss saprotams, viegli pieņemt lēmumus, visam viegli rast attaisnojumu, arī kļūdām. Uz Tautas frontes dibināšanas brīdi sabiedrība bija absolūti sajaukusies – ne balts, ne melns – vispārīga masa, kura nemitīgi svārstās te uz vienu, te otru pusi. Galvenā republikas vadītāju problēma – kā nomierināt masas. Sākotnēji domājām, ka Tautas fronte nonāks Centrālkomitejas ietekmē, bet tas neattaisnojās. Tā gāja savu neatkarības ceļu un daudzos gadījumos nerēķinājās ar partijas domām un izteikumiem. Arī ar Vagri spriedām, kā saprātīgi virzīt procesus. Viņš man stāstīja, ka informē Gorbačovu par notiekošo republikā, bet Gorbačovs tik atbildot, ka visu vajagot uztvert mierīgi – galvenais nedrīkstot pieļaut vardarbību. Ja Pugo laikā Centrālkomiteja izrādīja gatavību pieņemt stingrākus lēmumus, Vagra periodā Centrālkomiteja tam nemaz nebija gatava. Demokratizācijas process bija attīstījies ļoti tālu. Šajā periodā kardināli mainījās arī VDK darba stils. Klaji represīvais orgāns pārtapa izskaidrojošā pārliecināšanas iestādē, kura nodarbojās ar likumdošanas skaidrošanu, izņemot, protams, tās daļas, kuras strādāja ar organizēto noziedzību un slepenās informācijas saglabāšanu.

Revolūcija ir tad, kad vara vairs nespēj kontrolēt situāciju un tautas vairs nevēlas dzīvot pa vecam. Viss bruka un juka, un apturēt tur neko nevarēja. Arī milicija daudzos gadījumos pauda neizpratni par to, ka viņiem jānodrošina

sabiedriskā kārtība, taču sabiedrība uz viņu centieniem raugās negatīvi. Milicijā zuda pārliecība par pienākumu pildīšanas nepieciešamību. Liela daļa partijas vadītāju rajonos gaidīja, kad kāds no augšas ko pateiks, norādīs vai darīs. Visi kaut ko gaidīja no augšas – republika no Maskavas arī kaut ko gaidīja. Ortodoksālie partijas funkcionāri sāka burkšķēt, ka VDK nepietiekami iesaistās neatkarības procesa apspiešanā. Viņi nekādi nevarēja samierināties ar to, ka, demokratizācijas izpausmes formu apkarošanas nav VDK pienākums. Viņi bija pieraduši, ka VDK vēsturiski ir kā Centrālkomitejas piedēklis, bet čekisti partijas gods un sirdsapziņa. Viņi joprojām uzskatīja, ka VDK nekas nav mainījies un tai jāturpina būt aklam kompartijas sargsunim. Izrādījās, ka kompartijas aktīvam ir absolūti un neatgriezeniski atrofējusies spējas cīnīties par varu. Baidoties no sabiedrības, no Tautas frontes, tas izmisīgi gaidīja palīdzību no VDK. Partijnieki pat baidījās iesaistīties aktīvās diskusijās ar tautu. Partija nespēja pārņemt notiekošā skaidrošanas funkcijas. Ne Ministru Padome, ne partijas Centrālā komiteja, ne Augstākā Padome, ne Iekšlietu ministrija, ne VDK nevēlējās uzsākt cīņu ar neformālām kustībām, kuras varai bija kā sāpīgs augonis, kurš turpina veidoties un attīstīties LPSR Konstitūcijas rāmjos. Orgāni baidījās saņemt pārmetumus no Maskavas par to, ka nav izprasta pārkārtošanās jēga.

TV raidījums „Labvakar”

Demokrātiskās atmodas vilnī kļuva populārs žurnālistu Ojāra Rubeņa, Edvīna Inkēna un Jāņa Šipkēvica veidotais televīzijas raidījums „Labvakar”. Žurnālisti precīzi izjuta tautas vēlmi un sabiedrisko pasūtījumu, viņi zināja, kādu informāciju tauta vēlas saņemt. Labvakariešiem paveicās, jo tajā laikā arī televīzijā varēja sākt runāt atklāti. Viņi aktīvi kritizēja partijas Centrālkomiteju, valstsvīrus, VDK. Lai arī eik neapmierināti bija partijas funkcionāri par viņu kritizēšanu ēterā „glavļits” neko nevarēja pasākt. Ja amatpersonas censtos viņiem ko liegt vai regulēt, tas zibenīgi kļuva zināms sabiedrībai. Tie, kuri centās žurnālistus iespaidot, neko nepanāca, gluži otrādi, saņēma papildus kritiku. No raidījuma uz raidījumu auga „Labvakar” popularitāte. „Labvakar” raidījumos arī es biju biežs viesis. Kad kļuva par komitejas priekšsēdētāju, kolēģi man ieteica nekādā gadījumā neiet uz televīziju, jo raidījumi, īpaši jau „Labvakar”, neesot politiski pareizi. Analizējot situāciju, nonācu pie slēdziena, ka atteikt žurnālistiem tomēr nebūs prāta darbs. Ja tu atteiksies, vienalga tevi „izcūkās”, labāk tomēr iet un izteikt savu domu un pārliecību, lai arī eik patīkami vai nepatīkami jautājumi tiktu uzdoti. Nolemts – darīts. Kofīdz izskanēja piedāvājums, es no tā neatteicos. Izrādījās, ka uzstāšanās televīzijā ir lieliska iespēja

paust savas domas, atklāt komitejas nostāju, skaidrot sabiedrībai, kādā situācijā komiteja strādā un kādus darbus tā dara. Jāatzīst, ka pret raidījumā uzdotajiem jautājumiem man nebija pretenziju. Reizēm man vaicāja sarežģītus jautājumus, bet tie visi balstījās uz konkrētiem notikumiem. Reiz „Labvakar” atbrauca gatavot raidījumu uz komiteju. Tajā piedalījās visu vadošo daļu priekšnieki. Raidījumā tā arī tika pateikts: mēs ar Johansonu ēterā bieži tiekamies, bet skatītājiem jāzina arī citu VDK vadošo darbinieku viedokļi. Raidījums izdevās, jo virvoja dažādas domas, tika pausti dažādi uzskati. Visiem toreiz bija iespēja izteikties, kas pārkārtošanās periodā notiek, kādiem procesiem un tendencēm piekrist, kādām nē. Labvakarieši ierakstu „negludināja”, pareizāk sakot, neko negrieza ārā. Jāatzīst, pārliecinātajiem komunistiem „Labvakar” nepatika, daudziem pat riebās, bet tāda bija realitāte. Manuprāt, arī šī pārraide tolaik ietekmēja daudzu komunistu uzskatus. Viņi uz notikumiem Latvijā sāka raudzīties citādi.

Radošās savienības

Latvijā izveidojās tradīcija – ikgadējie Radošo savienību plēnumi, kuros tika uzdoti nevēlami jautājumi un vērtas intrigas, kas nebija pa prātam partijas elitei. Tā ar bažām gaidīja, kādus jautājumus inteligence savā kārtējā plēnumā atkal uzdos. Tie partijas vadītāji, kuriem bija jāpiedalās plēnumā un it sevišķi tie, kam bija jāuzstājas, no tā ļoti baidījās. Parasti pirms plēnuma notika konsultācijas ar attiecīgajiem inteligences pārstāvjiem. Tā bija izrunāšanās par to, kādus jautājums pasākuma gaitā iespējams sagaidīt. Partijas vadība vēlējās, lai plēnumš notiktu normālā gaisotnē, bez sevišķiem pārsteigumiem. 87.–88. gados jau sākās aktīva inteligences „šūmēšanās”. Kādi jautājumi varētu tikt cīlāti – neviens pat nevarēja prognozēt. Tolaik sabiedrības pašapziņas celšanā aizvien aktīvāku lomu sāka ieņemt laikraksti un žurnāli. Starp plašsaziņas līdzekļiem sākās sava veida sacensība par vārda brīvības paplašināšanas robežām. Radošo savienību plēnumos piedalījās visi partijas Centrālās komitejas sekretāri, arī partijas Centrālkomitejas biroja locekļi.

1988. gada 1.–2. jūnija plēnumš man īpaši palicis atmiņā.

Es pats dažādu apsvērumu dēļ zālē nekad nesēdēju. Galvenais apsvērumš – tā kā biju VDK priekšsēdētāja vietnieks, kas atbildēja par ideoloģiskajiem jautājumiem, iet zālē būtu pārāk uzkrītoši. To uztvertu kā pasākuma kontroli un uzraudzību no komitejas puses. Mūsu priekšsēdētājs bija Centrālkomitejas biroja loceklis, tādēļ, saprotams, viņš sēdēja prezidijā. Visa politiskā vadība atradās prezidijā, tādējādi apliecinot inteligences lielo nozīmi Latvijas politiskajā dzīvē.

Tā kā plēnumu raidīja radio, sēdēju blakus zālei esošajā Izglītības nama direktora kabinetā un klausījos. Sākums ritēja bez starpgadījumiem un pārsteigumiem. Zālē izskanēja republikas vadītājiem adresēta kritika un piezīmes, kā jau tās „perestroikas” laikos bija pieņemts. Te pēkšņi kā bumbas sprādziens nāca Mavrika Vulfsona runa. To gan neviens nebija gaidījis. Acīm redzot, Vulfsons bija nopietni gatavojies. Teksts bija pārdomāts, izsvērts, juridiski korekts. Man kļuva skaidrs – viņš lasīja runu no lapas, lai nepieļautu neprecizitātes, kuras pēc tam varētu kvalificēt kā PSRS apmelošanu.

Zālē valdīja pilnīgs klusums. Arī prezidijā neviens negaidīja šādu pavērsienu. Nešaubīgi, viņš šo runu bija sagatavojis konspiratīvi. Stāstot par Molotova–Ribentropa paktu, Vulfsons pirmo reizi publiski sāka saukt lietas īstajos vārdos. Nolasīja šos dokumentus un kā rezumē pateica, ka Latvija 1940. gadā tika okupēta. Tā bija milzu sensācija. Ja zālē lidotu muša, tad tā būtu dzirdama. Visi sēdēja sastinguši, kā ar ledainu ūdeni aplieti. Pārtraukuma laikā partijas biroja locekļi ienāca direktora kabinetā un dziļdomīgi klusēja, nezināja, ko runāt un pie kā vērsties. Visi gaidīja, ka kaut ko pateiks Pugo kā pirmais sekretārs, bet arī viņš neko nevarēja darīt. Visvairāk satraucās Gorbunovs, jo viņam plēnumā bija jārunā. Beidzot Pugo teica: „Nesteigsimies! Visus šos jautājumus apspriedīsim birojā!” Arī Gorbunovs par notikušo nebija gatavs runāt.

Molotova–Ribentropa pakta tēma bija legalizēta – no slepenā dokumenta bija norauts granīta vāks. To paveica Vulfsons. Viņa runa Latvijas politiskajā dzīvē ienesa papildus spriedzi. Tā bija sensācija, ko apsprieda gan mazos, gan lielos kolektīvos, gan mazās, gan lielās avīzēs. Vulfsona runa kļuva par pagrieziena punktu sabiedriskajām organizācijām, kas cīnījās par Latvijas neatkarību. Tā izrādījās ilgtermiņa bumba, skandāls ar būtiskām sekām. Beidzot arī PSRS Augstākā Padome izveidoja komisiju, kura nāca pie slēdziena, ka tāds pakts tomēr ir bijis.

Pēc Vulfsona runas mēs uz Maskavu aizsūtījām ziņojumu par to, kas pie mums ir noticis, taču atbildi tā arī nesaņēmām. Viņi paši nezināja, ko darīt. Tam bija vajadzīgs PSKP politbiroja lēmums. Molotova–Ribentropa pakts izrādījās jūtīgs jautājums ne tik daudz PSRS iekšējā, kā ārējā politikā, par ko līdz pat šai dienai dzirdami un lasāmi dažādi spriedumi un versijas.

Bieži vien uzdošu sev jautājumu, uz kuru atbildi neesmu radis līdz pat šai dienai. PSRS pastāvēja vairāk nekā 70 gadus. Šai laikā izauga un nomainījās vairākas paaudzes, tās izauga ar komunisma patriotisma jūtām, uz komunisma idejiskajiem pamatiem. Tomēr šajos septiņdesmit gados sabiedrība ideoloģiski nekļuva vienota. Laikam ejot, valsts vadītājiem aizvien vairāk vajadzēja uzticēties tautai, taču notika pretējais. Vara aizvien vairāk haidījās par iespējamo dzimtenes

nodevību, aizvien vairāk baidījās laist cilvēkus uz ārzemēm, jo, lūk, kapitālisma ideoloģija uz viņiem varot atstāt lielāku iespaidu nekā komunisma ideoloģija. Valsts vīri baidījās no tā, ka cilvēki var dot nepareizu novērtējumu kapitālisma dzīves jēgai. Kāpēc cilvēki šajos septiņdesmit gados nekļuva aizvien lielāki komunisma atbalstītāji un kādēļ cilvēkiem, kas bija pie varas, pieauga bailes no tautas nodevības? Atbildes uz šo jautājumu nav, un var vienīgi filozofēt, ka varas pieaugošā neuzticība tautai arī vairoja tautas neuzticību komunistu varai. Bet var jau būt, ka komunistiskā sabiedrība jau pašos pamatos bija radīta kā strupceļa versija vai sociālais eksperiments, kam nav un nevarēja būt nākotnes.

Jaunie spēlmaņi politikā

Sākoties PSRS Augstākās Padomes priekšvēlēšanu periodam, aizsākās reāla politiskā cīņa. Līdz tam brīdim kompartijai nebija konkurentu. Kad parādījās konkurenti – Tautas fronte un LNNK, situācija strauji mainījās, bet sākumā partijas funkcionāri to neaptvēra. Deputātu kandidātu apspriešanas brīžos bieži notika atklātas uzstāšanās pret kompartijas kandidātiem. Cilvēki aizvien vairāk sāka atbalstīt opozīcijas, proti, Tautas frontes kandidātus. Kļuva skaidrs, ka par vietām Augstākajā Padomē notiks nopietna cīņa. Partijas funkcionāri sāka laipot, meklējot kandidātu sarakstā cilvēkus, kuri vairāk vai mazāk bija tautā populāri. Tā par deputāta kandidātiem kļuva Skulme, Gorbunovs, Peters, Kezbers, Vulfsons, Īvāns un daudzi citi tai laikā sabiedrībā cienīti cilvēki jeb, kā mūsdienās teiktu, politiķi ar augstu reitingu. Ortodoksālajiem komunistiem, lai arī cik tas viņiem bija nepatīkami, nācās piekāpties un saprast, ka partijai uzticīgie kandidāti jāatšķaida ar tautā populāriem cilvēkiem – gan komunistiem, gan bezpartejiskiem. Par radušos situāciju visvairāk satraucās partijas un valdības pirmās personas. Viņi saprata, ja netiks ievēlēti, zaudēs savas pozīcijas un līdz ar to arī ieņemamo amatu. Tādēļ tika darīts viss, lai pirmās personas tiktu ievēlētas PSRS Augstākajā Padomē.

Vēlēšanu rezultāti izrādījās komunistiem nežēlīgi – jaunie deputāti pauda ļoti dažādus uzskatus. Vienprātība varas gaitēnos izčākstēja. Agrāk pirms došanās uz Augstākās Padomes sesijām partijas grupas sanāca vienkopus un vienojās par taktiku un pozīciju, vienbalsīgi atbalstot visus PSRS valdības izvirzītos jautājumus. Jaunie deputāti sliecās atbalstīt Tautas frontes ideju, idejas par Latvijas neatkarību, par Latvijas okupācijas fakta atzīšanu. Šie jautājumi skali izskanēja arī PSRS Augstākās Padomes sesijās.

Arī komitejas darbinieku vidū radās neapmierinātība ar to, ka stāvoklis valstī nestabilizējas, gluži otrādi – pieaug anarhija, ka PSRS Augstākās Padomes sesijas

pārvēršas teātrī. Populāri kļuva jokot, ka padomju vara drīz vien būs vairs tikai Maskavā.

PSRS specdienestu nervozitāte

Vēlēšanu rezultāti parādīja gan reālo politisko spēku samēru republikā, gan to, ka palēnām iestājas oficiālā politiskā kursa krīze. Tas republikas partijas elitē radīja zināmu apjukumu. Viņiem palēnām nācās samierināties ar Tautas frontes izvirzītajām prasībām. Ortodoksālos komunistus neapmierināja Gorbunova, Vagra un Breša piekoptā politika. Ortodoksāli uzskatīja, ka netiek pieņemti pietiekami stingri mēri, lai nepieļautu nacionālās kustības tālāku attīstību. Viens no Ministru Padomes priekšsēdētāja vietniekiem atklātā sarunā man vaicāja: „Uz kuriem mēs ejam? Kāpēc neviens nepieņem nekādus mērus, lai republikā ievestu kārtību?” Šis retoriskais jautājums kļuva bezjēdzīgs, jo paši republikas vadītāji jau neko nevēlējās vai nevarēja darīt, lai sabiedrību samierinātu un izvestu no politiskā un ekonomiskā strupeļa. Visi gaidīja, ko darīs PSKP politbirojs un PSRS valdība. Gaidīja, kad spice visu saliks savās vietās un funkcionāri netraucēti varēs turpināt sēdēt savos krēslos.

Par republikā notiekošo uztraucās arī armijas specdienesti un atsevišķi Latvijas PSR VDK darbinieki, kuri bija noskaņoti pieņemt stingrākus mērus. Tā kā tai laikā biju VDK priekšsēdētāja vietnieks ideoloģiskajos jautājumos, pretenzijas lika izvirzītas arī konkrēti man. Viņi uzskatīja, ka jāpielieto represīvākas metodes, aktīvāk jārosina krimināllietas. Izskanēja pārmetumi, ka starp mani un Gorbunovu ir pārāk draudzīgas attiecības. Baumoja, ka es Gorbunovam nododu zināmu informāciju, arī tādu, kuru nevajadzētu izpaust. Viņi sprieda, ka mana attieksme pret Tautas frontes aktivitātēm esot pārlietu nekritiska. Caur armijas specdienestiem tas viss nonāca līdz Maskavai, savu roku pielika arī Latvijas PSR VDK pirmais vietnieks Červinskis, kas bija Maskavas ieliktenis un neatbalstīja manu nozīmēšanu par komitejas priekšsēdētāja vietnieku. Viņam nepatika, ka es ar viņu nepietiekami konsultējos par jautājumiem, kuri skar politisko dzīvi republikā.

Pirmais sods

Šo procesu un manas aktīvās līdzdalības dēļ vienā jaukā rītā saņēmu zvanu no Maskavas. Zvanīja PSRS VDK priekšsēdētāja vietnieks kadru jautājumos

Ponomarjovs, ar kuru mēs savulaik mācījāmies kopā Augstākajā VDK skolā. Viņš man teica: „Edmund, vajag atbraukt pie mums pakonsultēties, parunāt.” Vaicāju, kādā jautājumā? Viņš atbildēja: „Atbrauksi, tad jau redzēsim!” Par to ziņoju komitejas priekšsēdētājam Zukulim. Viņš izlikās neko nezinām, vien noteica – ja jābrauc, tad jābrauc, un ieņēma neitrālu pozīciju. Uz kadru daļu sauc ne jau tāpat vien, lai papļāpātu. Uz „kadriem” sauc vai nu, lai pārceltu citā darbā, vai lai risinātu kādus citus sāpīgus jautājumus. Ierados Maskavā, devos pie uz Ponomarjova kabinetu. Attieksme likās draudzīga. Mēs bijām uz „tu”. Dzērām tēju, runājām par situāciju republikā. Tad viņš pēkšņi teica: „Ir priekšlikums pārcelt tevi darbā uz Maskavas VDK inspekcijas pārvaldi [oti atbildīgā amatā.” Vaicāju, kādi ir iemesli, jo man pārcelties uz Maskavu nebija lielas patikas. Tā kā Maskavā pirms tam biju gan dzīvojis, gan mācījies, zināju, ka man galvaspilsēta nepavisam nevilina, pat neraugoties uz to, ka mana sieva ir maskaviete. Viņš teica, ka politiskā situācija ir tāda, ka man vajadzētu pārcelties uz Maskavu. Saprātu, ka daudziem nepatīk, ka esmu pārāk labās attiecībās ar republikas amatpersonām un mana ietekme uz viņiem demokratizācijas procesā ir par lielu. Pēc sarunas lūdzu pieņemšanu pie komitejas priekšsēdētāja pirmā vietnieka Filīpa Bobkova. Viņš bija pieredzējis un gudrs vadītājs, kuram kadru jautājumos bija īstā teikšana. Bobkovs manu lūgumu akceptēja. Norunājām tikties nākamajā dienā. Taču otrā rītā viņa palīgs paziņoja: „Dienmžēl tikšanās nevar notikt.” Saprātu, ka viņi ar Ponomarjovu ir izrunājušies, bet melot viņš man acīmredzot nevēlējās. Tādēļ viņš no nepatīkamās sarunas izvairījās, teikdams, ka ir ļoti aizņemts. Pazvanīju Ponomarjovam un pateicu, ka principā atsakos braukt uz Maskavu un palieku Rīgā. Ar to arī mūsu saruna beidzās. Atgriezies Rīgā, turpināju strādāt. Pagāja divas nedēļas. Ponomarjovs man vēlreiz piezvanīja un teica: „Ir pieņemts lēmums, un komitejas priekšsēdētājs Kručkovs jau ir parakstījis pavēli par tavu pārcelšanu uz galveno inspekcijas pārvaldi par daļas vadītāju.” Sāku iebilst, taču man paziņoja: „Nē! Tas jautājums ir izlemts. Nerunā pretī, jo tas tev nāks tikai par launu, vēlāk sapratīsi, ka pašreizējā situācijā tas ir labākais risinājums.”

Pēc tam, kamēr kārtojās formalitātes, turpināju strādāt Rīgā. Sastopoties ar armijas specdienesta cilvēkiem, viņu sejās redzēju manāmu atvieglojumu. Arī Latvijas komitejā daudzu sejās manīju prieku. Uz komitejas priekšsēdētāja vietnieka vietu cerēja ne viens vien cilvēks, tai skaitā toreizējais piektās daļas priekšnieks Trubiņš, jo tādējādi viņš reāli varēja kļūt arī par komitejas priekšsēdētāju. Protams, demokrātiskā sabiedrībā ir apsveicami, ja cilvēki cenšas virzīties uz augšu pa karjeras kāpnēm un šī mērķa labad daudz strādā, mācās, izrāda iniciatīvu. Pat armijā populārs ir sakāmvārds: slikts ir tas karavīrs, kurš nevēlas kļūt par ģenerāli. Viņi visi droši vien domāja, ka uz Maskavu tieku pārcelts tādēļ,

ka neesmu īsts cīnītājs–komunists, viņi cerēja, ka republikā vairs neatgriezīšos. Kā es uzzināju no Zukuļa, un to man apstiprināja arī PSRS VDK kadru pārvalde, Trubiņš vēlāk arī tika ierakstīts rezervē uz komitejas priekšsēdētāja vietu un viņš darīja visu, lai par tādu kļūtu.

Trimdā

Sāku strādāt Maskavā. No dzīvokļa, ko man piedāvāja, atteicos, jo uzreiz sapratu, ka tur nepalikšu – nostrādāšu līdz pensijai un atgriezīšos Latvijā. Man piešķīra dienesta divistabu dzīvokli jaukā un prestižajā Maskavas pilsētas Dienvidrietumu rajonā. Tā es tur nostrādāju līdz 1990. gada martam. Šo periodu atminos kā labu skolu. Viens no maniem uzdevumiem un darba pienākumiem – analizēt nacionālās kustības PSRS. Analizēju informāciju, to, kas notiek republikās, apgabalos. Bieži nācās doties komandējumos gan uz Rietumukrainu, gan Čečeniju, Moldovu, Kirgīziju, Turkmēniju, uz daudziem Krievijas Federācijas apgabaliem. Izbraukāju visu PSRS, protams, tās vietas, kurās notika kaut cik manāma disidentu kustība. Tikos ar vietējiem priekšniekiem, operatīvajiem darbiniekiem, arī ar aģentūru, jo bija jāzina reālā informācija. Kad no galvaspilsētas atbrauca kāds ģenerālis, viņu parasti centās izolēt no vietējiem darbiniekiem. Tai laikā jau visā PSRS varēja sajūst nacionālās atdzimšanas, neatkarības un pašnoteikšanās dvesmas. Rietumukrainā tas viss bija savijies kopā ar pareizticīgās baznīcas, kura bija atdalījusies no Maskavas patriarhijas, aktivitātēm. Tikos arī ar PSRS Augstākās Padomes deputātiem, un viņi neslēpti izteica savas domas – jā, mums nepieciešams vairāk brīvības, vairāk neatkarības. Disidentu kustība bija jūtama īt visur, taču programmas, kā apturēt šo kustību, nebija nevienā no republikām. Nāca dažādi priekšlikumi – izdzēst, strostēt, profilaktēt, – tas arī viss. Vara neko skarbāku nespēja piemērot, jo tai laikā par tā dēvētajiem disidentu pantiem krimināllietas vairs nedrīkstēja ierosināt. Mums tika teikts, ka politieslodzīto PSRS nedrīkst būt – „perestroikā” cilvēki vienmēr drīkst paust savas domas. Atgriežoties Maskavā, nācās rakstīt analīzes un ziņojumus PSRS komitejas vadībai. Pēc tam tiekoties ar viņiem, jutu, ka viņi izprot radušos situāciju. Vadība saprata, ka bez kompartijas iesaistīšanās šos procesus nav iespējams apturēt. Ar represijām to nevar panākt, ja nu vienīgi ar organizatoriskiem pasākumiem un darba stila mainīšanu. Cik man zināms, materiāli, kuri no komitejas tika sūtīti kompartijas vadītājiem uz Kremli, iegūla atvilktnēs. Partijas funkcionāri neko nevēlējās dzirdēt un negribēja situāciju analizēt. Filtrēta tika arī tā informācija, kas tika gatavota partijas ģenerālsekretāram. Vai nu partijas

vadība vienkārši nevēlējās neko darīt, cerot, ka viss tāpat kaut kā nokārtosies, vai arī nezināja, ko darīt. Tiekoties Maskavā ar atbildīgiem VDK darbiniekiem, ar kuriem man izveidojās labi kontakti, izrādījās, ka arī viņi daudzos jautājumos bija neizpratnē – ekonomika iet postā, noziedzība pieaug, partijas autoritāte krītas, samazinās arī VDK iespaids. Tiekoties ar Krjučkovu, viņam reizēm zvanīja ģenerālsekretārs. Tādos brīžos viņš vienmēr aizgāja uz citu telpu un tur netraucēti runāja. Pēc šīm sarunām viņš allaž jutās sarūgīnāts, ka vadība kaut ko neizprot un adekvāti nereaģē.

Strādājot Maskavā un pētot notiekošos procesus, sevišķu uzmanību pievēršu no Latvijas pienākošajiem dokumentiem. Lai nu ko, bet pret notiekošo Latvijā nebiju vienaldzīgs. Iespēju robežās klausījos arī Latvijas radio, jo tai laikā par daudz ko atklāti runāja arī ēterā. Sapratu, ka pie mums notiek neatgriezeniski procesi, kurus nav iespējams pārrunāt ar Maskavas kolēģiem. Viņi varētu mani pārprast un sākt apšaubīt manu patriotismu. Aizvien vairāk nevēlējos turpināt darbu Maskavā. Sieva turpināja dzīvot Rīgā. Tā kā man maksāja pietiekami lielu algu, regulāri braucu uz Rīgu, vēl jo vairāk tāpēc, ka ceļu man apmaksāja. Šad tad iegriezos arī stūra mājā. Regulāri tikos ar Zukuli, taču sarunas ritēja visai formāli. Atklāta domu apmaiņa nenotika, uz maniem jautājumiem cilvēki atbildēja ļoti izvairīgi. Tā kā veidot atklātu domu apmaiņu neizdevās, sapratu, ka viņi slēpj no manis informāciju. Ja pirms aizbraukšanas uz Maskavu attiecības gan ar Zukuli, gan citiem bija salīdzinoši biedriskas, tad tagad jutu nepārprotamu vēsumu. Sapratu, ka viņi nevēlas ar mani diskutēt par aktuālajiem jautājumiem.

Atvaļinājumu pavadīju sanatorijā Rīgā. Tikāties ar Gorbunovu. Mēs bijām domubiedri. Arī Maskavā tikos ar Gorbunovu, arī ar Vagri un Bresī. Ar viņiem ritēja atklātas sarunas, viņi stāstīja, kas notiek Latvijā, bet es lielos vilcienos iezīmēju to, kas notiek Savienībā. Šai laikā pabijām arī medībās Ventspils pusē, kur diskutējām par Latvijas notikumiem. Mēs sapratām, ka Latvija palēnām aiziet no PSRS ietekmes. Taču tai laikā neviens vēl nerunāja par atdalīšanos no PSRS, bet gan par lielāku ekonomisko un politisko neatkarību PSRS sastāvā. Runāja par aptuveni tādu modeli kā mūsdienās Eiropas Savienība. Par situāciju Latvijā no viņiem uzzināju vairāk, nekā no saviem kolēģiem komitejā.

Gatavošanās vēlēšanām

1990. gada rudenī sākās gatavošanās LPSR Augstākās Padomes vēlēšanām. PSRS Augstākās Padomes vēlēšanās iegūtā skola un cirstās brūces komunistu

apziņā uzjundīja papildus spriedzi. Partijas funkcionāri saprata, ka priekšvēlēšanu cīņa būs ļoti spraiga. Liela daļa komunistu cerēja, ka Latvijas kompartija izrādīsies pietiekami vienota. Ja lielākā daļa deputātu tiks izvirzīti no komunistiskās partijas un ja aptuveni 200 000 komjauniešu, komunistu un viņu ģimenes locekļu atbalstīs partijas līderus, tad vēlēšanu rezultātiem būtu jābūt kompartijai labvēlīgiem. Visus PSRS pastāvēšanas gadus komunistiem par varas noturēšanu nevajadzēja rūpēties – komunistiskā partija, kā bija rakstīts Konstitūcijā, bija vienīgā un vadošā partija. Astoņdesmito gadu beigās neviens nepamanīja vai nenovērtēja to, ka kompartijai izveidojusies spēcīga opozīcija. PSRS Augstākās Padomes vēlēšanās pieredzi guvusī opozīcija nopietni un mērķtiecīgi gatavojās nākamajām vēlēšanām. Opozīcijas jeb Tautas frontes rindās un atbalstītājos bija ne mazums kompartijas biedru, kuri pārzināja vēlēšanu procedūru un savā pieredzē, protams, dalījās ar Tautas frontes līderiem. Jo tuvāk nāca vēlēšanas, jo tapa skaidrāks, ka rajonu partijas un komjaunatnes komitejas gatavojas vēlēšanām ļoti pasīvi. Sapulcēs tās neuzdrošinājās atklāti uzstāties pret kompartijai tik nepieņemamām Tautas frontes idejām, no diskusijām ar politiskajiem oponentiem un tautu izvairījās. Tautas fronte to juta, un tas mudināja vēl aktīvāk uzstāties par neatkarības ideju, par okupācijas nosodīšanu, par nacionālās idejas īstenošanu dzīvē. Komunistiskās idejas reāli netika popularizētas, jo partijas kandidāti par to pat baidījās runāt. Viņi daudzas idejas pārņēma no Tautas frontes, iegērbjot tās atbilstošā ideoloģiskā tērpā. Lai iegūtu popularitāti un tiktu izvirzīti par deputātu kandidātiem un pēc tam arī ievēlēti, komunisti vēlētajiem centās izpatikt visādos veidos.

Jāņem vērā, ka tai laikā arī ekonomikā nekādi uzlabojumi nenotika, veikalos trūka produktu, tādēļ runāt par jeb kādu perspektīvi komunistiem izrādījās sarežģīti. Tautas frontes izvirzītie kandidāti savukārt aktīvi cīnījās par nacionālo mērķu sasniegšanu, turpretim daudzi kompartijas vadošie darbinieki atteicās pat no izvirzīšanas par deputāta kandidātiem, jo, saprotot vēsturisko situāciju, baidījās, ka var tikt neievēlēti un līdz ar to zaudēt savu autoritāti, pat amatu. Viņi nevēlējās riskēt. Pirmās personas no kandidēšanas nevarēja izvairīties, taču daudzi rajonu partijas komitejas sekretāri atteicās. Piemēram, Rīgas pilsētas Maskavas rajona sekretāru izvirzīja par kompartijas deputāta kandidātu, taču viņu neievēlēja. Nepagāja ilgs laiks un viņš pārcēlās uz dzīvi Maskavā. Lai gan formāli komunistu bija daudz, Tautas frontes kandidāti guva spīdošu uzvaru. Par Tautas frontes ietekmi Augstākajā Padomē varēja pārliecināties balsojumā par Latvijas neatkarības deklarāciju.

Muļķīgi būtu noliegt, ka gatavošanās Latvijas Augstākās Padomes vēlēšanām gāja secen Latvijas VDK. Joprojām nezinu, kurš bija idejas autors, bet

vienā brīdī uzvirvoja doma, ka politiskā cīņā vajadzētu iesaistīties arī komitejas darbiniekiem. PSRS VDK priekšsēdētāja pirmais vietnieks Bobkovs aicināja mūsu darbiniekus kandidēt, ja vien rodas tāda iespēja. Kad atgriezos Rīgā jau kā komitejas priekšsēdētājs, – skatos, mans vietnieks Trubiņš ar piektās daļas vadītāju Eihmani brauc uz Krustpili, lai Eihmani izvirzītu par deputāta kandidātu Augstākajā Padomē. Par laimi tautai un nelaimi viņiem, puīšiem nekas nesanāca. Jau pirmajās tikšanās reizēs pat auditorijās, kurās bija daudz armijas cilvēku (Krustpilī atradās padomju armijas garnizons), Eihmaņa kandidatūru neatbalstīja. Pat šajā vidē viņu neuzskatīja par pietiekami perspektīvu un progresīvu. Pat šajā vidē Tautas frontes dvesma virvoja spēcīgāk un šķita daudz pievilcīgāka nekā vecie kompartijas saukļi. Tas pilnībā apliecināja, ka politiskā situācija republikā ir kardināli mainījies.

Augstajā krēslā

Šādā ideoloģiski sarežģītā vēsturiskā periodā liktenis lēma man kļūt par LPSR VDK vadītāju. 1990. gada martā strādāju Maskavā VDK galvenajā ēkā Lubjankas laukumā. Pēkšņi mani pie sevis izsauca PSRS VDK priekšsēdētājs Krjučkovs un paziņoja, ka ir vienošanās ar Latvijas PSR vadību par manis nozīmēšanu par Latvijas PSR VDK priekšsēdētāju. Manas Reģionālas plānošanas un stratēģijas izstrādes pārvaldes priekšnieks jau iepriekš ar Krjučkovu acīmredzot manu kandidatūru bija izrunājis. Pārvaldē tika apkopota visa no PSRS reģioniem pienākošā informācija. Tas bija centrs, kas gatavoja kolēģijas lēmumus, plānus, ziņojumus Centrālajai komitejai. Galvenajā inspekcijas pārvaldē es strādāju par daļas vadītāju. Daļa nodarbojās ar nacionālo jautājumu izpēti. Pēkšņi vienā saulainā pēcpusdienā pārvaldes priekšnieks man vaicāja: „Vai tev zvanīja no Krjučkova kabineta?” Atbildu, ka zvanīja. „Nu esi gatavs!” viņš noteica. Es jau sāku uztraukties. Viņš atbildēja: „Neuztraucies – viss būs labi, tikai nerunā pretim, citādi gan būs slikti!”

Iecejot Krjučkova kabinetā un pirmo reizi redzot viņu klātienē, es kā disciplinēts cilvēks stādījos priekšā. Parasti, pirmo reizi ejot pie tik liela priekšnieka, viņa palīgiem vienmēr tika pajautāts, ko par sevi teikt. Nosaucu vārdu, uzvārdu un darba vietu. Palīgi sacīja, ka dienesta pakāpi nevajag minēt, jo viņam tas nepatīkot. „Nekas, nekas, zīnu, ka esat uztraucies,” labsirdīgi norūca Krjučkovs. Man pieejot tuvāk galdam, viņš piecēlās kājās, sasveicinājās, pēc tam palūdza, lai adjutants ienes tēju. Kabinetā atradās liels rakstāmgalds, neliels galdiņš, kuru izmantoja dokumentu novietošanai, un apspriežu galds, kas stāvēja kabineta stūrī. Šis galds

acīmredzot bija domāts tuvākajiem kolēģiem, operatīvām sanāksmēm šaurā lokā, jo kolēģijas sēdēm netālu no viņa kabineta bija iekārtota speciāla zāle. Lai tiktu pie priekšsēdētāja, bija jāiziet cauri trim vai četriem posteņiem. Strādājot centrālajā aparātā, man bija caurlaide daudzām telpām, taču pie komitejas priekšsēdētāja un viņa vietniekiem es ar savu apliecību tikt nevarēju. Lai iekļūtu zonā, kur mitinājās priekšsēdētājs un viņa vietnieki, vajadzēja pieteikt speciālu caurlaidi. Kāds no virsniekiem mani pavadīja cauri posteņiem līdz durvīm. Tolaik jau daudz kas bija mainījies, un puīši, kas sēdēja pieņemamā telpā, izrādīja laipnību. Arī Krjučkova attieksme bija labestīga. Aiz durvīm bija jāgaida apmēram piecas minūtes. Saruna ar Krjučkovu ilga aptuveni stundu. Nekādas īpašas norādes netika dotas. Tās vairāk izklausījās pēc ļoti delikātiem mājieniem. Runājām divatā, neviens cits sarunā nepiedalījās. Pēkšņi viņš man vaicāja: „Kā jums ir ar dzīvokli Maskavā?” Kad sāku strādāt Maskavā, es dzīvokli nepieprasīju, jo psiholoģiski nebiju gatavs tur palikt – nevarēju iedzīvoties lielpilsētā. Viņš norādīja: „Ja jums šis jautājums kļūst aktuāls, sakiet, un mēs jums šeit dzīvokli rezervēsim.” Tas nozīmēja, ka jau tajā laikā viņš saprata, ka Baltijas republikās ar VDK kadriem var gadīties nepatīkšanas. Atklāti gan tas toreiz netika pateikts. Atbildēju, ka dzīvokli man nevajag, uz ko Krjučkovs noteica: „Labi, bet ja pārdomāsi, ziņojiet.” Mans dzīvoklis atradās labā Maskavas rajonā izeilā mājā netālu no skaista parka un metro stacijas „Jugo-Zapadnaja”.

Izrādījās, ka tieši tajā brīdī priekšsēdētāji tika mainīti visās trijās Baltijas republikās. Nākamajā rītā pēc sarunas ar Krjučkovu mūs visus trīs iesēdināja „Jak” lidmašīnā, un PSRS VDK priekšsēdētāja vietnieka V.Ponomarjova pavadībā lidojām uz savām jaunajām darba vietām.

Arī Igaunijai priekšsēdētāju nozīmēja igauņi, piektās daļas priekšnieku. Par Lietuvas VDK priekšsēdētāju nozīmēja PSRS VDK pirmās galvenās pārvaldes darbinieku lietuvieti, bet amatā viņš ilgi nenostrādāja, pēc pāris mēnešiem, iespējams, apzinoties PSRS tuvo galu, atgriezās Maskavā. Vispirms lidmašīna nosēdās Igaunijā, pēc tam Rīgā, tad turpināja ceļu uz Viļņu. Lidostā mani un V.Ponomarjovu sagaidīja komitejas priekšsēdētājs Zukulis. Par manu nozīmēšanu viņš bija uzzinājis tikai īsu brīdi iepriekš. Viņš lidostā teica: „Zini, Edmund, varēji jau piezvanīt un pateikt, ka tāda lieta notiek.” Uz īsu brīdi iebraucām komitejā un pēc tam Ponomarjova pavadībā jau devos uz Ministru Padomi pie Breša. Ponomarjovs darīja zināmu VDK lēmumu, pēc tam Bresis gatavoja ieteikumu Augstākajai Padomei. Pēcpusdienā sanāca Augstākās Padomes prezidijs un apstiprināja mani par Latvijas PSR VDK priekšsēdētāju. Diskusijas notika, taču ne sevišķi plašas. Dažus jautājumus uzdeva Gorbunovs, tad runāja Daudišs, sakot, ka mani pazīst kā kolēģi no Kirova rajona partijas komitejas laikiem. Starp citu,

ar Daudišu bijām pazīstami ne tikai pa partijas līniju. Jūrmalā bieži viņu kopā spēlējām tenisu.

Atgriezāties komitejā, un Ponomarjovs sasauca operatīvo sanākumi.

Es kļuvi par pirmo LPSR VDK priekšēdētāju, kura kandidatūra netika izskatīta un apstiprināta Latvijas kompartijas birojā.

Tās pašas dienas vakarā mēs devāmies uz lidostu un kopā ar Ponomarjovu, igauņu un lietuviešu kolēģiem atgriezāties Maskavā. VDK galvenajā mītnē nodevu seiņā glabātos dokumentus. Jau pēc pāris dienām atgriezos Rīgā un sāku strādāt.

Par manu apstiprināšanu amatā Latvijā viens no pirmajiem uzzināja tolaik Latvijas televīzijā strādājošais un vēlāk tautā populārais lauku korespondents Jānis Dimants. Kā viņš par to uzzināja, nav ne jausmas. Savulaik mēs Augstākajā partijai skolā kopā kārtojām eksāmenus. Es no viņa izvairījos, jo televīzijai sniegt interviju psiholoģiski nebiju gatavs. Patiesībā baidījos, jo man īsti nebija, ko teikt. Vēlāk, kad Latvijā sākās atmodas trācis, pie TV kamerām un gaismām pieradu. Dažādās televīzijas pārraidēs man nācās uzstāties gandrīz vai katru otro dienu.

Mana nozīmēšana sāpīga izrādījās Zukulim. Viņš to nebija gaidījis. Neraugoties uz to, viņš spēja šo krupi norīt, un turpinājām strādāt kopā. Vēlāk viņš pārgāja darbā pie Rubika un pārtapa pārliecinātā Rubika atbalstītājā. Šai ziņā mūsu domas dalījās. Turklāt, viņaprāt, VDK darbā vajadzēja vairāk stingrības un represiju. Es uzskatīju, ka jautājumi jārisina diplomātiski un jāvirzās pa demokrātijas ceļu. Varbūt tādēļ mani uz Maskavu arī aizsūtīja. Pirms manas klūšanas par VDK vadītāju ar Zukuli bijām labos draugos, daudzos jautājumos pat domubiedri. Tas ļoti nepatika pirmajam vietniekam Červinskim. Arī armija droši vien pielika savu roku manis aizkomandēšanai uz Maskavu, jo uzskatīja, ka esmu pārāk tuvs partijas Centrālās komitejas vadībai, tā laika partijas pirmajam sekretāram Jānim Vagrim un Augstākās Padomes priekšēdētājam Gorbunovam. Viņi noteikti domāja, ka visu informāciju nododu Anatolijam. Acīmredzot, GRU par mani vāca negatīvu informāciju. Kad no Maskavas lidmašīnā devāmies uz Rīgu, Ponomarjovs man teica: „Panāc, aprunāsimies!” Mēs draudzīgi plāpājām, un tad pēkšņi viņš izmeta frāzi: „Tu tikai nedomā informāciju izmantot nepareizi. Mums par tevi ir tādi fakti...” Pēc šīs sarunas manī vēl vairāk nostiprinājās pārliecība par iemesliem, kādēļ tiku pārcelts darbā uz Maskavu. Līdzīgu kārti, cik man zināms, savulaik gribēja izspēlēt arī ar Gorbunovu. Arī viņu gribēja pārcelt darbā uz Maskavu. Toreiz domāju – viņu uz Maskavu vēlas pārcelt vai nu lai gatavotu par pirmo sekretāru, vai arī uzskatīja viņu pār pārāk nacionāli-demokrātiski noskaņotu, tāpēc vēlas aizvākt no Latvijas, lai nejauc gaisu. Ar Gorbunovu par pārcelšanos tika runāts vairākkārt. Viņš vienmēr attiecās, aizbildinoties, ka dēļs neprot krievu valodu un ģimene šo priekšlikumu neatbalsta.

Pēc apstiprināšanas, lidojot lidmašīnā atpakaļ uz Maskavu, bija laiks sakārtot domas. Apzinājos, ka jaunajā amatā saskaršos ar daudzām vēl nebijušām problēmām. Sapratu, ja man neļaus darīt to, ko esmu iecerējis un par ko esmu pārliecināts, tad jāatsakās no amata un jādodas pensijā. Nolēmu nedarboties pretēji LPSR Konstitūcijai un likumiem. To gan nevienam teikt nedrīkstēja, bet sapratu, ka pieturēšos pie šādas stratēģijas. Zināju, ka balstīšos vienīgi uz tiem likumiem, kādi republikā šajā periodā tiek pieņemti, un darbošos atbilstoši esošai politiskajai un operatīvai situācijai. Galvenais nevadīties un nepakļauties atsevišķu komitejas darbinieku un politiķu emocijām. Pieņemt lēmumus, balstoties uz emocijām, ir ļaunākais, ko var darīt. Tas ievestu mani purvā, par ko nāktos atbildēt likuma priekšā. Šādu nostādni īstenot bija sarežģīti, jo ir taču partijas disciplīna un partejiskais pienākums. No otras puses ir likums, un ne vienmēr šīs abas lietas sakrīt. Kad Latvijā valdīja vienpartejiskā sistēma, likumi tika pakārtoti partijas ideoloģijai. Taču šajā situācijā kompartijai bija viens virziens, Tautas frontei cits, kas ne vienmēr sakrīt ar likumu. Katrs vēlējās VDK pārvilkt savā pusē. Man vajadzēja saglabāt neitralitāti. Būtiski bija tas, ka par visu, ko dara komiteja, tās darbinieki, saskaņojot vai nesaskaņojot ar vadītāju, atbild tās priekšsēdētājs. Ar pavēli, ka visas darbības ir jāsaskaņo ar priekšsēdētāju, vien nebija līdzēts. Zināju, ka dažādu darbinieku simpātijas ir vienā vai otrā pusē. Diskusiju veidā nācās darbiniekus pārliecināt, lai viņi neaizraujas ar emocijām un savu iekšējo pārliecību neapliecina ar noteiktām amata darbībām. Pēc jaunās Augstākās Padomes un Ministru Padomes izveidošanas situācija republikā mainījās – kompartija palika opozīcijā, tādēļ nācās mainīt arī komitejas darba stilu. Šāda pavērsiena priekšā komitejas darbinieki izrādījās nesagatavoti. Lai mainītu daudzu gadu desmitu laikā komitejā iestrādāto sistēmu, nācās ņemt vērā to, ka lielais vairums komitejas kadru jauniem vēsturiskiem apstākļiem ir psiholoģiski nesagatavoti. Līdz tam VDK bija tikai viens komandieris – kompartija. Jaunajā situācijā no mums prasīja atdevi gan Augstākā Padome, gan Ministru Padome, arī kompartija prasīja savu, nesnauda arī Interfronte. Ikviens no viņiem prasīja, lai viņus informē, lai ierobežo dažādus pasākumus. Vieni prasīja neļaut aktivizēties Interfrontei, citi pieprasīja iegrožot Tautas fronti. Visi prasīja atskaitīties. Par operatīvo situāciju republikā man regulāri nācās atskaitīties Augstākajā Padomē un Ministru Padomē. Tur vaicāja, kas notiek un kāpēc es nepieņemu mērus. Interfronte ar mani nerunāja. Tā vairāk kontaktējās ar Trubiņu un manu pirmo vietnieku Červinski. Interfrontisti izprata manu nostāju un apzinājās jebkādu sarunu bezjēdzību. Es pasvītroju, ka nevienam, izņemot likumu, nepakļausos. Tajā brīdī man pat nebija likumīgu tiesību informēt kompartijas Centrālo komiteju. Atbilstīgi tā laika

likumiem man bija jāinformē tikai Ministru Padomes un Augstākās Padomes priekšsēdētāji. Juridiski komiteja iekļāvās Ministru Padomes sastāvā, un to uzraudzīja Augstākā Padome. Saviem darbiniekiem centos iestāstīt, ka reālā situācija ir kardināli mainījusies. Teicu, ja viņi vēlas strādāt bez problēmām, tad jāpakļaujas likumdošanai. Lai gan komitejā veidojās ļoti saspringta atmosfēra, lielākā daļa darbinieku radušos situāciju uztvēra ar izpratni. Nonākt pretrunā ar sabiedrības interesēm nozīmētu komitejas izolāciju un tautas demonstrācijas pret VDK. Ja tādas tolaik notiktu, neviens tās nespētu apturēt. Jaunā republikas valdība to nedarītu, jo uzskatītu, ka tā ir PSRS VDK problēma, bet kompartijas Centrālā komiteja neko nespētu padarīt — tā bija zaudējusi savu ietekmi, savukārt PSRS armija republikas iekšējā dzīvē nedrīkstēja iejaukties. Tādējādi komiteja paliktu viena, kā tas vēlāk puča laikā arī notika. Arī mums, čekistiem, vajadzēja sabiedrības atbalstu. Lai to iegūtu, sabiedrībai bija jāizprot mūsu darbība un tā kaut vai daļēji jāatbalsta. Bez sabiedrības atbalsta komitejai nav iespējas strādāt, tā nonāk izolācijā. Izolēta komiteja nevienam nav vajadzīga. Tā atmirtu pati par sevi kā svešķermenis.

Darbs jaunajā amatā izrādījās grūts un sarežģīts. No vienas puses, PSRS VDK prasīja kārtību un pilnīgu pakļaušanos PSRS direktīvām, no otras puses, Latvijas sabiedrība prasīja aizvien vairāk demokrātiskās brīvības un jaunās Augstākās Padomes prasību izpildi. Bija jāklūst par divu kungu kalpu — pretim runāt nedrīkstēja nedz Maskavai, nedz arī Latvijas varai. Laika gaitā analizējot savu Latvijas čekas vadīšanas laiku, uzskatu, ka ar saviem amata pienākumiem tiku galā. Man izveidojās pragmatisks kontakts gan ar Krjučkovu, gan ar Latvijas vadītājiem. Nepagāja ne dienas, kad Krjučkovs man nepiezvanītu vai nu uz mājām, mašīnu, vai darba kabinetu. Mājās darba istabā uz mazā galdīņa man atradās kādi pieci telefoni: valdības, vietējais, operatīvais, ārzemju sakaru, telefons ārkārtas gadījumiem. Tolaik nolēmu, ka visas savas darbības veikšu atbilstīgi Latvijas PSR likumiem un Konstitūcijai. Kad operatīvajās sanāksmēs darīju zināmus uzdevumus, man vienmēr bija jārēķinās, ka zālē sēž gan Tautas frontes, gan Interfrontes atbalsītāji. Zināju, ka jebkas, ko teikšu, nonāks līdz attiecīgai sabiedrībai. Veicot operatīvos pasākumus, nācās domāt, lai tie netiktu veikti nedz pret krieviem, nedz latviešiem.

Manu situāciju apgrūtināja arī tas, ka Boriss Pugo, 1986. gadā atstājot VDK vadītāja amatu un pārejot darbā par Latvijas kompartijas pirmo sekretāru, kā savus pēctečus nosauca mani un Zukuli. To komitejas darbinieki zināja. Maskava izskatīja abus variantus. Zukulim bija lielāka operatīvā pieredze. Viņš bija piektās daļas priekšnieks, strādājis arī ārzemēs. No otras puses, kā pēc tam man pastāstīja kolēģi, Maskavā mani tolaik uzskatīja par pārlieku demokrātisku.

Tai laikā biju Rīgas pilsētas VDK daļas priekšnieks. Lai gan Pugo it kā vairāk vēlēties šai amatā redzēt mani, Maskava lēma citādi. To Maskavā vienā tikšanās reizē pie tējas glāzes man pastāstīja pats Pugo. Tad viņš jau sēdēja PSRS iekšlietu ministra krēslā.

Spēles ar informāciju

Strādājot jaunajā, vēl nesen tik godpilnajā amatā un analizējot situāciju, pārlicinājos, ka Gorbačovam sagatavotā informācija par stāvokli valstī, tai skaitā par notikumiem Latvijā, pie viņa patiesībā nenonāk. Astoņdesmito gadu beigās un deviņdesmito sākumā mūsu sagatavotā informācija tika kropļota un viņam iesniegta sagrozītā veidā. Reiz neformālā sarunā ar Krjučkovu vaicāju viņam, ko darīt, jo reālā situācija ir tāda, ka Latvija agri vai vēl atdalīsies no PSRS. LPSR Konstitūcija šādas tiesības paredzēja. Skaidroju, ka es neesmu atdalīšanās piekritējs, taču kā komitejas vadītājs šos procesus nevaru ietekmēt. Skaidroju, ka varu vienīgi informēt, ka tāds process notiek, un prognozēt, ar ko tas beigsies. Toreiz laikam viņu nokaitināju, un viņš man sadrūmis atbildēja: „Bet ko es varu darīt? Tā informācija, ko gatavojam, taču ne vienmēr nonāk pie augstākās politiskās vadības.” Saprātu, ka tur virņoja savas domas un plāni. Viņus neinteresēja, kas notiek pie mums. Par šo tēmu mēs bieži runājām arī ar tā laika pirmo sekretāru Jāni Vagri. Spriedām, ko darīt un kā darīt. Arī viņš sacīja: „Ja es vaicāšu Gorbačovam par republikas atdalīšanos, vienīgais, ko viņš atbildēs – nevajag situāciju dramatizēt, visu vajag darīt bez steigas un nepārdomātas iejaukšanās.”

Skaidrs, ka demokrātijas attīstību nedrīkstēja bremzēt, taču situāciju vajadzēja kontrolēt. Arī es uzskatīju, ka republikām jāpaplašina suverēnās tiesības. Pēc rakstura esmu pragmatīķis. Pirms lēmumu pieņemšanas vienmēr centos izprast procesa loģiku un, to salīdzinot ar normatīviem aktiem, pieņemu atbilstošu lēmumu. Es neesmu filozofs vai fantazētājs, kas visu dara uz emociju pamata. Vienmēr padomāju par to, kā pieņemtais lēmums izskatīsies no visām pusēm. Daudzos izraisīja neapmierinātību tas, ka nepieņemu no malas nākušās idejas. Gadiem ejot, pārliccinājos, ka šāda pieeja, it īpaši jau pārejas periodā, man palīdzēja normāli strādāt un vienot kolektīvu, kurš jau faktiski bija sadalījies grupējumos.

Bieži vien gaidot Godmaņa pieņemamajā telpā, ar viņa palīgu, bijušo VDK darbinieku Bunku dzērām kafiju un vaļsirdīgi plāpājām. Reiz viņš man teica: „Zini, Edmund, pēc dažiem gadiem nedz es, nedz tu nevienam vairs nebūsim

vajadzīgi – nedz labējiem, nedz kreisajiem. Šodien tu esi vajadzīgs labējiem, bet rīt tu arī viņiem vairs nebūsi vajadzīgs.” Šobrīd Bunka strādā un, tāpat kā es, ar politiku vairs nav saistīts. Toreiz es to sapratu, bet diemžēl man citas izejas nebija – misija bija jāpilda līdz galam. Brīdī, kad atskārtu, ka patiešām neesmu vajadzīgs nedz vieniem, nedz otriem, man dūša apskrējās. Jutu, ka aiz manas muguras tiek veiktas šādas tādas darbības, piemēram, tās pašas, visticamāk, armijas izlūkdienesta veiktās spridzināšanas Rīgā. Jutu, ka arī Tautas fronte man neuzticās. Man aiz muguras viņi sprieda: lūk viņš visur iet, ar visiem tiekas, bieži tiekas arī ar Gorbunovu, Godmani, un kas to zina, kādu informāciju viņš viņiem dod un ko viņš tai savā koferī nes. Diemžēl tāds ir spēcīgu cilvēku liktenis ne tikai Latvijā vien. Tā tas ir visā pasaulē. Vienīgais, par ko tagad esmu pārliecinājies – ar vardarbību sabiedrības problēmas nevar atrisināt. Ilgtermiņā problēmas risināmas tikai ar sabiedrības atbalstītu politiku, uzticību un pārliecīnāšanu par to vai citu lēmumu. Par to, ka šī tēze ir patiesa, mēs varējām pārliecināties, papētot notikumus pārējās PSRS republikās.

Pagrieziena Latvijas politikā

Mēnesi pēc manas apstiprināšanas amatā notika LPSR Augstākās Padomes vēlēšanas. Rezultāti kompartijai izrādījās neapmierinoši. Tautas frontes frakcija parlamentā ieguva vairākumu, savukārt ievēlēto komunistu un komjauniešu idejiskā pārliecība sāka dzist, salīdzinot ar to, kāda tā bija pirms dažiem gadiem. Ar šo skaudro realitāti partijas Centrālkomitejai vajadzēja samierināties. Tautas fronte netraucēti varēja pieņemt jebkuru lēmumu. Kompartijai nācās rēķināties ar to, ka tā Latvijā vairs nav noteicēja. Lai gan juridiski Tautas fronte skaitījās sabiedriska organizācija, Augstākās Padomes vēlēšanu rezultāti apliecināja, ka Tautas fronte bija kļuvusi par otru partiju.

Šādā gaisotnē 4.maijā notika Augstākās Padomes pirmā sesija, kurā bija jāvēl Augstākās Padomes prezidijs. Visos balsojumos uzvarēja Tautas fronte un visos amatos tika ievēlēti Tautas frontes biedri un atbalstītāji. Tas veicināja daudz straujāku kompartijas sabrukumu. Sesijas laikā notika incidents – Interfronte pie Augstākās Padomes ēkas sarīkoja demonstrāciju. Tā varēja novest pie masu nekārtībām. Par to, ka tā nenotika, jāzsaka pateicība Iekšlietu ministrijai un ministram Bruno Šteinbrikam. Viņš, iesaistot OMON, šos nemierus faktiski neitralizēja, un Augstākā Padome varēja normāli turpināt savu darbu. Tika pieņemta Neatkarības deklarācija, pēc tām Komjaunatnes krastmalā notika mītiņš. Tik liels mītiņš, kurā piedalījās gan latvieši, gan krievi, līdz šim republikā vēl

nebija bijis. Man kā VDK priekšsēdētājam un arī pārējam kolektīvam tie izrādījās nopietni mirkļi. Republikā bija notikusi miermīlīga revolūcija. Tas apliecināja marksisma tēzi, kura vēsta – revolūcija notiek tad, kad tauta negrib dzīvot pa vecam, bet vecā vara vairs nespēj valdīt pa vecam. 1990. gadā tā tas arī notika.

Klausoties radio, skatoties TV, tiekoties ar Augstākās Padomes deputātiem, tai skaitā ar bijušajiem VDK aģentiem, sapratu vienu – savā darbībā jāvadās tikai un vienīgi pēc jaunās Augstākās Padomes un Ministru Padomes lēmumiem. Mans galvenais uzdevums – nepieļaut vardarbību. Interfronte apvienojās, mobilizējās, un izveidojās reāls spēks. Latvijā dislocējās Baltijas kara apgabaļa štābs, un šeit dzīvoja arī armijas virsnieku ģimenes locekļi. VDK darbinieku domas par reālo situāciju dalījās. Mūsu vidū daudzi vēlējās saasināt operatīvo situāciju, lai izraisītu nemierus, tad izsludināt ārkārtas stāvokli un ievest karaspēku.

Otrā dienā pēc Augstākās Padomes sesijas atnākot uz darbu, pamanīju, ka mans pirmais vietnieks Červinskis darbā pirmo reizi ieradies ģenerāļa formā. Tādējādi viņš atklāti demonstrēja savu attieksmi pret Augstākās Padomes lēmumiem. Kad vaicāju, kādēļ viņš tā reaģē, viņš noteica, ka tauta, balsojot par Augstāko Padomi, neesot zinājusi, ka tā pieņems rezolūciju par neatkarību, uz ko vēlētajī deputātus nemaz neesot pilnvarojuši. Līdz ar to viņš skaidri un gaiši paziņoja, ka nepiekrīt šādai Augstākās Padomes rezolūcijai. Viņš kūrēja otro, ceturto, sesto daļu. Daudzi šo daļu darbinieki atbalstīja Červinski. Arī mans vietnieks Trubiņš, otrās daļas priekšnieks Raģelis un, protams, armijas sevišķās daļas virsnieki kritiski reaģēja uz parlamenta lēmumiem. Viņi uzskatīja, ka Augstākās Padomes lēmumi ir jāignorē un jāpakļaujas tikai PSRS VDK. Stūra mājas sienās sākās diskusija. Nemierniekiem es nepiekritu, skaidri un gaiši paziņoju, ka mēs pakļausimies Latvijas likumdošanai un Augstākās Padomes lēmumiem. Skaidroju, ka mēs neesam patstāvīga PSRS iestāde, bet gan savienības nozīmes republikas pakļautībā esoša organizācija. Atbilstīgi Konstitūcijai varas noteicēja Latvijā ir Augstākā Padome. Tā kādam var patikt vai nepatikt, bet mums tā ir jāatzīst un jārespektē.

Neilgi pēc tam radās problēma ar Latvijas karogu. Kādā no svētku dienām visām valsts iestādēm bija jāizkar Latvijas karogi. Kādu karogu kārt komitejai? Mani vietnieki Červinskis un Trubiņš teica: „Nekādā ziņā nedrīkst izkārt Latvijas brīvvalsts karogu – mēs kārsim tikai Latvijas PSR karogu!” Jutu, ka iekarsušie kolēģi teju skries uz ielas un kārs LPSR karogu ar sēru lenti. Brieda konflikta situācija. Kolektīvā par to vien diskutēja. Vienpersoniski pieņemt lēmumu par Latvijas karoga izkāšanu baidījās, tādēļ zvanīju PSRS VDK priekšsēdētājam Krjučkovam un informēju, ka komitejā lielākā daļa cilvēku ir pret Latvijas brīvvalsts karoga izkāšanu. Stāstīju Krjučkovam, kādēļ pie

mums ir tādās emocijas un ko nozīmētu LPSR karoga izkāršana, skaidroju, kam republikā ir reālā vara. Krjučkovs mani atbalstīja un ļoti prātīgi teica: „Zini, mūsu pārstāvniecības ir daudzās valstīs, un ja kādā no tām ir atzīmējama diena, neraugoties uz to, kādas ir attiecības ar šo valsti, mēs vienmēr izkaram valsts oficiālo karogu, un es tur neko sliktu neredzu. Ja ir apstiprināts tāds karogs, tad tas ir jāizkar – tāda ir likumdošana un to nevar ignorēt.” Pēc šīs sarunas devu komandu izkārt sarkanbaltsarkano karogu. Ja to nedarītu, tad drīz vien pie komitejas durvīm sāktos demonstrācijas. Par šo jautājumu nekonsultēties ar PSRS komitejas vadītāju nevarēju. Algu jau man maksāja Maskava, nevis Rīga. Kručkovs bija vienīgais, ar kuru varēju konsultēties, un vienīgais, kura atbildi un ieteikumus varēju respektēt. Viņa rīcībā bija lieliska informācija, arī politiski viņš bija pietiekami erudīts.

Visu šo notikumu iespaidā man komitejā izveidojās reāla opozīcija. Viņus pat šodien nevēlos saukt vārdos. Lai tas paliek uz viņu pašu sirdsapziņas. Jutu, ka manas vēlmes un rīkojumus uztver bez entuziasma. Saprātu, ja situāciju neizdosies normalizēt, komiteja draud sadalīties divās daļās. No tā es ļoti baidījos, jo klaja dalīšanās novestu pie atklātas konfrontācijas. Ja bruņoti cilvēki ar piecu svarīgai informācijai sadalās un uz ideoloģiskās platformas apvienojas ar armijas speciālajām daļām, OMON, interfrontisko milicijas daļu, PSRS prokuratūru un citām savienības spēka un represīvām struktūrām, tad tas ne pie kā laba nevar novest.

Valdības sastādīšana

Pēc Augstākās Padomes pirmās sesijas sākās jaunās valdības veidošana. Pirmo reizi pēc Otrā pasaules kara Latvijas valdība tika sastādīta bez kompartijas līdzdalības. Tautas fronte kompartiju pilnībā ignorēja un nekādās sarunās ar viņiem neielaidās. Politisko kursu republikā pilnībā diktēja Augstākās Padomes Tautas frontes frakcija. Tā izveidoja darba grupu, kas ieteica kandidātus valdības sastāvam. Šīs dienas man bija trauksmainas un neziņas pilnas. Notiekošo ārēji uztvēru mierīgi. Saprātu – būs jauna valdība, un kāda tā būs, tāda būs. Skaidrs, ka notiekošos politiskos procesus es vairs nevaru iespaidot.

Reiz pie manis pienāca viens no VDK darbiniekiem. Nevēlos saukt viņu vārdā, jo tad viņš kļūs par „slikto” citu acīs. Viņš strādāja piektajā daļā un bija saistīts ar Tautas fronti. Darbinieks informēja, ka ar mani vēlas tikties Godmanis. Kad vaicāju, par ko Godmanis vēlas runāt, viņš precīzu atbildi nesniedza, vien teica, ka vēloties noskaidrot, vai es būtu gatavs runāt ar Godmani vai nē.

Tā kā pirms tam jau biju ticis ar vairākiem Tautas frontes aktīvistiem, sapratu, ka izvairīties no tikšanās nebūtu lietderīgi, it īpaši šajā periodā. Saprotot, ka agri vai vēlū ar jauno valdību būs jātiekas, piekritu sarunai. Pēc Godmaņa lūguma tikšanās vajadzēja notikt konspiratīvi. Tā notika viesnīcā „Rīga”. Ierados tur ātrāk, pasūtīju kafiju un gaidīju jaunās valdības galvu. Atnāca. sasveicinājāmies, iepazīnāmies, jo pirms tam pazīstami nebijām. Sākumā izrunājāmies par dažādām politiskām lietām, par operatīvo situāciju republikā. Viņš noskaidroja manu attieksmi pret Augstāko Padomi, tās sastāvu un republikā notiekošajiem procesiem. Informēju par savu nevēlēšanos organizēt pretdarbību. Sarunas gaitā konstatējām, ka mūsu pozīcijas daudzos jautājumos sakrīt. Tās sakrita arī situācijas analizē un jautājumā par komitejas vietu jaunajā valdībā. Godmanis man piedāvāja strādāt valdībā un vadīt Valsts drošības komiteju. Es viņam vaicāju, cik tas ir nopietni un vai to atbalstīs Tautas fronte un citi spēki, kas slimīgi reaģē uz komitejas negācijām pagātnē. Viņš atbildēja, ka šo jautājumu uzņemas atrisināt pats, un es sapratu, ka zināmās aprindās šis jautājums jau ir izrunāts. Viņi gan piebilda, ka komitejā būtu vēlama kadru maiņa, vietnieku maiņa utt. Paziņoju, ka tam nevaru piekrist, jo vadošos kadrus apstiprina PSRS VDK, Maskava mūs finansē, un kopumā komiteja ir pilnībā atkarīga no PSRS finansējuma un vadības, turklāt komitejas darbinieki ir arī PSRS bruņoto spēku virsnieki. Teicu, ka pagaidām tas nav iespējams, varbūt nākotnē. Teicu, ja šodien sāksim šo jautājumu cilāt, mēs komitejas darbiniekos izraisīsim sašutumu un saņemsim milzīgu pretpēku, bet ar ko tas beigsies – grūti prognozēt. Arī jaunai varai būtu neizdevīga bruņotu cilvēku dalīšanās grupās. Viņš man piekrita, ka komiteja ir republikas un PSRS pakļautībā un arī finansējumu saņem no Maskavas, tāpēc šo jautājumu nolēmām pagaidām necilāt. Ja kāds nepildīs Latvijas valdības norādījumus, tad ar konkrētām pretenzijām var vērsties pret konkrētu cilvēku. Teicu, ka neatsakos strādāt valdībā, bet man par to jākonsultējas ar Krjučkovu - bez viņa sankeijas savu gala vārdu nevaru dot. Turklāt es iekšēji nebiju pārliecināts par Tautas frontes atbalstu Godmaņa idejai. Tādējādi es atstāju durvis vaļā. Pie reizes mēs izrunājām arī iekšlietu ministra kandidatūras. Jau tai laikā Tautas frontē noformulējās viedoklis – iepriekšējais ministrs nedrīkst palikt. Godmanis pauda domu, ka varētu virzīt Aloīzu Vazni. Es Vazni pazinu kā Rīgas rajona policijas priekšnieku, kā OBHSS (PSRS laika ekonomisko noziegumu policija) darbinieku. Pazinu viņu kā godīgu darbinieku, kārtīgu milici. Teicu, ka man pret šo kandidatūru nav nekādu iebildumu un ka ar viņu sastrādāsimies arī tālākā nākotnē. Komitejai un iekšlietu ministrijai vienmēr ir jāsadarbojas, ja tas nenotiks, cietēja būs republika. Ar to mūsu saruna beidzās, un Godmanis teica: „Gaidi manu zvanu!” Atklāti sakot, es šo sarunu neuztvēru nopietni. Spriedu, ka tas ir vienkāršs izlūkģājiens,

lai noskaidrotu situāciju. Tādēļ arī nezvanīju Krjučkovam un gaidīju tālāko notikumu norisi. Pēc pāris dienām man piezvanīja Tautas frontes grupas vadītājs Jānis Škapars, kurš, cik es sapratu, atbildēja par kadriem un uzaicināja uz tikšanos Tieslietu ministrijā. Kopā ar mani bija ieradies viens no kandidātiem iekšlietu ministra amatam – Skudra. Mani krustām šķērsām iztaujāja par visādām lietām, par lojalitāti, par attieksmi pret Tautas fronti, par situāciju komitejā, par kadru politiku, par to, kādas var būt izmaiņas VDK, par Latvijas neatkarības tēmu un par visiem citiem tai laikā aktuālajiem tematiem. Skaidrojot savu pozīciju, uzsvēru, ka darbošos tikai likuma ietvaros un Augstākās Padomes lēmumu robežās. Uzsvēru, ka neatkarīgi no Tautas frontes vai kompartijas deputātu emocijām es rīkošos atbilstoši likumam. Runājot par kadriem komitejā, viņi paziņoja, ka Tautas fronti neapmierina pašreizējā situācija, bet es atgādināju, ka šobrīd kadrus nevar mainīt, jo tas izraisīs neapmierinātību un komitejas sadalīšanos. Cik sapratu, tad komitejas iekšējo situāciju viņi labi pārzināja, jo arī viņiem komitejā bija savi informatori, kas ziņoja par mūsu iekšējiem procesiem un par to, kas kurā pusē nostājies. Tādēļ viņi pret mani izturējās saprotoši un konstatēja, ka jābūt uzmanīgiem. Pēc tikšanās kopā ar Skudru devāmies atpakaļ uz savām darba vietām. Teicu viņam, ka iekšlietu ministra postenis nav nekāda saldā maize, ja liktenis viņam būs lēmis, nāksies daudz strādāt, jo tur notiek sarežģīti procesi. Viņš atbildēja, ka to ļoti labi apzinoties. Pirms tam viņš no iekšlietām maz ko zināja, jo ieņēma tieslietu ministra krēslu.

Jutu, ka sarunu procesi pavirzījušies pietiekami. Sapratu, ka kaut kas jādara. Zvanīju Krjučkovam un vaicāju, kā man uzvesties, jo jaunā valdība piedāvā mani apstiprināt par VDK priekšsēdētāju. Viņš, saprotot situāciju, teica: „Piekrīti, es jūš atbalstu!” Man divreiz nav jāsaka – skaidrs, ja jau mani atbalsta, tad atbalsta. Par to gan kolektīvā nevienam neko neteicu. Jautājums vēl nebija izlemts, tā bija tikai saruna. Sapratu, ka komitejā šī informācija vēl nav zināma. Pēc neilga laika man zvanīja Godmanis un aicināja ierasties Zinātņu akadēmijā uz frakcijas sēdi. Viņš vēloties mani stādīt priekšā Tautas frontes deputātu frakcijai. Man jāizstāstot sava koncepcija par VDK vadīšanu jaunajā politiskajā situācijā. Sākumā iedomājos, ka mani vienkārši iztaujās. Beigās sapratu, ka var likt arī uzstāties. Deputāti ir deputāti, nevar taču ignorēt un tukšu plāpāt. Tāpēc uzmetu dažas tēzītes. Labi, ka to paredzēju. Godmanis stādīja mani priekšā. Uzreiz viens saka, lai izstāstot koncepciju, kā es domāju komiteju vadīt, kāda ir mana attieksme pret jaunievēlēto Augstāko Padomi un jauno varu. Pusstundas laikā izstāstīju savas tēzes un kādu stundu man uzdeva jautājumus. Pēc divām stundām jutu, ka Godmanim jau viss ir apnicis. Daudzi jautājumi atkārtojās. Viņš strikti noteica, ja kādam vēl ir jautājumi, tos varot noskaidrot atsevišķās tikšanās

reizēs. Par mani nobalsoja vienbalsīgi – pat Linards Muciņš, kuram komiteja ne sevišķi patika. Viņš paziņoja: „Lai gan ne sevišķi atbalstu komiteju, ņemot vērā visu pārējo domas, arī es jūs atbalstīju.” Pēc visām šīm formalitātēm traucos atpakaļ uz darbu. Deputāti turpināja vērtēt pārējos kandidātus. Gāju un prātoju, kā komitejā izskaidrot situāciju, un sirdī jutu, ka operatīvajā sanāksmē par notikušo būs karstas debātes. Notikušais nozīmēja nonākt atklātā opozīcijā kompartijai un Interfrontei. Bet es pats taču joprojām biju partijas biedrs. Vēl nebija atrisinājies jautājums par darbu komitejā, pensiju un pārējām lietām. Nekādas sociālās vai darba un amata nodrošināšanas garantijas jaunā republika man nesolīja. Domāju, domāju. Zvanīju atkal Krjučkovam. Teicu, ka lieta nopietna, vajag tikties. Viņš atbildēja: „Labi, rīt no rīta esi pie manis.” Ar pirmo reisu devos uz Maskavu. Viņš mani pieņēma, ar izpratni noklausījās manu sakāmo un pēkšņi teica: „Ziniet, man jau Ivars Godmanis zvanīja, un es devu piekrišanu, jo nepiekrīst nevar – domāju, jūs sastrādāsieties.”

Tai laikā Latvijā vismaz oficiālā līmenī nerunāja par izstāšanos no PSRS, vienīgi par lielāku patstāvību. Šai kontekstā viņš saprata, ka komitejā jāmaina nolikums, jāmaina statuss, taču tas bija jādara agrāk un nu tas vilciens jau bija aizgājis. Teicu, ka man var rasties problēmas to visu izskaidrot darbiniekiem. Krjučkovs teica: „Iespējams, kāds no maniem vietniekiem drīzumā pie jums aizbrauks un palīdzēs šo jautājumu atrisināt.” Cerot, ka viss labi nokārtosies, devos atpakaļ uz Rīgu. Viss ritēja savu gaitu. Man vajadzēja iet uz apstiprināšanu Augstākajā Padomē. Mana personīgā lieta jau bija nosūtīta. Jutu, ka informācija par notiekošo noplūdusi komitejas darbiniekiem. Kolēģi nāca un vaicāja, kas notiks tālāk, citi aprobežojās ar diplomātiskām frāzēm. Sapratu, ka komitejā nevalda viennozīmīga attieksme. Mani uztrauca, ka pēc apstiprināšanas valdībā darbinieki var mani ignorēt. Ko man darīt, un kāds pēc tam būs VDK liktenis? Rēķinājos ar to, ka viss kolektīvs ir komunisti un komjaunieši, daļa no viņiem nekādi nevarēja samierināties, ka kompartija ir zaudējusi savu varu. Viņi bija skaitliskā pārsvarā. Līdz šim viņiem nebija reāla iemesla atklāti uzstāties pret mani un manu darbību. Viņi nekādi nevēlējās saprast, ka komitejas priekšsēdētājs būs jaunajā valdībā, kas cīnās par Latvijas neatkarību, lai gan komitejai jācīnās par PSRS vienotību.

Gorbačova dekrēts

Tajās dienās parādījās Gorbačova dekrēts par Latvijas neatkarības neatzīšanu. Līdz ar to visi sasāpējušie jautājumi atrisinājās paši no sevis. Izlasīju Gorbačova

dekrētu un sapratu, ka tas kardināli maina visu situāciju. Kā es varu būt valdībā, kuru PSRS prezidents neatzīst par leģitīmu. Es kā PSRS struktūrvienības vadītājs nedrīkstu pārkāpt PSRS prezidenta dekrētu. Sāku domāt, ko darīt – vārdi ir vārdi, bet juridiskais aspekts ir slidens. Ja es ieietu valdībā, tas tūlīt kļūtu zināms PSRS prezidentam. Viņš iekarstu un teiktu: „Ak tā, atkritējs!” Līdz ar to būtu nopietns iemesls mani atbrīvot no VDK priekšsēdētāja amata un atņemt pensiju. Ko tad es darītu? Turklāt manis iekļaušana valdībā komiteju sašķeltu divās daļās. Latvijas komiteja paliktu mazākumā, līdz ar to arhīvi un ieroči paliktu otrai, kompartijai uzticīgajai komitejai. Arī stūra māja taču pieder PSRS, un otra puse, apvienojoties ar OMON un Interfrontes spēkiem, varētu veikt neprognozējamās darbības. Tas viss mani ļoti uztrauca, tādēļ atkal zvanīju Krjučkovam. „Jā, tagad situācija ir nedaudz mainījusies. Tu izvairies no atbildes – nesaki ne „jā”, ne „nē”, saslīmsti, bet uz Augstāko Padomi neej,” sacīja Krjučkovs. Tūlīt pat zvanīju Godmanim un teicu, ka rīt Augstākās Padomes sesijā nekādi nevaru ierasties, jo man jākārto svarīgas lietas. Taču nekā! Godmani jau nevar tik viegli piemulķot. Nācās atkal zvanīt Krjučkovam. Viņam teicu: „Man skaidri un gaiši pateica, ka rīt jāiet uz Augstāko Padomi. Ko darīt?” Viņš atbildēja: „Ej!” Es: „Bet ir taču dekrēts, ja aiziešu, Latvijas VDK notiks šķelšanās. Var notikt neuzticības izteikšana man, jo partijas pirmorganizācija mūsu VDK ir gana spēcīga, arī kolēģijas attieksme pret mani būs negatīva. Ja jūs tiešām sakāt, lai eju uz Augstāko Padomi, tad vēlētos no jums saņemt šifrtelegrammu ar jūsu oficiālu nostāju, ka jūs piekrītat, ka ieju valdībā?” Klausulē valdīja klusums, un pēc brīža viņš nogurušā balsī atteica: „Nē, to es nevēlētos darīt!” Vaicāju, kā tad man rīkoties? „Varbūt pagaidām izvairieties no ieiešanas valdībā,” neapmierināts par manu uzstājību, norūca Krjučkovs. Piezvanīju Godmanim un teicu: „Diemžēl Krjučkovs nepiekrita manai ieiešanai valdībā un pēc prezidenta dekrēta tas diemžēl nav iespējams”. Godmanis jutās sarūgtināts – kā tā? Teicu, ka esmu kļuvis par divu kungu kalpu. Izprotot situāciju, Godmanis iesniedza priekšlikumu atlikt manas kandidatūras izskatīšanu. Droši vien tuvākajiem Tautas frontes pārstāvjiem viņš detalizēti izklāstīja radušos problēmu.

Pēc neilga laika Maskavā kādā no PSRS Augstākās Padomes sesijām Bišers, Godmaņa pirmais vietnieks, bija saticies ar Krjučkovu. Atgriezoties no Maskavas, Bišers Godmanim sastāstījis, ka man tomēr ir jāiet valdībā. Godmanis zvanīja atkal: „Edmund, Krjučkovs devis piekrišanu, mēs tevi liekam Augstākās Padomes dienaskārtībā uz apstiprināšanu.” Atbildēju, ka sazvanīšos ar Krjučkovu un tūlīt došu atbildi. Piezvanīju Krjučkovam. „Jā, Bišers bija, un viņš mani pārliecināja, ka varbūt tas tomēr nemaz tik slikti nebūs. Varbūt situācijas normalizācijas labad tev jāiet valdībā. Valdība ir pietiekami ļoļāla, un republikai vajag palīdzēt. Es

domāju, ka tev tomēr vajadzētu iet,” entuziasma pārņemts, teica Krjučkovs. Es atkal sāku savu veco dziesmu: „Labi, bet es tomēr gribu telegrammu”.

„Labi, aprunāšos ar saviem vietniekiem un dienas beigās sazvānīsimies,” atbildēja Krjučkovs.

Klusēju, Godmanim nezvanīju, domāju, zvanīšu nākamajā rītā. Vakarā piezvanīja Krjučkovs: „Mēs ar kolēģiem apspriedāmies un izlēmām, ka mēs tev tādu telegrammu nevaram sūtīt, lai gan principā neiebilstam.” Sapratu, ka diskusija par šo tēmu patiesībā jau ir izsmelta, un atbildēju: „Ziniet, tad es atsakos!” Pēc šī teikuma mans Maskavas priekšnieks noteica: „Nu, skatieties! Es tevi saprotu, bet principā arī es laikam atteiktos.”

Zvanīju Godmanim, pastāstīju par sarunu ar Kručkovu un norādīju – ņemot vērā situāciju, es valdībā iet nevaru, jo daļa komitejas var apvienoties ar Interfrontes atbalstītājiem no milicijas, prokuratūras un OMON. Ja tam visam vēl pievienosies armijas specvienības, tas kļūs par nevadāmu spēku. Ko mēs tālāk darīsim? Godmanis piekrita, ka situācija ir sarežģīta un pēc manas ieciešanas valdībā tā var kļūt pat bīstama. Vienojāmies, ka uz apstiprināšanu Augstākajā Padomē neiešu, bet gadījumos, kad tiks skarti ar komiteju saistīti jautājumi, pēc īpaša uzaicinājuma piedalīšos Ministru Padomes sēdēs. Solīju, ka Ministru Padomes priekšsēdētājam sniegšu informāciju un atbildēšu uz jebkuru jautājumu. Teicu, ka, tāpat kā līdz šim, lojāli attieksos pret Augstāko Padomi. Saskaņā ar likumu VDK priekšsēdētājam bija jābūt valdības sastāvā. Taču augšminēto apstākļu sakrītības dēļ tas toreiz nerealizējās.

Godmanis piekrita, ka pilnībā VDK izlaist no kontroles nebūtu lietderīgi, jo komitejas sadalīšanās gadījumā kontrole kļūs neiespējama. Labāk, lai Latvijā darbotos tāda VDK, ar kuru vismaz ir kaut kāds kontakts un dialogs, nekā republikai naidīga iestāde. Radīt jaunu komiteju, kā tas tika izdarīts Lietuvā, būtu diezgan riskanti, jo situācija Latvijā tolaik veidojās citāda. Šeit dislocējās Baltijas kara apgabals, robežsardze, OMON un spēcīga Interfrontes atbalstītāju grupa. Arī tālākā darbība apliecināja, ka mans lēmums izrādījās pareizs. Komitejā manu nostāju uzņēma ar izpratni, un darbinieki apzinājās, ka ar jauno Ministru Padomi ir jāsadarbojas un informācija, kas nav pretrunā ar likumu, jādod arī jaunajai varai, lai tādējādi tiktu nodrošināta politiskā un operatīvā stabilitāte. Uz Ministru Padomes sēdēm mani aicināja. Vairākas reizes mani aicināja piedalīties arī Augstākās Padomes sesijās, kur saņēmu dažādus norādījumus. Augstākās Padomes prezidijam ziņoju par atsevišķiem jautājumiem, par to, ko dara manis vadītā komiteja un kāda ir operatīvā situācija republikā, skaidroju, kā pildu Augstākās Padomes un Ministru Padomes lēmumus. Lai gan saņēmu arī pārmetumus, ka nepietiekami aktīvi pildu šos lēmumus, tomēr kopumā valdīja

izpratne un pārlicība, ka jauno varu neignorēju un iespēju robežās daru visu, lai operatīvā situācija republikā būtu pietiekami prognozējama un stabila.

Publiskās aktivitātes

1990. un 1991. gadā kļuva populāra dažāda līmeņa republikas vadītāju uzstāšanās elektroniskajos plašsaziņas līdzekļos tiešajā ēterā. Visus padomju varas gadus komitejas vadītāji, nemaz nerunājot par ierindas darbiniekiem, no preses vairījās kā no uguns, patiesībā čekai no preses nebija jāvairās, prese vairījās no čekas, komitejas tēma tika turēta aiz deviņām atslēgām. Līdz tam komitejas vadītāji negāja nedz uz tiešo ēteru, nedz uz apaļajiem galdiem. Izņēmuma gadījumos sagatavoja kādu rakstu vai atbildi uz interesējošajiem jautājumiem. Arī Pugo, lai cik demokrātisks viņš arī būtu, no publiskas uzstāšanās izvairījās. Jaunajā politiskajā situācijā izvairīties no preses nozīmētu palikt zaudētāja lomā, jo tad tavā vietā runās citi un tev nebūs iespējas pateikt savas domas. Arī tauta tad neuzzinās, kas ir komitejas priekšsēdētājs, ko viņš domā. Mani uztrauca negatīvā komitejas pagātne. Tā atstāja iespaidu gan uz komiteju, gan uz tās priekšsēdētāju. Rēķinājos, ka man var uzdot ne sevišķi patīkamus jautājumus. Mani kolēģi ieteica no preses izvairīties. Kad Neimanis mani aicināja uz savu raidījumu, kolēģi teica, ka nekādā gadījumā tam nevajag piekrist, jo būs visādi jautājumi, es tikšot izprovocēts, bet tad arī visa komiteja tiks ievilkta nevajadzīgā diskusijā. Protams, es baidījos, bet sapratu, ka baidīties ir sliktākais variants. Pārraide, ko vadīja Neimanis, tolaik bija ļoti populāra. Mani oficiāli uzaicināja, tādēļ atteikties nevarēju, jo tad žurnālisti paziņotu, ka komitejas priekšsēdētājs atsakās runāt. Kad aizgāju uz pārraidi, nezināju, ka vesela grupa televīzijas līdzstrādnieku pieraksta tiešraidē uzdotos jautājumus un visus šos jautājumus man neredzot atdod Neimanim, kurš tos uzdod man. Lai celtu raidījuma reitingu un popularitāti, viņš, protams, bija ieinteresēts uzdot āķīgākos jautājumus. Man sākās lielā „mandrāža”, tādā raidījumā piedalījos pirmo reizi. Visapkārt karsa prožektoru, kustējās televīzijas kameras, rosījās režisori, operatori, vārdu sakot, dzīvās šausmas! Jautājumu bija daudz. Man un Neimanim par lielu izbrīnu, neviens jautājums nebija provokatorisks. Pēc raidījuma man parādīja arī tos jautājumus, ko programmas vadītājs nepaguva uzdot. Visvairāk baidījos no jautājumiem par atsevišķiem cilvēkiem, par atsevišķām komitejas darbībām. Tādu jautājumu, izrādās, nemaz nebija. Daudz jautāja par pagātņi, par represijām. Skaidroju, ka nevaru atbildēt par to, kas notika četrdesmitajos gados, un ka man pret to

viennozīmīgi ir negatīva attieksme. Skaidroju savu negatīvo attieksmi arī pret pēckara komitejas rīcību. Izklāstīju pašreizējo komitejas darbību. Runāju arī par komitejas tālāko nākotni. Jautājumi kopumā bija labestīgi un bez ļauniem nolūkiem. Kā par brīnumu, nevienā jautājumā neslēpās centieni mani nonievāt. Tas manī radīja izbrīnu un reizē gandarījumu. Cilvēki ar izpratni attiecās pret pagātnes šausmām un adekvāti novērtēja pašreizējo situāciju. Pēc raidījuma mani pārņēma iekšēja pārlicība par savas rīcības pareizumu un darbības jēgu. Pārraides beigās aprunājos ar Neimani, un arī viņš atzina, ka jūtas pārsteigts, jo pirms tam bija gatavojies daudz agresīvākai pārraidei. Viņš esot pat pārdomājis, kā iziet no dažādiem strupeļiem un saasinājumiem. Neimanis gan skumji noteica, ka priekšniecība viņu par šo pārraidi neslavēs, jo tā neesot iznākusi tik agresīva, kā iecerēts. Kad pēc pārraides devos mājup, sapratu, ka no tikšanās ar plašsaziņas līdzekļiem nedrīkst vairīties.

Gatavošanās kompartijas kongresam

Augstākās Padomes vēlēšanu rezultāti satrauca kompartijas vadību. Dažādās partijas komitejās valdīja dažādas domas. Komunistu ideoloģiskās pārlicības sašķeltība veicināja šķelšanos partijas pirmorganizācijās. Tās vērsās plašumā ģeometriskā progresijā. Šādā gaisotnē aizsākās gatavošanās kārtējam partijas kongresam. Pirmorganizācijās notika diskusijas par kandidātu izvirzīšanu, un arī šajās diskusijās turpinājās partijas šķelšanās. Vieni iestājās par Latvijas neatkarību, citi pret. Situācija bija mainījusies, pirmorganizācijas loma bija mazinājusies, tās lēmumus un iekšējo partijas disciplīnu jau varēja neievērot. Komitejas pirmorganizācija sāka darboties formāli – biedru naudas maksāja, sapulces notika, bet principiālus lēmumus pieņemt nevarēja, jo visi tāpat saprata, ka šie lēmumi dzīvē nav realizējami. Izvirzījās jautājums par pirmorganizācijas aiziešanu no Latvijas kompartijas pakļautības. Latvijas kompartijas lēmumiem komunisti vairs nevarēja pakļauties, jo tie bija klajā pretrunā ar Augstākās Padomes un Ministru Padomes lēmumiem. Aktualizējās doma par VDK pirmorganizācijas pievienošanu Baltijas kara apgabala robežapsardzes partijas pirmorganizācijai. Tādējādi komitejas pirmorganizācija būtu neitrāla attiecībā pret Latvijas kompartijas pieņemtajiem lēmumiem. Šo ideju vēlāk arī realizēja, bet tas nedeva nekādu rezultātu. Šādā gaisotnē nācās virzīt partijas delegātus Latvijas kompartijas kongresam.

Sapulcē viss noritēja normāli: aizklātā balsošanā tika izvirzīti kandidāti, viens no viņiem biju arī es. Redzot, kā tas viss notiek un izprotot situāciju, uzskatīju,

ka nebūtu jēgas kļūt par delegātu, tāpēc paziņoju, ka noņemu savu kandidatūru. Komunisti to uztvēra dažādi un manu rīcību skaidroja ar nepietiekamu izpratni par politisko situāciju un tās ignorēšanu. Teicu, ka mani šā vai tā uzaicinās uz kongresu kā viesi. Teicu, lai startē kāds cits. Abi mani vietnieki Červinskis un Trubiņš jau piedalījās. Sapratu, ka man, cik vien tas ir iespējams, jāizvairās no aktīvas iesaistīšanās komunistiskās partijas darbībā. Vismaz politiskā jomā man vajadzēja būt neitrālam. Partijas Centrālkomitejas orgdaļas vadītājs, uzzinot, ka esmu atteicies, izteica neizpratni. Klāstīju, ka arī citiem komunistiem jādod iespējas piedalīties kongresā, bet mani jau tāpat var uzaicināt. Tālākos disputos neielaidos. Ziņas par manu depolitizāciju sadzirdēja arī Maskava. Man piezvanīja PSRS VDK priekšsēdētāja vietnieks, kadru pārvaldes vadītājs Ponomarjovs un vaicāja, kādēļ es tā esmu rīkojies. Droši vien Červinskis bija pasteidzies iztapīgi paziņot. Saņēmu neapmierinātības pilnus pārmetumus, tā, lūk, esot goda lieta būt par delegātu. Teicu, ka tā esmu nolēmis un ka tā ir mana izvēle. Nezinu, vai viņš par to tālāk ziņoja Krjučkovam vai nē. Katrā ziņā Kručkovs man pēc tam nezvanīja, un tas arī nebija tas jautājums, par ko komitejas priekšsēdētājam būtu jāuztraucas. Līdz ar to no partijas Centrālās komitejas puses pret mani sāka izturēties atturīgi vēsi. Arī mūsu partijas pirmorganizācijas sekretārs vairs ne ar kādiem jautājumiem pie manis nenāca, kaut gan pirms tam bija pieņemts konsultēties ar priekšsēdētāju. Savu pozīciju deklarēju atklāti: jūs patstāvīgi risiniet savus iekšpartejiskos jautājumus, bet operatīvajā darbā nejaucieties. Ja toreiz būtu vadījies nevis pēc savas intuīcijas, bet pēc partijas biedru ieteikumiem, būtu ielīdis pamatīgos mēslus un vēlāk nezinātu, kā lai no tiem tiek ārā. Tādējādi biju aizgājis no partijas aktīvās dzīves un darbības, pilnībā dodot vaļu saviem vietniekiem. Pēc neilga laika jau pavisam skaidri sapratu, ka mans lēmums izrādījies pareizs.

Kompartijas sadalīšanās

Jau pirms partijas kongresa kļuva skaidrs, ka partijas iekšienē notikusi noslāņošana, bet sabiedrībā neatgriezeniska kompartijas popularitātes krišanās. Kompartija no varas partijas pārtapa sabiedriski politiskā organizācijā bez juridiska spēka, pat bez ietekmes iekšpolitikas procesos. Šādā krīzes situācijā notika partijas kongress, uz kuru no Maskavas ieradās arī Pugo. Viņš tai laikā bija partijas kontroles komisijas priekšsēdētājs un politbiroja loceklis. Parasti politbiroja locekļu ierašanos republikā sagaidīja ar lielām ceremonijām. Viņus jau lidostā sagaidīja visas republikas pirmās personas. Laiki bija mainījušies – Pugo pavadīju es, kā labs viņa paziņa un VDK priekšsēdētājs un iekšlietu ministrs Šteinbriks.

braucām mikroautobusā „Latvija”. Tolaik jau vairs nedrīkstēja izmantot lepnos imuzīnus, jo Tautas fronte kritizēja funkcionāru automašīnas. Šādā opozīcijas ežīmā partijas līderi nebija gatavi strādāt. Centrālkomitejā Pugo tīkās ar vadību un aktīvistiem, taču uz rūpnīcām, kā tas agrāk bija pieņemts, nebrauca. Viņš nodarbojās tikai un vienīgi ar partijas iekšējo darbību un gatavošanos kongresam. Aktuāls kļuva jautājums par nākamo partijas pirmo sekretāru, jo Vagris paziņoja, ka vairs nekandidēs. Kompartija izvirzīja vairākus kandidātus, un Pugo visus šos jautājumus vajadzēja izskatīt.

Sākās kongress, kurā es piedalījos kā lūgts viesis. Dienas kārtības pirmais jautājums – partijas vadošo orgānu ievēlēšana. Ķezbers, Čepānis un citi jau bija sagatavojušies. Kad sākās prezidija vēlēšanas, viņi nāca klajā ar saviem priekšlikumiem par to, ko vajadzētu ievēlēt. Kongress ar balsu vairākumu viņu priekšlikumus, protams, noraidīja. Zālē valdīja interfrontisks noskaņojums. Kolīdz priekšlikumi tika noraidīti, viņi piecēlās un izgāja no zāles. Līdz ar to partija sadalījās divās daļās. Kongress turpināja darbu, un delegātu sejās iezīmējās manāms apmierinājums par to, ka nacionāļi pametuši zāli. Tajā brīdī Pugo pateica, ka nav ko prēcāties, jo tā ir Latvijas kompartijas nelaime, nevis laime. Gaisotne kongresā kļuva nepatīkama, formāla, bez raksturīgā pacēluma. Vairākums delegātu jau apjauta, ka kompartija aiziet no aktīvās politiskās darbības. Nevienai runai vairs nebija juridiska spēka. Agrāk bija pieņemts, ka ar runu kongresā uzstājas arī VDK priekšsēdētājs. Es no tā atteicos. Runāja par vienotību un pretestību nacionālajai kustībai, par to, ka Tautas fronte republiku ieģrūdīs nelaimē. Jau tajā pašā dienā notika partijas Centrālās komitejas locekļu vēlēšanas. Pat bijušie centrālās komitejas vadītāji – kompartijas štata darbinieki A. Briļs un N. Ūsiņš atsauca savas kandidatūras, skaidrojot, ka šajā situācijā viņi nevēlas ieņemt nekādus amatus. Viņi paziņoja, ka no kompartijas izstājas. Arī man šis jautājums kļuva aktuāls, jo sarakstā biju ierakstīts kā Centrālās komitejas loceklis. Konsultējos ar Pugo. No vienas puses, mana iesaistīšanās partijas darbībā nav vēlama, to nesaprātīs likumīgā Latvijas valdība, no otras puses, ņemot vērā komitejas iekšējo gaisotni, man nevajadzētu veikt straujas darbības, raujot saiknes ar partiju. Pugo mani mierināja: „Paliec mīļā miera labad, jo nekas slikts jau notiks. Ja tu atteiksies, tas nozīmēs tavu atklātu nostāšanos opozīcijā.” Paklausīju viņam, jo sapratu, ka šī jautājuma dēļ nav jēgas radīt lieku ažiotažu.

Nākamajā dienā pēc kongresa pavadīju Pugo atpakaļ uz lidostu. Pirms tam viņš pabrukāja pa pilsētu savās darīšanās, tīkās ar tuviniekiem – Rīgā dzīvoja viņa brālis.

Par pirmo sekretāru tika ievēlēts Alfrēds Rubiks, kurš pat nepiedalījās Pugo pavadīšanā. Es kā amatpersona nesu atbildību par Pugo drošību. Pugo

garastāvoklis bija ne sevišķi labs, jo viņš saprata, ka tās ir Latvijas kompartijas beigas. Tādā drūmā, nospiestā garastāvoklī viņš izlidoja uz Maskavu. Jau nākamajā rītā man radās jauna problēma. Sapratu, ka mani centīsies ievēlēt par partijas Centrālkomitejas biroja locekli. VDK priekšsēdētāja amats ir vilinošs, un šādu personu kompartija vēlēšies iekļaut partijas Centrālās komitejas birojā. Tas atlikušajai partijas daļai neapšaubāmi izrādītos liels morāls un psiholoģisks atbalsts. Sapratu, ka birojā nedrīkstu tikt ievēlēts. Tas izraisītu milzu iebildumus no Augstākās Padomes, Ministru Padomes un Tautas frontes puses. Līdz ar to es sevi izolētu no reālās politikas un izslēgtu iespēju ietekmēt republikas dzīvi jomās, kuras ir manā kompetencē. No otras puses sapratu, ka kompartijā ir maz latviešu un Rubikam ir ļoti izdevīgi, lai tādi kandidāti kā es tur būtu. Zvanīju Krjučkovam un pastāstīju, ka partija sadalījusies pēc nacionālā principa un ka man šai situācijā jābūt ārpus partijām, jo nevaru pakļauties partijas disciplīnai. Viņš mani uzmanīgi uzklausa un teica: „Arī es izstāšos no politbiroja.” Zvanīju Rubikam un teicu, ka vajadzētu satīkties. Viņš piekrita. Aizbraucu pie viņa uz Centrālkomiteju, izplāpājāmies un es teicu: „Zini, es saprotu, ka ir vēlme mani virzīt partijas amatā.” „Jā tāda ir!” priecīgi atrauca Rubiks. Es atbildēju: „Dienzēl es nevaru ieiet biroja sastāvā, man jāatsakās, jo pašreizējā situācijā, kad partija ir opozīcijā, man jābūt ārpus partijas vadošajiem amatiem, taču varu palikt terindas komunisti.”

Viņš izrādīja lielu neapmierinātību, bet pēc tam noteica, ka arī kara apgabala virspavēlnieks Kuzmins domā līdzīgi. Tā kā Rubiks izrādīja neslēptu neapmierinātību, sapratu, ka ar viņu nākotnē man sadarbība neveidosies un viņš būs mans opozicionārs.

Pēc sarunas ar Rubiku pats zvanīju uz kadru pārvaldi savam draugam Ponomarjovam, izstāstīju, kādu lēmumu esmu pieņēmis, bet neteicu, ka pirms tam runāju ar Krjučkovu. Viņš teica: „Kā tā, ko tu dari?!” Atbildēju: „Dienzēl esmu vienojies ar Krjučkovu un arī viņš mani atbalstīja.” „Ā, nu tad labi, nu jums jau tur labāk tas viss redzams,” atteica Ponomarjovs. Nākamā dienā Rubiks uzaicināja manu vietnieku Trubiņu, lai pārrunātu iespējas viņu iesaistīt biroja sastāvā. Trubiņš piekrita. Atnāca atpakaļ tāds priecīgs. „Tu zini, mani virza uz biroju!” Es viņam teicu, ka šajā situācijā es no tādas iesaistīšanās atturētos. Viņš atbildēja, ka es tās lietas neizprotu, bet viņš redz savu perspektīvu.

Pēc visām šīm sarunām no manis sāka vairīties arī Interfrontes aktīvisti. Sadarbība ar Interfronti un armiju noritēja ar Trubiņa starpniecību. Viņš tika aicināts uz visām viņu partijas sanāksmēm.

Pēc kongresa galvenais, ko centās izdarīt Rubiks, bija restaurēt partiju. Kompartijai sāka atņemt arī telpas, jo izrādījās, ka tās nepieder partijai, bet gan

padomju varai. Pūloties reanimēt partiju, Rubiks savus galvenos aktīvistus sūtīja uz rajoniem, arī mani kā Centrālās komitejas locekli. Tad es neizturēju, piecēlos un teicu, ka sakarā ar aizņemtību darbā es šos pienākumus nespēju veikt, jo man katru dienu jābūt komitejā, es nevaru atļauties braukāt pa rajoniem vairākas dienas nedēļā. Neviens taču nesapratīs, kāpēc komitejas priekšsēdētājam jāorganizē kompartija, kā uz to skatīsies sabiedrība? Skaidroju, ka tādējādi es sevi nostādītu ļoti neērtā situācijā. Beigu beigās mani no tā saraksta izsvītroja. Trubiņš gan piekrita un ar lielu entuziasmu traucās pa rajoniem restaurēt kompartiju. Es viņam pārmetu, ka tas nav viņa tiešais darbs. Viņš atbildēja, ka partijas darbā saredzot lielāku atdevi, jo tas tomēr esot konkrēts darbs. Vēlāk gan viņš atzina, ka visa tā darbība bijusi neefektīva un bezjēdzīga.

Sākās delegātu izvirzīšana PSRS partijas konferencei Maskavā. Agrāk arī šajā delegācijā iekļāva komitejas priekšsēdētāju, šoreiz uz Maskavu aizbrauca Trubiņš. No partijas konferences viņš atgriezās pacilāts. Sapratu, ka tur sasolīta tālāka kompartijas autoritātes augšana un kārtības ieviešana PSRS telpā. Par to, kas noticis Maskavā, viņš ar mani sevišķi nedalījās. Pēc tam attiecības kļuva vēl saspringtākas. Viņu atbalstīja Červinskis, līdz ar to ar abiem vietniekiem attiecības kļuva ļoti diplomātiskas. Atklātas pretrunas gan neradās, bet labāk viens otru redzējām ejam, nekā nākam. Samierinājos ar radušos situāciju, jo galu galā man bija jāturpina vadīt komiteja. Jautājums par viņu atstādināšanu no darba būtu pārags, tam nebija pamata, turklāt VDK vadība Maskavā to varētu nepareizi uztvert. Tur par manām izdarībām jau tāpat bija pietiekami daudz negatīvas informācijas. Piemēram, kaut vai par piedalīšanos Ministru Padomes sēdēs. Apzinājos, ka tas daudziem nepatīk, bet juridiski citas iespējas, kā turpināt vadīt un saglabāt komiteju, neredzēju.

Arī komitejas darbinieki aizvien vairāk sāka dalīties pēc politiskās pārliecības. Vieni atbalstīja neiejaukšanos politikā, citi atbalstīja Červinski un Trubiņu. Lai gan tai laikā mums vairs nevajadzēja sekot mītiņu norisei, viena daļa gāja uz vieniem mītiņiem, otra – uz citiem. Disciplināri varēju to aizliegt, bet sapratu, ka tas tikai vairoš neapmierinātību. Kompartijas ietekme komitejā samazinājās līdz minimumam. Komunisti saprata, ka viņu partija vairs nekādus reālus lēmumus pieņemt nespēj.

Interfrontes aktivizēšanās

Pēc kompartijas sadalīšanās aktīvu darbību uzsāka Interfronte. Pāri palikuši kompartija Rubika vadībā viennozīmīgi atbalstīja Interfronti, un tās praktiski

saplūda – neviens nevarēja pateikt, kur beidzas Interfronte un kur sākas kompartija. Interfronti patiesībā vadīja kompartijas Centrālās komitejas funkcionāri. Šai laikā valstī sākās dažādas provokācijas – parādījās dažādi anonīmi dokumenti gan par baltajām beretēm, gan par dažādām bruņotām vienībām, kas it kā tiekot apmācītas šaušanā. Par šiem jautājumiem man pat nācās atskaitīties Augstākajā Padomē. Tika izplatītas baumas, ka kaut kur mežā darbojoties kaujinieku vienības. Protams, tādu nebija, un domāju, ka tā bija izplānota provokatoriska vēstule, lai sabiedrību satrauktu un radītu jukas. Vēstule tika izplatīta laikrakstu redakcijām, arī Augstākajai Padomei. Kad tika skatīta Rubika lieta, jautājumu par provokāciju iespējamiem vaininiekiem man uzdeva arī Augstākā tiesa. Tā vai citādi, bet Interfronte dažādos veidos centās destabilizēt operatīvo un politisko stāvokli ar mērķi izraisīt masu nekārtības, lai savā starpā saplūktos dažādu spārnu pārstāvji vai vēl labāk, ja latvieši nostātos pret cittautiešiem. Pēc šo ideju autoru aprēķina, tad būtu grūti ieviest kārtību un nāktos rīkoties daudz stingrāk. Viņi cerēja, ka PSRS prezidents izsludinās ārkārtas stāvokli un iesaistīs armiju. Uztraukumam bija pamats, jo dažādos konfliktos aizvien vairāk tika iesaistītas OMON bruņotās vienības. Viņi atteicās pakļauties Latvijas Iekšlietu ministrijai un draudēja pat izrēķināties ar ministru Vazni. OMON pilnībā ignorēja Latvijas Iekšlietu ministriju un jauno Latvijas valdību. Kopējiem pūliņiem panācām, ka OMON nonāca Baltkrievijas divīzijas pakļautībā. Tā kā OMON vairs nebija Latvijas pakļautībā, arī VDK operatīvie dienesti viņus vairs nekontrolēja. Iespējams, ka daži mūsu darbinieki savas pārliecības dēļ kontaktējās ar atsevišķiem OMON darbiniekiem, bet principā VDK ar OMON nekādus sakarus neuzturēja. Viņus tāpat nevarēja iespaidot, jo šī vienība pilnībā atradās partijas Centrālkomitejas ietekmē. Oficiālās varas iestādes omoniešu izdarības nespēja apvaldīt, viņu ālēšanos brauca apturēt PSRS Iekšlietu ministrijas amatpersonas.

Prokuratūras sadalīšanās

Pēc Augstākās Padomes lēmumiem un jaunās valdības sastādīšanas sākās arī LPSR prokuratūras dalīšanās. Lielākā daļa darbinieku pārgāja strādāt jaunajā Latvijas prokuratūrā. Par ģenerālprokuroru ievēlēja Jāni Skrastiņu. Vecā prokuratūra palika mazākumā, toties savās telpās. Prokuratūras sadalīšanās izrādījās visai nepatīkama lieta, jo prokuratūras darbs saistās ar krimināllietu ierosināšanu, ar procesuālo uzraudzību. Ja ir divas prokuratūras, ir divi likumu ievērošanas uzraugi. PSRS vadība par šādu situāciju izrādīja milzu neapmierinātību. Neraugoties uz sarežģīto politisko situāciju, Skrastiņu pēc

ija ievēlēšanas kā savu kolēģi apsveicu jau otrajā dienā. Mēs norunājām, ka rī nākotnē sadarbosimies, kā tas likumā ir paredzēts. Mūsu izolatorā atradās ersonas, kas tika vainotas sevišķi smagos noziegumos. Tur bija lielāka drošība. as, ka esmu apsveicis Skrastiņu, kļuva zināms, un līdz ar to tika uzskatīts, ka omiteja oficiāli atzinusi jauno Latvijas ģenerālprokuroru. Man pat piezvanīja io Maskavas kadru pārvaldes un izteica oficiālu neapmierinātību. Es atbildēju, a likuma ietvaros es sadarbošos ar abām prokuratūrām. Skaidroju, ka atbilstoši ikumam nevaru ignorēt ne vienu, ne otru. Galu galā man ar abām prokuratūrām zveidojās normāla sadarbība. Mēs gan darījām visu, lai darba jautājumos abas rokuratūras mūsu lietvedībā nekrustotos. Arī abu prokuratūru aizturētās personas alījām atsevišķās izolatora kamerās. Pakāpeniski LPSR prokuratūra ierosināja aizvien mazāk lietu. Iespējams, zuda interese, varbūt trūka prokuroru. Pamatā darbojās jaunā Latvijas prokuratūra. Tikmēr LPSR ģenerālprokurors aizvien vairāk iesaistījās politiskajā darbībā. Viņš kļuva par partijas Centrālkomitejas biroja locekli, un komunisti viņu izvirzīja par delegātu PSKP konferencei Maskavā – līdzīgi kā kompartija izvirzīja manu padoto Trubiņu.

Miliču šķelšanās

Idejiskā polarizācija pamazām pārņēma arī milicijas darbiniekus. Ja idejiskā noslāņošanās VDK kolektīvā uz āru neizpauzās, tad milicijā viss notika atklāti – vieni atbalstīja Tautas fronti, citi Interfronti un OMON. Kolektīva šķelšanās zināmu lomu spēlēja Rīgas pilsētas policijas priekšnieka vietnieks – aktīvs Interfrontes atbalstītājs. Vēlāk pēc puča viņš aizbrauca strādāt uz Baltkrieviju. Viņš bija viens no milicijas grupu operatīvajiem vadītājiem, kas sargāja iekšējo kārtību dažādu mītiņu laikā. Viņš vienmēr izteica savu neapmierinātību, ka miličiem nav ļauts aktīvi cīnīties pret dažādiem mītiņiem un saiešanām. Neapmierinātību ar radušos iekšpolitisko situāciju izrādīja arī Šteinbriks, kurš piespiedu kārtā pameta ministra amatu. Šteinbriks kā ministrs milicijas aprindās paguva iekarot vērā ņemamu cieņu, arī operatīvajā ziņā viņš izrādīja pietiekamas spējas.

Vaznim pārņemot Šteinbrika mantojumu, radās daudz problēmu kolektīva vienošanā un saliedēšanā. Tieši šai laikā OMON draudēja Vaznim ar izrēķināšanos. Jāatzīst, Vaznis tomēr tika galā ar milicijas un vēlāk policijas solidarizēšanu, tās nostiprināšanu un pilnveidošanu. Pirms kļūšanas par ministru Vaznis kopā ar vairākiem desmitiem milicijas atbildīgo darbinieku uzrakstīja vēstuli ar paziņojumu par izstāšanos no kompartijas, kas tolaik izraisīja sensāciju. Vēl pirms tam viņš atklāti deklarēja savu principiālo nostāju pret kompartiju.

Toreiz Važņa lieta tika apspriesta arī VDK, un liela daļa to uztvēra negatīvi. Šai laikā notika Interfronti atbalstošo milicijas darbinieku saiets Kongresu namā. Viņi viennozīmīgi atbalstīja PSRS, nosodīja Latvijas neatkarību un jaunās dvesmas valsti. Tā bija milicijas darbinieku atklāta demonstrācija pret to kārtību, kādu vēlējās ieviest Vaznis un jaunā Ministru Padome. Šajā saietā pēc savas iniciatīvas piedalījās arī daļa VDK darbinieku, taču līdzdarboties milicijas darbinieku interfrontiskajās aktivitātēs komitejas darbinieki neuzdrošinājās. Mums tomēr izdevās noslāpēt atsevišķu mūsu darbinieku vēlmi turpināt kopējas saiešanas un apvienošanas ar kreisi noskaņotajiem miličiem.

III daļa Beigu sākums

Spriedze pieaug

1990. gada rudenī turpinājās sabiedrības noslāņošanās. Diskusijas par valsts neatkarību un attīstības modeļiem, kā arī par komunistu un čekistu nodarītājam pagātnes pārestībām pieņēmas spēkā. Šajā laikā nogranda pirmie nezināmu personu organizētie sprādzieni. To mērķis – destabilizēt situāciju, radīt neapmierinātību un mudināt pret Latvijas neatkarību noskaņotos cilvēkus uz reālu darbību. Aktivizējās Interfrontes mītiņi un pretpadomju noskaņojums, parādījās dažādi uzraksti un notika sprādzieni gan pie Ministru Padomes un Ļeņina pieminekļa, gan arī dzīvojamos kvartālos un pie armijas objektiem, arī pie VDK ēkas. Bija pilnīgi skaidrs, ka ilgi tāds stāvoklis nevar turpināties un ka agri vai vēlu var sākties masu nekārtības, bet tad ietekmēt procesus būs daudz grūtāk, varbūt pat neiespējami. Tas viss atsaucās arī uz VDK darbību. Nevienam nezināja, kāda būs VDK nākotne, ar ko komiteja turpmāk nodarbosies – tiks likvidēta vai varbūt reorganizēta. Pamazām kolektīvu pārņēma nervozitāte. Arī operatīvais darbs tika traucēts, jo darbinieki vairāk nodarbojās ar politikas apspriešanu nekā tiešajiem pienākumiem. Sevišķi tas attiecas uz pirmo daļu, kura īsti nezināja, ko darīt ar VDK aģentiem ārzemēs. Problēmas sākās arī citās daļās. Līdz ar to aktīva operatīvā darbība nenotika. Lielākoties turpinājās informācijas vākšana, apkopošana un attiecīgo iestāžu informēšana. Prātoju, kā savus padotos nomierināt un izskaidrot notiekošo. Būtu jau labi, ja pašam būtu atbildes uz visiem šiem jautājumiem, bet man tādu nebija. Lai kaut nedaudz mazinātu neveselīgo spriedzi, aicināju uz komiteju vadošos republikas darbiniekus. Savu politisko redzējumu pauda Ivars Godmanis, Juris Dobelis, Jānis Dinēvičs, arī daudzi citi Augstākās

Padomes deputāti. Gan politikus, gan savējos centos pārliecināt: ja VDK notiks šķelšanās, bez sarežģījumiem neiztikt. Tādā gadījumā VDK var apvienoties ar OMON un daļu milicijas darbinieku, kā arī ar PSRS kontrolēto prokuratūru un armijas sevišķām daļām. Jāņem vērā, ka lielākā daļa šo cilvēku bija bruņoti, tādēļ tālākā notikumu attīstība kļūtu vēl neprognozējamāka. Tas varētu novest pat līdz pilsoņu karam. Apzinājos to, ka jaunajai varai nav pietiekamu resursu kārtības nodrošināšanai. Sapratu, ja pieļaušu komitejas sadalīšanos, pats personīgi būšu ne tik daudz tiesiski, cik morāli atbildīgs par izlietajām asinīm un nemieriem. Man agri vai vēl nāktos atbildēt par to, ka neesmu darījis visu iespējamo, lai nepieļautu šķelšanos.

Centieni reorganizēt

Sapratu, ka pēc iespējas ātrāk ir jācenšas reorganizēt republikas VDK, lai sabiedrība izprastu komitejas darbību, savukārt komiteja tad varētu daudz labāk iesaistīties politiskās situācijas stabilizēšanā. Sāku nopietni strādāt pie šī jautājuma. Konsultējos ar kolēģiem citās PSRS republikās. Noskaidroju viņu viedokli par radušos situāciju. Republikas komitejā par šo tēmu nedrīkstēju runāt, lai neizraisītu liekas valodas vai, vēl ļaunāk, pretdarbību. Ja sāktu konsultēties ar saviem vietniekiem, notiktu informācijas noplūde un ziņas izietu ārpus komitejas sienām. Kad biju izplānojis, kādai vajadzētu būt komitejai, sazinājos ar Krjučkovu un lūdzu pieņemšanu. Viņš piekrita un lūdza ierasties jau nākamajā dienā. Devos pie viņa rīta pusē, kā tika norunāts. Vispārīgos vilcienos izklāstīju politisko un operatīvo situāciju republikā. Sapratu, ka viņš par to jau iepriekš bija paaugstinājies un saņēmis pietiekami daudz informācijas no citiem avotiem. Tādēļ mums par šo tēmu gara saruna neiznāca. Viņš vienīgi pajautāja, kā, manuprāt, iespējams normalizēt saspringto politisko situāciju. Es skaidroju, ka nepieciešams aktivizēt VDK darbu, bet to var paveikt tikai tad, ja VDK atbalstīs vietējā vara un tauta, tādēļ komiteju nepieciešams pārveidot tā, lai tās darbs kļūtu caurskatāmāks. Krjučkovs atbildēja, ka nevienā no PSRS republikām nekas tāds nenotiek un nav arī paredzams, ka kaut kas varētu mainīties. Es savukārt teicu – lai varētu normāli strādāt, kādam ir jābūt pārmaiņās, jo citu iespēju nav. Krjučkovs manī uzmanīgi klausījās, pēc tam pieaicināja savu pirmo vietnieku Filiju Bobkovu. Izklāstīju programmu, struktūru amatu aprakstus, kā arī to, kuri jautājumi, manuprāt, jāskaidro ar Maskavu un kuri jārisina pašiem. Pret mani priekšlikumiem viņi neiebilda un diplomātiski atteica, ka esot jākonsultējas ar pārējiem padomniekiem, kā arī piebilda, lai es visu stāstīto pacenšoties uzlikt

uz papīra. Viņi solīja pēc tam vēlreiz satikties. Pagāja nedēļa, varbūt vairāk, kad atskanēja Krjučkova zvans. Viņš vaicāja, vai esmu sagatavojis rakstiskus priekšlikumus, un lūdza nekavējoties ierasties Maskavā. Galvenajā VDK mītnē Lubjankas laukumā mani jau gaidīja abi priekšnieki Krjučkovs un Bobkovs. Man par pārsteigumu, viņi piekrita manis izstrādātajai struktūrai, sakot, ka tas varētu kalpot par pamatu sarunu turpināšanai, un aicināja uzsākt dialogu ar Latvijas PSR Ministru kabinetu par VDK pārkārtošanu. Man vajadzēja noskaidrot, vai vispār ir jēga par šo jautājumu turpināt runāt. Apspriedos ar Godmani un Gorbunovu, pastāstīju viņiem Maskavā runāto. Arī Godmanis piekrita, ka VDK struktūrā kaut kas ir jāmaina, jo nav normāli, ka VDK darbojas, taču tā juridiski neatrodas Latvijas Ministru Padomes pakļautībā un Latvija nevar veikt tās uzraudzību. Godmanis atzina, ka esošā situācija nav tā labākā un ka VDK jābūt pakļautam republikai. Pēc šīs vienošanās ziņoju Krjučkovam, ka vadība ir gatava pārrunām. Drīz vien Rīgā ieradās Bobkovs. Tikāmies pie Godmaņa. Sarunu laikā nonācām pie slēdziena, ka jāizstrādā nolikums par Latvijas VDK. Lēmām, ka nolikuma izstrādei tiks izveidota speciāla valdības darba grupa. Pēc šīs principiālās un svarīgās vienošanās Latviju apciemoja vēl vairāki augsta ranga PSRS VDK vadītāji. Process turpinājās. Lai veicinātu savstarpējo izpratni par nākamo VDK struktūru, kopā ar Maskavas kolēģiem tikāmies gan ar Godmani, gan Gorbunovu. Ministru Padomē tika izveidota darba grupa, ko vadīja Ilmārs Bišers, Godmaņa pirmais vietnieks. No Maskavas saņēmām pirmo variantu, kuru iesniedzu izskatīšanai Ministru Padomē. Uz iesniegšanas brīdi ieradās arī divi Krjučkova palīgi ģenerāļi. Kopā devāmies pie Godmaņa, piedalījās arī Bišers, Dinēvičs un vēl daži. Tupinājām sarunas par nolikuma tālāko izstrādes gaitu. Godmanis uzdeva Bišeram tuvāk iepazīties ar projektu un izteikt savas domas. Pēc zināma laika atkal sanācām kopā – es, Bišers, Godmanis. Bišers kopā ar pārējiem darba grupas locekļiem piedāvāto nolikumu jau bija izanalizējis un paziņoja, ka tas Latvijai nav pieņemams, un iesniedza savu nolikuma variantu. Tas tika aizsūtīts uz Maskavu. Patiesībā jau viedokļi nemaz tik ļoti neatšķīrās, un, mazliet piestrādājot, varēja nonākt pie vienota varianta. Jau pēdējās tikšanās laikā, Krjučkovs lika noprast, ka varētu notikt republikas vadītāju tikšanās pie viņa Maskavā. Vienīgais principiālais jautājums – kā definēt Latvijas Republiku. Nevarēja taču lietot veco nosaukumu – Latvijas PSR VDK. Pēc Gorbačova dekrēta par Latvijas neatkarības neatzīšanu vajadzēja rast formulējumu, kas ļautu diplomātiski iziet no šīs situācijas. Beigās tika piedāvāts VDK saukt par „Latvijas Valsts drošības komiteju”. Visi piekrita, ka tas būtu labākais variants. Tādējādi dokuments tika noslīpēts jau tādā līmenī, ka varēja runāt par augstāko vadītāju tikšanos. Par VDK struktūru vadīja pilnīga vienotība, vienīgais strīds izvērās par pakļautību. Latvija uzskatīja, ka

republikai jānosaka vadošais kadru sastāvs, kam beigās piekrita arī Maskava, savukārt republika piekrita, ka ar kadru sagatavošanu nodarbosies Maskava.

Pirmās asinis

Diemžēl mūsu labos nodomus izjauca neparedzēti notikumi. Viss sākās Viļņā, kur televīzijas centra ieņemšanas laikā tika apspiesta demonstrācija un nogalināti cilvēki. Tas saasināja situāciju Latvijā. Republikas vadošie darbinieki prognozēja, ka līdzīgas akcijas var risināties arī pie mums. Arī apstākļi šeit bija daudz pateicīgāka nekā Lietuvā. Rīgā dislocējās Baltijas kara apgabals, bija daudz karavīru, viņu ģimenes locekļu, tāpat arī spēcīga Interfronte, kompartija un OMON, kas atbalstīja Interfronti. Lai neļautu nekārtībām pārmesties no Viļņas uz Latviju, Rīgā sākās janvāra barikādes. Pēc Tautas frontes aicinājuma no visas republikas Rīgā sabrauca smagā tehnika. Solidarizējoties ar Latvijas Augstāko Padomi un valdību, ļaudis pulcējās vienkopus. Tāda bija Latvijas atbilde uz notikumiem Viļņā. Notiekošais mazliet atvēsināja kreisos spēkus. Kreisie piclusa, un šajā saspringtajā pretimstāvēšanas periodā nekādas nopietnas akcijas no viņu puses netika veiktas.

Mēs rūpīgi vērojām barikāžu procesu. Šajā vidē mums bija pietiekami daudz savu cilvēku. Ik rītu uz rakstāmgalda mani gaidīja dažādi operatīvie materiāli. Par situāciju informēja Gorbunovu un Godmani. Barikādes noritēja miermīlīgi, un tām netraucēja nedz politiskie spēki, nedz arī kriminālie elementī. Janvāra vidū operatīvā situācija sāka stabilizēties, nekas neliecināja, ka varētu notikt neparedzēti notikumi. Pamazām sāku pārliecināt Godmaņa kungu, ka barikādes savu ir panākušas un dzīve ieiet normālās sliedēs. Barikādes traucēja ikdienas dzīvi un ekonomikas attīstību, tādēļ uzskatīju, ka valdībai tauta jānomierina un jāaicina atgriezties ierastajā dzīves ritmā. Tai laikā ekonomikas pārkārtošanās un tās izvešana no stagnācijas bija ļoti svarīga kaut vai tādēļ, lai nodrošinātu republikas augošās prasības pēc pārtikas produktiem. Godmanis to saprata un piekrita, ka barikāžu periods savu ir paveicis un ļaudis var justies mierīgāk. Šīs sarunas acīmredzot kļuva zināmas arī citiem spēkiem, kas bija ieinteresēti, lai Latvijā valdītu haoss un spriedzē. Šie spēki meklēja veidu, kā izprovocēt nemierus, grautiņus, vispārējas tautas bailes no represijām. Visticamāk, viņi nolēma, ka haosa radīšana būtu lieliska iespēja pierādīt jaunās valdības nespēju kontrolēt situāciju. Manuprāt, tieši tādēļ janvāra beigās notika jauna provokācija – bruņots uzbrukums Iekšlietu ministrijai. Informācija par gaidāmo uzbrukumu neticami ātri nonāca gan pašā ministrijā, gan arī pie žurnālistiem.

Kā gan citādi tik daudzi žurnālisti varēja ierasties tieši tajā brīdī, kad notika Iekšlietu ministrijas apšaude? Notikumu norises loģika liecināja, ka incidents plānots ar mērķi saasināt operatīvo un politisko situāciju Latvijā, radot milzīgu sabiedrības rezonansi un sašutumu, tādējādi piespiežot PSRS prezidentu tikt galā ar nemierniekiem.

Uzbrukums Iekšlietu ministrijai

Detalizēti nekavēšos pie šiem traģiskajiem notikumiem, jo par šo jautājumu ir pieejama pietiekami plaša informācija. Atminos mākoņaino svētdienas vakaru. Atrados savā dzīvoklī. Šķirstīju dokumentus un ar vienu ausi klausījos mūziku. Uz paklāja zem galda mans medību suns meta cilpas, ķerdams otru mājas mīluli kaķi.

Ap septiņiem vakarā manu mietpilsonisko brīvdienu idilli pāršķēla Rubika zvans. Viņš aizsēdies sacīja, ka notikusi provokācija pret OMON darbiniekiem un it kā aizturētas trīs civilpersonas, tie esot Tautas frontes kaujinieki. Viņam esot videoieraksts, kurā redzams, kā viss noticis. Latvijas PSR prokurors jau esot devis sankcijas viņu arestam. Un vispār viņš man zvanot, lai lūgtu atļauju visus trīs aizturētos ievietot mūsu izolatorā. Teicu, ka tādā steigā un tādus apstākļos lēmumus pieņemt nevaru un ka man pašam jāredz materiāli, Latvijas PSR prokurora sankcijas, bet, kamēr dokumentus neredzēšu, šo jautājumu nelemšu. Jau noliekot klausuli, man kļuva skaidrs, ka ir sākusies kārtējā provokācija. Nekavējoties sazinājos ar savu vietnieku, kurš man nezināmu iemeslu dēļ jau atradās Centrālkomitejā un varēja dot atļauju ievietot izolatorā aizturētos cilvēkus. Aizliedzu viņam pieņemt jebkādus lēmumus. Rubiks lūdza mani ierasties Centrālās komitejas ēkā, solot parādīt visus dokumentus un iepazīstināt ar videoierakstiem. Piedāvājumam piekritu. Izsaucu savu mašīnu un braucu uz Centrālkomiteju. Man par pārsteigumu, tur jau bija ieradusies visa partijas Centrālās komitejas vadība un arī prokurors. Sapratu, ka viņi visu jau ir izrunājuši, taču vietnieks bez manas sankcijas tomēr nav vēlējis uzņemties atbildību. Sapratu, ka kaut kas no manis tiek slēpts, jo kā gan citādi tur varēja atrasties mans pirmais vietnieks, bet es neko nezināju?

Plašos skaidrojumos neviens neielaidās, visi kaut ko ņurdēja un deva parakstīt dokumentus. Es tos neparakstīju. Teicu, ka man vajag pilnīgi visus dokumentus, ieskaitot videoierakstus, un tikai tad, kad to visu būšu izvērtējis, vēlēšos aprunāties ar prokuroru. Laiks gāja, Rubiks nervozēja un steidzināja mani pieņemt lēmumu, teica, ka laiks negaida. Mani visu laiku māca aizdomas, ka kaut kas nav kārtībā. Nezinot visus zemūdens akmeņus, nevēlējos iesaistīties šajā ēnu politikā. Tā mēs tur stūvējāmies, līdz pēkšņi ap deviņiem vakarā sākās

Iekšlietu ministrijas apšaude. Neviens īsti nesaprata, kur apšaude notiek. Pa logu varēja redzēt, ka trasējošās lodes no Bastejkalna spindz Iekšlietu ministrijas virzienā. Kāds izsaucās, ka apšaudot miliciju. No sarunu konteksta apjautu, ka starp mums atrodas tādi, kuri jau iepriekš zinājuši, ka vakarā sāksies šaušana. Tomēr lielākā daļa no klātesošajiem tā īsti nesaprata, kas notiek un kāpēc tas notiek. Centrālkomiteju pārņēma uztraukums. Es nekādas sankcijas nedevu – izsaucu mašīnu un steidzos atpakaļ uz drošības komiteju, lai noskaidrotu, kas īsti notiek, un izlemtu, kā tālāk darboties. Paralēli devu komandu VDK dežurdaļai izziņot trauksmi. Tas nozīmēja, ka visiem darbiniekiem dažu minūšu laikā jāierodas komitejā. Sāku vākt informāciju, kas notiek, taču neviens neko nespēja paskaidrot, tai skaitā arī dežurdaļa. Tostarp Latvijas televīzija pārtrauca raidījumus un tiešraidē rādīja, kas notiek pie Iekšlietu ministrijas ēkas. Zvanīju Godmanim, stāstot, ka notiek ministrijas apšaude. Arī viņš neko nezina un solīja pēc iespējas ātrāk ierasties Ministru Padomē. Ap desmitiem vakarā zvanīju uz Maskavu, tiesa, ne augstākajai vadībai. Joprojām neatminos, kādēļ tā – iespējams, tādēļ, ka bija vēls svētdienas vakars. Zvanīju dežurdaļas priekšniekam. Dežurants saka – steidzami dodiet šifrtelegrammu. Nebijām vēl to sagatavojuši, kad man piezvanīja Krjučkovs. Teicu, ka notiek apšaude, taču nav zināms, kurš un kāpēc šauj, jo nekāda informācija mums nepienāk. Pēc tam zvanīja Bobkovs, arī viņš bija uztraucies ne pa jokam un, kā noskaidrojās, zvanīja pat no slimības gultas. Piezvanīja arī Pugo, un arī viņa balsī bija jūtams neslēpts satraukums. Es nevarēju neko tuvāk paskaidrot, jo no aģentūras nekādas ziņas nepienāca un arī mums šis notikums bija negaidīts. Mazliet vēlāk aģenti, kuri atradās notikuma tuvumā, zvanīja uz komiteju un stāstīja, kas tur notiek. Nelaime tā, ka nabaga aģenti varēja tikai aprakstīt notikumu norisi, taču neviens no viņiem nespēja izskaidrot, kāpēc tas viss notiek un vai tam ir saistība ar omoniešu aizturēšanu. Nervozitāte un spriedze auga ik minūti. Laiks gāja, bet mēs joprojām nezinajām, ko darīt – nevarējām pieņemt lēmumus, jo nepietika informācijas. Te pēkšņi piezvanīja Bruno Šteinbriks un teica, ka Rubiks viņu aicinot uz Centrālkomiteju. Viņš nezīnot, ko Rubiks no viņa grib. Es atbildēju: „Nesteidzies. Vispirms ierodies pie manis, aprunāsimies, tad piezvanīsim uz Maskavu Pugo, un tad jau varēs skaidrāk zināt, kā rīkoties.” Sākumā Šteinbriks svārstījās, bet sarunas beigās tomēr piekrita. Aizsūtīju viņam pakal mašīnu. Piezvanījām Pugo un informējām, ka Rubiks apšaudes brīdī aicina Šteinbriku pie sevis uz Centrālkomiteju. Tiesa, pa to laiku šaudīšanās pierima, jo Iekšlietu ministrija jau bija ieņemta. Pugo atbildēja, ka viņš nekādas sankcijas nevienam neesot devis, un teica, ka šajā situācijā jārikojas ar vēsu prātu. Tad pieaicināju pie klausules Šteinbriku, lai viņš pats personīgi Pugo izsaka savas domas. Pēc sarunas ar Pugo Šteinbriks aizbrauca

uz Centrālkomiteju un izrunājās ar Rubiku. Ja Šteinbrika kungs toreiz nebūtu mani paklausījis, kas zina, kā būtu iegrozījies viņa tālākais liktenis. Pēc neilga brīža pārrunājām situāciju ar Godmani un nācām pie slēdziena, ka mums apšaudes rajonu vajag ielenkt, lai neļautu tikt klāt cilvēkiem, kas varētu veicināt nemieru apjomus un vairot upuru skaitu. Sarunājām, ka es zvanīšu Baltijas kara apgabala virspavēlniekam Kuzminam un lūgšu, lai armija palīdz ielenkt Bastejkalna un Iekšlietu ministrijas apkārtni. Izmantojot valdības specsakarus, piezvanīju viņam uz mājām, taču viņš atteica, ka republikas iekšējās lietās nejauksies, tas esot vietējās varas kompetencē, lai Godmanis pats domā, ko darīt. Tas mums šķita visai neizprotami, jo situācija veidojās ļoti nopietna, neviens nezināja, ar ko viss var beigties. Pēc atteikuma saņemšanas tā arī neko jaunu izdomāt nevarējām. Pa to laiku OMON kaujinieki bija iebrukuši ministrijā un aizturējuši ministra vietnieku Indrikovu. Viņš zvanīja man uz kabinetu uz žēlā, pārbiedētā balsī teica: „Viņi man draud. Nelaime! Ko lai es daru? Palīdz, atbrīvo mani no aresta!” Skaidroju Indrikovam, ka arī es neko nevaru palīdzēt, ka vienīgais, ko varu, ir zvanīt uz Maskavu un runāt ar Pugo. OMON nepakļāvās republikai, bet gan Maskavai – PSRS Iekšlietu ministram Pugo. Sapratu, ka tikai Pugo, izmantojot savas amata iespējas, var apvaldīt omoniešus. Pēc sarunas ar Indrikovu zvanīju Pugo un skaidroju, ka mēs omoniešiem neko nevaram izdarīt, jo Iekšlietu ministrija jau ir ieņemta, arestēts pirmais vietnieks, un es baidos, ka var notikt neparedzētas sekas. Viņš apsoltīja darīt visu iespējamo. Norunājām, ka viņa vietnieks atlidos uz Rīgu, lai tiktos ar OMON un atrisinātu radušos situāciju.

Pēc brīža zvanīja Iekšlietu ministrs Aloīzs Vaznis. Viņš tobrīd atradās Maskavā mūsu pārstāvniecībā Čaplīgina ielā. „Edmund, kas tur notiek? Dari kaut ko un glāb manu vietnieku, lai viņš paliek dzīvs,” satraucies dārdināja Vaznis. Es atbildēju, ka darīsim, ko varēsīm. Sen nebiju piedzīvojis tik saspringtus brīžus. Brīžiem nesapratu, kādu lomu īsti pildu – esmu VDK priekšsēdētājs vai vidutājs starp republikas valdību un PSRS ministriem. Maskavas vadītāji tiešā veidā ar republikas vadītājiem nesarunājās. VDK priekšsēdētājam klātos saņemt informāciju un pieņemt lēmumus, kontrolēt to izpildi, taču to nevarēja izdarīt, jo manā rīcībā nenonāca pietiekama informācija par notiekošo. Viss šis vakars un nakts pagāja tālruņa zvanos. Zvanīja gan vietējie, gan Maskavas telefoni. Visi runātāji bija nopietni uztraukušies. Notiekošais pamazām manī radīja riebumu. Tā kā tolaik vēl nebija izveidota vienota sistēma, kā šādos gadījumos rīkoties, neviens arī nezināja, ko īsti darīt. Visi jutās bezspēcīgi – Iekšlietu ministrija ieņemta, bet ko darīt tālāk? Tieši šādā psiholoģiskā apstākuma brīdī zvanīja no Latvijas radio un jautāja, ko VDK darīs, kā rīkosies un kā pusē nostāsies. Atskārtu, ka arī sabiedrība taču pārdzīvo to pašu, ko es, arī tautā valda satraukums

un bailes, ka esam kontrrevolūcijas priekšā. Man tobrīd nebija laika runāt, jo tieši tad iezvanījās specsakaru sarkanais tālrunis. Zvanīja Krjučkovs. Palūdzu savu vietnieku Trubiņu, lai viņš sniedz interviju un pasaka, ka VDK rīkosies atbilstoši Latvijas likumiem un ka nekādas pašdarbības nebūs. Tas tika pārraidīts ēterā un, kā man pēc tam pateica, zināmā mērā ieviesa mieru Latvijas novados, arī Rīgā. Par to, ko darīs komiteja, cilvēki uztraucās pamatoti. Ja komiteja mobilizētu savas specvienības, izraisītos asiņains cīņiņš.

Sarunas ar Maskavu palēnām sāka nest augļus. OMON atstāja Iekšlietu ministriju. Man ziņoja, ka ir nošauti žurnālisti un ievainoti milicijas darbinieki. Ap divpadsmitiem naktī man zvanīja no dežūrdarības un ziņoja, ka ieradies Gorbunovs. Tas bija kā zibens spēriens no skaidrām debesīm. Pilnīgi apstulbu. Ko naktī VDK mājā meklē Augstākās Padomes priekšsēdētājs? Vairs arī īsti nebija iemesla uztraukumam – pusnakī šaušana apklusā un situācija palēnām nomierinājās. Noritēja diplomātiskās sarunas ar OMON par Indrikova atbrīvošanu. Viņam jau ļāva runāt pa telefonu. Ne bez Maskavas spiediena viss gāja uz labo pusi. Teicu dežurāntam, lai viņš Gorbunovu pavada pie manis uz ceturto stāvu.

Reizēm patiesība ir sekla un pat smieklīga. Izrādās, ka konflikta brīdī Gorbunovs viesnīcā „Rīdzene” tērzējis ar Polijas delegāciju. Arī viņš par notiekošo neko nav zinājis, tikai dzirdējis, ka visapkārt klieudz, sprāgst, šauj un tā tālāk. Viņš iedomājies, ka sākas kontrrevolūcija. Kā viņš man sacīja, vienīgais ko sapratis, ka aši jāņem kājas pār pleciem un paklusām jādiebj cauri parkam uz čekas māju. Domāts – darīts.

Savu apsardzes virsnieku atstājis „Rīdzenē”, nevienam nezinot izšmaucis ārā un cauri parkam skrējis uz stūra māju, pie sevis prātojot, ka vienīgā vieta, kur ir sakari ar Maskavu un ār pasauli, ir VDK. Ja arestēs, tad tāpat arestēs, bet ja nē, tad vismaz būs kaut kāda skaidrība. Maskava, izrādās, tai brīdī ne ar vienu citu, izņemot VDK, nerunāja. Gorbunovs arī cerējis, ka Johansons viņam palīdzēs, un dievojās, ka ticību taisnībai nav zaudējis. Pastāstīju visu, ko zināju, bet uz jautājumu, ko viņam darīt tālāk, tomēr nespēju atbildēt.

Tieši tai brīdī Augstākajā Padomē sākās histērija – Gorbunovs pazudis no „Rīdzenes”. Deputātu versijas – nošauts vai arestēts. Gorbunovs savu pazušānu no konspiratīvā viedokļa bija noorganizējis teicami – nevienam deputātam un to palīgiem nebija nekādu ziņu par viņa likteni.

Zvanīja Dinēvičs un vaicāja, kur ir Gorbunovs? Es uzreiz neatbildēju, ka viņš ir pie manis. Dinēvičs man stāstīja, ka Augstākajā Padomē baumo – Gorbunovs esot aizgājis uz VDK pusi. Iespējams, ka deputāti par sava galvenā cilvēka izzušanas virzienu uzzināja no Gorbunova apsardzes priekšnieka Sproga, kurš tobrīd jau arī bija atradis ceļu līdz stūra mājai. Atbildēju Dinēvičam, ka Gorbunovs

patiešām ir VDK un nav arī arestēts. Dinēvičs kļuva manāmi priecīgāks un ieminējās, ka arī viņš vēloties mums piebiedroties. Nepagāja ne pāris minūtes, kad trijātā sēdējām manā kabinetā, dzērām čekas sarūpēto kafiju un spriedām, kā tālāk rīkoties. Mūsu domu lidojums neko tālu nesniedzās, tādēļ nolēmām sazvanīties ar Godmani un sarunāt kopīgu tikšanos. Zvanīju un skaidroju, ka pie manis atrodas gan Gorbunovs, gan Dinēvičs un ka mums ar spriešanu līgā nevedas – trūkst ceturtās galvas. Beigās sarunājām, ka dosimies pie Godmaņa uz Ministru Padomi. Ritēja jau pirmā nakts stunda. Pārbaudīju, vai visi sakari darbojas. Atbilstoši reglamentam šādos saspringtos brīžos man bija jāatrodas pie specsakariem ar Maskavu. Kabinetā, dzīvoklī vai automašīnā, bet telefonam blakus bija jābūt. Godmaņa kabinetā specsakari strādāja. Varējām braukt uz Ministru Padomi. Te atpapos, ka abiem bēdu brāļiem no Augstākās Padomes nav savu auto. Es, Gorbunovs, viņa apsardzes priekšnieks un Dinēvičs sakāpām manā Volgā un traucāmies uz Ministru Padomi.

Tā kā barikādes Rīgā turpinājās, arī Ministru Padomes ieeja bija nobloķēta. Ar mašīnu tur piebraukt nevarēja. Izdomājām, ka brauksim caur pagalmu. Piebraucām pie vārtiem, bet apsargs mūs nelaida iekšā. Teicām, ka mūsu vidū ir Augstākās Padomes priekšsēdētājs. Apsargs sāka uz mums rūpīgi raudzīties un, par nelaimi, pamanīja, ka starp vīriem ar saņurcītiem ģimļiem ir arī Johansons. Ievēlāmies valdības mājā, kurai ieejas durvis bija aizsprostotas, gaitenī dežūrēja bruņoti zemessargi, visapkārt valdīja nervozitāte. Mana parādīšanās Ministru Padomes ļautiņos un zemessardzē izraisīja vēl lielāku neizpratni. Sākās sēde. Visi sasveicinājās un, protams, gaidīja, ka es varēšu kaut ko paskaidrot. Bet es varēju pastāstīt tikai to, ko man ziņoja aģenti. Tobrīd jau kļuva zināms, ka uz Rīgu dodas Pugo vietnieks, tātad gaidāma kāda jauna vēsts no Iekšlietu ministrijas. Pie Godmaņa ieradās pareizticīgo mācītājs Zotovs, līdzī nesot pārsteidzoši izsmieļošu informāciju par notiekošo Iekšlietu ministrijā. Viņš teica, ka OMON izdevies nomierināt – pretdarbība neturpināšoties, esot jāsaglabā miers un jādomā tālāk, kā šo samudžināto kamolu atšķetināt.

Pēc neilga laika no omoniešu gūsta atsvabinājās Indrikovs un, ieradies valdības mājā, klātesošajiem izklāstīja savu notikumu versiju. Ieraugot Indrikovu, man radās dažas neskaidrības. Viņš parasti nestaigāja ģenerāļa formas tērpi. Kādēļ gan tieši šajā svētdienā viņš bija uzvilcis PSRS miliča ģenerāļa formas tērpu? Pie sevis prātoju, vai tā ir vienkārši sakritība vai kas cits, daudz nopietnāks?

Pa to laiku situācija pie Iekšlietu ministrijas nomierinājās. Godmanis atbildīgajiem dienestiem deva komandu veikt nepieciešamos pasākumus, lai tiku nodrošināta kārtība, un es devos atpakaļ uz komiteju. Māca nogurums, un to manīju arī savu darbinieku sejās. Palaidu viņus mājās. Katram gadījumam pavēlēju

komitejā palikt operatīvai grupai. OMON bija atgriezies savā dislokācijas vietā, un ar Maskavu tika panākta vienošanās, ka viņus no turienes ārā vairs nelaidīs. Nakts vidū vēlreiz sazinājos ar Krjučkovu. Viņš mūsu darbību konflikta laikā novērtēja pozitīvi. Izteicu Godmaņa priekšlikumu, ka vajadzētu veidot izmeklēšanas darba grupu, kurā jābūt arī man. Kručkovs pēkšņi sacīja, ka mums no tā vajadzētu izvairīties. Vaicāju, kā mēs varam izvairīties, ja izmeklēt noziegumu ir mūsu un republikas kopējās intereses. „Nu labi,” beigās negribīgi caur zobiem norūca Krjučkovs. „tādā gadījumā paliec tai grupā.” Vēlreiz piezvanīju Pugo un arī viņam ziņoju par situāciju un Krjučkova atbildi uz priekšlikumu veidot darba grupu. Arī Pugo droši vien jutās noguris. Viņš vēlreiz apliecināja, ka vietnieks jau ir izbraucis un uz rīta pusi būs Rīgā.

Pret gaismu dodoties mājās, domās pārcilāju notikumus. Šī nakts pilnībā apliecināja, ka Latvijai ar Maskavu jeb centru ir zuduši stabili sakari un iespējas normāli koordinēt rīcību, pat neraugoties uz to, ka republika joprojām skaitījās PSRS sastāvā un visus stratēģiskos lēmumus pieņēma Maskava. Valdības tiešie sakari ar Maskavu darbojās, taču netika izmantoti, jo trūka koordinācijas. Šajā saspringtajā situācijā visi jautājumi tika risināti tikai caur mani. Patiesībā visu nakti biju darbojies kā starpnieks starp Maskavu un Rīgu. Labi, ka viss beidzās puslīdz normāli. Varēja būt daudz ļaunāk. Ar tādām domām torīt, gaismai austot, ievēlos gultā.

Nākamajā dienā barikādes turpinājās ar jaunu sparū, jo omonieši ar savu brutalitāti bija radījuši spēcīgu emocionālo impulsu. Vēl pēc dienas mani kopā ar Rīgas policijas priekšnieku Bugaju izsauca uz Augstāko Padomi ziņot par operatīvo situāciju Rīgā un sniegt priekšlikumus, ko tālāk darīt, lai nepieļautu līdzīgus notikumus. Mēs apliecinājām, ka kontrolējam situāciju un, lai nepieļautu pašdarbību un bruņotu vardarbību, iesaistīsim visus mums pieejamos spēkus. Tobrīd arī deputātiem šķita svarīgi, lai Iekšlietu ministrija un drošības komiteja atbalstītu jauno varu un strādātu vienoti. Tā kā komitejā valdīja arī negatīvi un pat naidīgi uzskati, skaidroju, ka man svarīgi, lai cilvēki par VDK neķengātos. Tas tikai vēl vairāk saasinātu situāciju. Parlamentā piekrita manai nostājai. Man solīja, ka komitejai ļaus darboties tiktāl, ciktāl tas nebūs pretrunā ar Latvijas Republikas neatkarību.

Darbinieku reakcija

Vairāku desmitu gadu laikā šis bija pirmais gadījums, kad visa komiteja bija sacelta kājās ārkārtas situācijas dēļ. Pēc šīs omoniešu ievārtās jezgas atmosfēra

komitejas kolektīvā kļuva vēl nervozāka. Neliela darbinieku daļa uzskatīja, ka jādara viss, lai kopīgi ar OMON piespiestu Latvijas jauno valdību rēķināties ar PSRS struktūrām, kā arī izbeigt runas par izstāšanos no PSRS sastāva. Vairāki darbinieki mani vainoja, ka nepietiekami aktīvi un izlēmīgi rīkojos, ka nekontaktējos ar OMON un kreisi domājošajiem milicijas darbiniekiem, ar Latvijas PSR prokuratūras pārstāvjiem. Viņi uzskatīja, ka jāizsaka protests jaunajai valdībai un parlamentam par kūdīšanu uz neatkarību, atdalīšanos no PSRS. Šai ziņā īpaši aktīvs bija mans pirmais vietnieks Červinskis. Viņš atklāti atbalstīja Interfrontes aktīvo darbību. Ar atsevišķu darbinieku palīdzību viņa ietekme komitejā auga, ar ko man, protams, nācās rēķināties. Pamazām atskanēja man adresēti apvainojumi. Sapratu, ka kolēģijas locekļi, komitejas vadošie darbinieki traktē komitejas darbību un tās uzdevumus tā, kā viņiem tas šķiet izdevīgāk. Nolēmu sasaukt visu darbinieku operatīvo sanākumi, jo, pašam darot zināmu savu pozīciju un uzskatus par notiekošo, nevienam citam nebūs iespējas interpretēt manu rīcību. Sanāksme izvērtās pietiekami skaļa. Mani vainoja politiskajā neitralitātē, pārmeta, ka nepietiekami aktīvi iebilstu pret valdības politiku. Aizrunājās pat tik tālu, ka sāka uzdot jautājumus, kādēļ naktī tika sniegts paziņojums, ka komiteja atbalsta darbību likuma robežās un nenostāsies pret esošo valdību. Tika pārņemts, ka neesam pauduši savu attieksmi pret tā saucamajām baltajām beretēm, kuras it kā esot izprovocējušas OMON rīcību. Starp citu, runājot par baltajām beretēm, līdz pat šim brīdim nav pierādīts, vai tā patiesi bija balto berešu akcija vai arī pašu omoniešu, interfrontistu vai armijas galvenās izlūkpārvaldes sagatavota provokācija. Daļa komitejas darbinieku cerēja sagaidīt situāciju, kad varētu sākt darboties uz savu roku. Mana uzstāšanās ilga vairākas stundas, un VDK sienās sen nebija piedzīvota tik liela viedokļu dažādība. Kļuva skaidrs, ka operatīvie darbinieki nesamierināsies. Visvairāk mani satrauca iespējamā komitejas sadalīšanās pretējās nometnēs. Vienīgais prātīgais padoms, kas man tobrīd ienāca prātā, – zvanīt uz Maskavu. Tā arī darīju – piezvanīju Krjučkovam un izklāstīju grūtības, kas radušās pēc pēdējiem notikumiem. Viņš piekrita, ka kolektīvā varētu būt dažādas domas un viedokļi. Krjučkovs atzina, ka mana darbība ir pareiza un ka viņš mani atbalsta. Man kā akmens no sirds novēlās. Ja vēl arī šefs šņaktu, tad gan būtu peļķē. Kļuva prēcīgāks un lūdzu viņu, lai uz Rīgu atsūta kādu no vietniekiem, kurš būtu pilnvarots VDK vadības vārdā izvērtēt republikas komitejas darbību. Krjučkovs tam piekrita un atsūtīja uz Rīgu vienu no saviem pirmajiem vietniekiem Agējevu. Ierodoties stūra mājā, viņš sasauca vadošos darbiniekus un paziņoja, ka šajā politiskajā situācijā VDK jādabojas atbilstoši politiskajai un operatīvai situācijai un nedrīkst vērsties pret republikas vadību, kas ir konstitucionāli ievēlēta. Agējevs strikti noteica, ka, tā kā republikā

faktiski ir divpartiju sistēma, komiteja nedrīkst aizstāvēt vienu vai otru partiju, tāpēc komitejas vienīgais vadmotīvs ir strādāt esošās likumdošanas ietvaros.

Tas manus nemierniekus daļēji atvēsināja un nomierināja. Viņi saprata, ka mana pozīcija nav tikai iedomas un ka Maskava to atbalsta.

Pēc Kručkova vietnieka vizītes spriedze kolektīvā manāmi atslāba. Beidzās arī barikāžu periods, un republikā situācija normalizējās. Tomēr ilgi gaidītais atslābums viesa zināmas bažas. Izrādījās, ka neesmu kļūdījies. Laikā, kad uzņēmu Maskavas viesus, daļa kolēģu perināja neķītrus plānus. Viņiem nepavisam nepatika tas, ko daru un kādu politiku piekopju. Viņiem nepatika, ka situācija normalizējas. Lai izraisītu neapmierinātību, lai radītu spiedi un neuzticību, lai traucētu man un visai komitejai strādāt. Červinskis kopā ar saviem padotajiem no otrās daļas izraidīja no Latvijas ārzemju latvieti Ivaru Embrektu, kurš, atsaucoties Latvijas kultūras un izglītības biedrības uzaicinājumam, bija ieradies no Vācijas Federatīvās Republikas. Viņš tolaik bija viens no Ārlietu ministrijas padomniekiem. Šādu rīcību vienmēr sankcionē komitejas priekšsēdētājs. Viņi saprata, ka es sankeiju nedošu, jo tam nebija iemesla, tādēļ viņi rīkojās man aiz muguras. Embrektu naktī izrāva no viesnīcas, iesēdināja komitejas automašīnā un aizveda uz Igauniju, lai no turienes pēc tam izraidītu no PSRS. Par šo gadījumu kļuva zināms jau nākamajā dienā. To sāka iztirzāt avīzes, radio, TV: lūk, kā VDK rīkojas pret Latvijas neatkarību, pret Ministru Padomi, no Latvijas izraida ārzemnieku, kas vēlējas palīdzēt Latvijas valdībai. Skandāls bija milzīgs. Plašsaziņas līdzekļi vainoja gan komiteju, gan mani dažādos grēkos. Drīz vien zvanīja Augstākās Padomes priekšsēdētāja vietnieks Īvāns un prasīja paskaidrojumus. Īvāns ar sev neraksturīgu bardzību kļiedza un draudēja ar krimināllietas ierosināšanu pret mani. Es nokļuvu visai sarežģītā situācijā. Nedrīkstēju atklāt, kādēļ tas noticis. Es taču nevarēju likumdošanas un izpildvarai teikt, ka par notiekošo neko nezinaju. Par komitejas darbību atbild tikai viens cilvēks, un tas ir komitejas priekšsēdētājs. Nevienam nesaprastu, kā var gadīties, ka nespēju ieviest kārtību pats savā darbavietā. Arī Maskava nesaprastu. Maskava vēl vairāk nesaprastu, ja visu vainu būtu novēlījis uz tās uzticamāko personu Latvijā – savu pirmo vietnieku. Tā kā mūs finansēja Maskava un es biju divu kungu kalps, nācās locīties, kā vien spēju. Mēģināju ar parlamentāriešiem skaidroties. Par Embrekta izraidīšanu savācu visus dokumentus. Tie izrādījās ļoti nepārliecinoši, tomēr formālu pamatu varēja atrast. Tiesa gan, normālos apstākļos mēs Embrektu būtu vienkārši brīdinājuši, jo, cik atceros, viņš, neinformējot vīzu daļu, bija mainījis uzturēšanās vietu. Šīs izraidīšanas dēļ mani izsauca uz Augstākās Padomes plenārsēdi, kur man vaicāja, kāpēc ir notikusi izraidīšana. Diemžēl tajā dienā, kad bija nozīmēta Augstākās Padomes plenārsēde, man bija jātiekas ar Krjučkovu. Par izsaukumu uz Maskavu

paziņoju Gorbunovam un lūdzu, lai viņš uzaicina uz Augstāko Padomi manu pirmo vietnieku Červinski, kurš ir tieši atbildīgs par Embrekta izraidīšanu. Klusībā prēcājos, jo cerēju, ka mans vietnieks – Maskavas ieliktenis – dabūs sarkt parlamenta priekšā. Aizbraucu uz Maskavu, un uz Augstāko Padomi tika izsaukts Červinskis. Bet viņš bija pietiekami gudrs un uz sēdi neieradās, izlikdamies slims. Mūsu poliklīnikā dabūt ārsta izziņu nebija grūti. Par to uzzināju tikai pēc atgriešanās no Maskavas, kad man piezvanīja Gorbunovs. Pēc Anatolija teiktā, tas izraisījis vēl lielāku Augstākās Padomes neizpratni un dusmas. Vīri izteikušies, ka komiteja ignorē parlamentu, pārkāpj likumus un pēc tam pat neuzskata par vajadzīgu atnākt un atskaitīties.

Pēc atgriešanās no Maskavas man pašam nācās stāties Augstākās Padomes priekšā. Man uzdeva ļoti daudz jautājumu. Kritikas netrūka. No deputātu mutēm izskanēja prasība noteikt VDK statusu Latvijas Republikā un izstrādāt tam atbilstošus normatīvos aktus. Neilgi pirms manas uzstāšanās ieradās pazīstamais ķirurgs – profesors Viktors Kalnbērzs un pasniedza man Berlīnes mūra gabaliņu. Viņš aicināja sagraut atsvešinātības mūri, kas radies starp tautu un tās ievēlēto Augstāko Padomi no vienas puses, un Johansona vadīto organizāciju no otras.

Maskavā ietoties ar Krjučkovu, centos izklāstīt, kāda situācija ir republikā. Teicu, ka neraugoties uz mūsu kopīgajiem pūliņiem, tomēr notiek komitejas dalīšanās pēc politiskajiem uzskatiem. Informēju savu šefu par pirmā vietnieka Červinska darbošanos. Skaidroju, ka Červinska destruktīvās darbības dēļ komiteja zaudē jau tā vājo autoritāti, ka komitejā faktiski veidojas divvaldības sistēma. Informēju, ka es ar šādu situāciju nevaru samierināties, jo juridiski es esmu atbildīgs par komitejas darbu, un lūdzu Krjučkovu pieņemt lēmumu un izvēlēties – vai nu es rakstu ziņojumu par aiziešanu pensijā, vai arī Červinskis ir jāatsauc no republikas un jānorīko citā darbā.

Manu aiziešanu pensijā Krjučkovs uzreiz noraidīja. Tas, viņaprāt šajā situācijā neesot iespējams. Viņš mani sabāra, ka es šādu jautājumu iedrošinos izvirzīt Červinska dēļ. Viņš solīja padomāt un pieņemt lēmumu. Pēc atbraukšanas no Maskavas sasaucu operatīvo sanāksmi. Visi gaidīja, kādas ziņas atvedīšu un kādi būs jaunākie rīkojumi. Informēju, ka PSRS VDK priekšsēdētājs piekrīt, ka mums jādarbojas likuma robežās bez iejaukšanās politiskajā dzīvē. Pēc mūsu tikšanās ar Krjučkovu uz Latviju tika atsūtīts Krjučkova vietnieks Ļebeģevs. Lai izanalizētu operatīvo situāciju, viņš tikās ar darbiniekiem, apbraukāja rajonus, tikās ar robežsardzes apgabala virspavēlnieku, satikās arī ar Gorbunovu. Vietnieks šeit pavadīja trīs četras dienas un savāca pietiekami daudz informācijas. Viņš satikās ar darbiniekiem gan kopā ar mani, gan bez manis. Par saviem iespaidiem prombraucot man neko neteica, taču atzina, ka piekrīt manai pozīcijai.

Sapratu, ka viņam vispirms jākonsultējas ar Krjučkovu. Pēc tam no Maskavas pienāca rīkojums, ka Červinskim jānododas uz kursiem. Pēc kursu beigšanas viņu nozīmēja darbā uz Krasnodaru. Par manu vietnieku tika iecelts no Maskavas atsūtītais Bajevs. Tā kā nolikuma projekts par Latvijas VDK mūsu valdībā tā arī netika apstiprināts, Ministru Padome Bajevu neuzklausīja un viņa kandidatūru pat neapsprida. Viņš tika iecelts tikai ar Maskavas pavēli. Bajevs tika brīdināts, ka viņam nav tiesību pretoties komitejas vadītāja politikai un ka visa darbība jāsaskaņo tikai un vienīgi ar komitejas vadītāju. Kas notika aizkulisēs, es nezinu, bet atklāti viņš pret mani neuzstājās, jo laikam jau saprata, ka vīleins ir aizgājis.

Maskava vairs neuzticās

Vienā no tikšanās reizēm ar Krjučkovu es minēju, ka Maskavai republikas vadību vairāk vajadzētu apgādāt ar PSRS VDK rīcībā esošo informāciju par notiekošajiem procesiem pasaulē. Īpaši uzsvēru, ka Latviju interesētu informācija par Latvijas vietu pasaulē, par to, kā pasaules dienestī veido savus uzskatus par mūsu republiku. Norādīju, ka Latvijas pirmajām personām būtu lietderīgi iegūt tādu informāciju par notiekošo pasaulē, kas ir pieejama vienīgi PSRS speedienestiem. Tā kā Latvijā nebija pietiekami daudz šāda veida informācijas, Krjučkovs apsolīja sūlīt analītiskos datus. Atbilstoši mūsu norunai ar šo informāciju es varētu iepazīstināt republikas pirmās personas. Pirmkārt, uzsvēra Krjučkovs, ar mūsu materiāliem esot jāiepazīstina Gorbunovs. Krjučkovs teica, ka nav ieinteresēts, lai situācija republikā saasinātos.

Pāris reizes šādus materiālus no Maskavas arī saņēmu. Ja pirmajā reizē materiāls bija interesants, tad vēlāk tie kļuva aizvien vājāki un vājāki, patiesībā formāli. Sapratu, ka viņi pārstāj mums uzticēties. Reiz atkal būdams pie Krjučkova, uzdrošinājos pateikt, ka mūsu noruna nedarbojas – saņemtā informācija ir formāla. Es pat vienu no materiāliem biju paņēmis līdzi, kaut gan to nedrīkstēja darīt. Materiāls līdzinājās avīžrakstam. Krjučkovam teicu: „Pārkāpu iekšējās instrukcijas, tomēr vēlos jums pierādīt, ka ne velti runāju par vienošanās neievērošanu. Šādus materiālus es Latvijas vadītājiem nevaru rādīt, jo tas atklās PSRS VDK vājumu, ja jau pat VDK rīcībā nav materiālu, ar kuriem ir vērts iepazīties. Kaut ko līdzīgu var dzirdēt „Amerikas balsī” un citos raidījumos.” Krjučkovs paskatījās un pasmaidīja, sapratis, ka tie materiāli nav tie, par ko mēs bijām runājuši. Viņš piezvanīja pirmās pārvaldes priekšniekam: „Klausieties, mēs taču vienojāmies. Mums tomēr ar Latviju ir normālas attiecības, un jādod

viņiem tie materiāli, kas ir vajadzīgi!" Tika saņemti solījumi, ka viss būs kārtībā, bet nekas nemainījās. Turpināja nākt formāla informācija, un es arvien vairāk pārliecinājos, ka attiecīgie dienesti ne sevišķi uzticas republikas vadībai. Padomju Savienībā daudz kas bija atkarīgs arī no republikas vadības.

Atelpa

Pēc visiem janvāra un februāra notikumiem Latvijas politiskā dzīve sāka stabilizēties. Komiteja strādāja, cik varēja. Vācām materiālus, tomēr darbinieki nekādu morālo gandarījumu nejuta, jo neviens tā arī nepateica, kāda būs nākotne, kāda būs neatkarība un kāda vieta tajā būs Valsts drošības komitejai. Tā ilgi turpināties nevarēja. Daudzi atrada labāku darbu, aizgāja arī tie, kam bija izdiens, bet jaunus darbiniekus darbā iesaistīt nespējām, pasliktinājās operatīvā darba kvalitāte, arī aģentūras piesaiste bija apgrūtināta, jo nebija vervēšanas pamata. Nebija skaidrs, kādu informāciju mēs vēlamies saņemt no aģenta. Arī aģenti ir tikai cilvēki – vieni atbalstīja neatkarību, citi – ne. Kad sākām kontaktēties ar jauniem cilvēkiem, viņi uzdeva daudz jautājumus – kāda būs komitejas loma, bet darbinieki nevarēja atbildēt, jo paši neko nezināja, arī kolēģijas sēdes kļuva formālas, gandrīz vai spēlējām teātri, jo lēmumu juridiskais spēks izrādījās niecīgs, nācās pašiem sevi mobilizēt. Kad runāju par to ar Kjučkovu, viņš saprata: „Nu ko, vāciet informāciju.” Vienīgais reālais darbs noritēja organizētās noziedzības apkarošanas jomā. Palīdzējām Iekšlietu ministrijai. Politiskā uzraudzība apsīka, arī robežas jautājumi „pakārās gaisā”. Kārtējo reizi runājot ar Godmani, izvirzīju jautājumu par jaunas drošības komitejas veidošanu. Lai PSRS un Latvija nonāktu pie kopsaucēja, gan Godmanim, gan Krjučkovam nācās piekrist maniem priekšlikumiem.

Turpinājām diskusijas un izstrādājām jaunu VDK struktūras variantu. Rīgā ieradās Krjučkova pirmais vietnieks Bobkovs. Tikās ar Godmani. Vīri ilgi runāja un sprieda. Bobkovs pamatā piekrita mūsu izstrādātajai struktūrai, kadru aprītes sistēmai, finansēšanas un pakļautības modelim. Tas nozīmēja, ka tika dota zaļā gaisma VDK reorganizācijai. Vienojāmies, ka jānosaka pārejas periods. Pārejas periodā būtu svarīgi, lai visas Latvijas VDK darbības būtu sankcionētas gan no Latvijas Ministru Padomes, gan no PSRS VDK puses.

Jūsmoju par 1991.gada jauko un saulaino vasaru. Pie sevis priccājos par iesāktu darbu komitejā. Sapratu, ja reformas novedīšu līdz galam, mana dzīve kļūs daudz mierīgāka, prognozējamāka. Pie pārmetumiem no Augstākās Padomes prezidija jau biju pieradis, un man šķita, ka vismaz saulaino vasaru neviens

nesabojās. Tīrumos brieda labība, ābelēs ienācās pirmie āboli. Augusts gāja uz beigām.

Augusta pučs

Svētdiena, 20. augusts – saulaina jauka diena –, ne ar ko neatšķīrās no iepriekšējām, par kurām es kā mazdārziņa un necilas vasarnīciņas īpašnieks ļoti priecājos. Tajā dienā viss šķita mierīgi. Atpūtos savā dārza mājiņā. Kā ierasts, piezvanīju uz stūra māju un painteresējos, kas jauns. Darbinieki, kam bija jābūt darbā, strādāja. Mani gan mazliet izbrīnīja tas, ka darbā ir arī pirmais vietnieks. Pirms tam viņš bija plānojis braukt uz Maskavu pie savas ģimenes. Te pēkšņi uzzināju, ka puisis nav aizbraucis. Domāju, ka tā varbūt ir vienkārša sagādīšanās, par ko nolēmu viņu pirmdien izvaicāt. Dežūrdaļa ziņoja, ka viss ir normas robežās.

Pienāca pirmdiena, 21. augusts. Kā ierasts, sešos no rīta piecēlos, izvingrojos, nopeldējos Gaujā, paēdu brokastis un, pētot dokumentus, gatavojos darbam. Ap 7:40 vajadzēja ierasties dienesta automašīnai, lai aizvestu mani uz komiteju. Jezga sakās ap 7:00, kad man piezvanīja no dežūrdaļas un teica, ka steidzīgi jāierodas komitejā, pēc manis jau izsūtīta mašīna. Vaicāju, kas noticis. Atbildēja, ka tā nav telefona saruna, vien teica, ka esot nopietni jautājumi. Mašīna atbrauca, šoferis tads nerunīgs, sanervozējies. Šo to runājām, bet jutu, ka īsti labi nav. Braucot uz Rīgu, ieslēdzu Maskavas radio pārraidi. Tur ziņoja, ka varu pārņēmusi GKČP, ka Gorbačovs slimības dēļ atstādināts no amata. Saprātu, ka tie patiesi ir nopietni jautājumi un ka mani gaida jauni pārbaudījumi. Ierados darbā, izsauca pie sevis dežūrdaļas priekšnieku. Taču nekādas jaunas informācijas viņam nebija, izņemot to, kas tika raidīta pa radio. Arī nekādu dokumentu no Maskavas nebija. Toties mans pirmais vietnieks Bajevs jau atradās darbā. Jautāju, kādēļ viņš nav Maskavā pie ģimenes. Viņš atrunājās, ka neesot varējis aizbraukt. Labi. Ja neaizbrauca, tad neaizbrauca. Zvanīju uz Maskavu Krjučkovam, bet viņš nebija sazvanāms ne kabinetā, ne automašīnā. Izdevās piezvanīt vienīgi komitejas priekšsēdētāja vietniekam Lebeģevam. Vaicāju, kas noticis, kāda loma ir VDK? Arī viņš bija ļoti izvairīgs, neko negribēja stāstīt. Saprātu, ka viņš nav pilnvarots teikt, ko darīt republiku VDK. Vienīgais, ko viņš varēja pateikt: „Gaidiet šifrteligrammu, un norādījumus, ar jums sazināsies kara apgabala virspavēlnieks. Viņa norādījumus jums jāpilda.” Viņš vēl piebilda, ka jāgatavojas ārkārtas stāvoklim. Piezvanīju Kuzminam, vaicāju, kas būs, ko darīt? Jutu, ka viņš ir nervozs, kabinetā daudz cilvēku. Viņš atkārtoja, ka jāgatavojas ārkārtas stāvoklim un jādarbojas atbilstīgi

ārkārtas stāvokļa reglamentam. Sacīju, kamēr nebūs rakstiskas pavēles un attiecīgu dekrētu par sevišķā stāvokļa ieviešanu, drošības komiteja nekādus pasākumus neveiks un darbosies esošo likumu robežās. Sevišķā stāvokļa ieviešanai jābūt prezidenta dekrētam vai Augstākās Padomes lēmumam. Viņš izteica neapmierinātību. Tagad neesot īstais laiks to apspriest, jāgatavojas ārkārtas stāvokļa ieviešanai, pavēle drīz būšot. Atbildēju, ka diemžēl es neko nevaru palīdzēt. Pēc brīža zvanīja Rubiks un lūdza mani ierasties Centrālkomitejā. Viņš sacīja, ka man vajadzētu piedalīties Centrālkomitejas sanāksmē, lai vismaz dzirdētu, kas tur tiek runāts. Iebildu, ka man nav laika, jo visu laiku jāuztur sakari ar Maskavu. Beigu beigās Rubiks mani pārliecināja. Saprātu, ka nekur nesprukšu, jāaizbrauc vien būs uz partijas biroju un jāpaklausās informācija, kas ir viņu rīcībā. Vēlējos arī noskaidrot, ko viņi lems. Es piekritu Rubika piedāvājumam un teicu, ka būšu birojā vai arī aizsūtīšu savu pirmo vietnieku. Gribēju pie Rubika sūtīt Bajevu. Uzreiz pēc sarunas ar Rubiku man piezvanīja no kara apgabala un, neko nepaskaidrojot, uzaicināja uz operatīvo sanāksmi. Izlēmu, ka Bajevu sūtīšu uz kara apgabalu, bet pats iešu uz Centrālkomiteju – no turienes cerēju atbrīvoties ātrāk, no militāristiem nav tik viegli tikt vaļā. Piekodināju dežurantam, ja kas notiek, lai brauc man pakaļ, un devos pie Rubika. Birojā gāja karsti un ļoti nervozi. Visi gaidīja sensācijas, taču notika vienkārša plāpāšana. Ikviens no viņiem gvelza kaut kādas baumas, bet neviens nezināja, kas patiesībā notiek, ko darīt, kā rīkoties. Vaicāju, vai kāds ir izziņojis ārkārtas stāvokļa ieviešanu. Vieni saka, ka ir, otri, ka nav. Saprātu, ka šeit nekādu papildu informāciju nesaņemšu. Uztājos ar īsu runu, kurā pateicu, ka drošības komiteja strādās saskaņā ar esošo likumdošanu. Strikti noteicu, ka mēs nekādās pašdarbības akcijās neiesaistīsimies. Biroja sēde ilga aptuveni trīsdesmit minūtes. Pēc tam braucu atpakaļ uz komiteju. Komitejā jau gaidīja Bajevs un ziņoja, kas noticis kara apgabalā. Tur esot sabraukuši desmit piecpadsmit augsta ranga ģenerāļi, visi kaujinieciski noskaņoti un apņēmības pilni, jo cerot, ka teju, teju PSRS tiks ieviesta kārtība. Bajevam esot uzdots gatavoties sevišķā stāvokļa ieviešanai, kā arī izteikta doma, ka vajag sastādīt sarakstus ar cilvēkiem, kuri ir bīstami esošajai iekārtai. Es viņu nomierināju un teicu, kamēr nav realizēti tie pasākumi, kas ir noteikti PSRS Konstitūcijā, likumdošanas aktos, nekādas pavēles nedošu un nekādu pašdarbību nepieļaušu, jo par to esmu personīgi atbildīgs, un lūdzu viņam bez manas piekrišanas nekādus jautājumus nerisināt. Viņš neizskatījās sevišķi apmierināts, bet kārtība ir kārtība. Galu galā viņš nomierinājās vai varbūt izlikās, ka ir nomierinājies. Visticamāk, Bajevs baidījās rīkoties man aiz muguras. Saprātu, ja sākušās runas par sarakstu sastādīšanu, lieta ir nopietna. Šādus sarakstus sastāda reālu karadarbības briesmu gadījumā saskaņā ar mobilizācijas plāniem. Šādos gadījumos ir jābūt vai nu

PSRS Augstākās Padomes lēmuma un vai arī prezidenta dekrētam, kuru pēc tam apstiprina Augstākā Padome. Bajevs norādēja, ka Kuzmins tādu pavēli tomēr ir devis. Bet Kuzmins nav Gorbačovs. Teicu, ka tādu Kuzmina rīkojumu nevaram izpildīt, jo tas neatbilst pastāvošai likumdošanai. Vietnieks nelikās mierā – kara apgabalā esot bijis pārstāvis no Maskavas VDK, un arī viņš esot teicis, ka jāizsludina ārkārtas stāvoklis un jāstāda saraksti. Strikti paziņoju, kamēr nebūs pavēles no Maskavas, sevišķo stāvokli neizsludināšu un pavēli par sarakstu stādīšanu nedošu. Bajevs atbildēja: „Labi, ja tā vēlaties, tad jūs no Maskavas saņemsiet šādu pavēli. Taču neaizmirstiet, visa atbildība gulstas tieši uz jums.” Caur miesu izskrienot baiļu dzirkstelēm, to ļoti labi apzinājos, jo nebiju aizmirsis represiju postu.

Arī komitejā darbinieki atradās pilnīgā neziņā: it kā televīzijā ziņoja, ka ir jauna ārkārtas stāvokļa valdība jeb GKČP, taču par reāliem plāniem un rīcību tā neko nestāstīja – skanēja tikai Čaikovska „Gulbju ezers”. Devu pavēli sagatavot telegrammu visiem rajonu daļu vadītājiem regulāri uzturēt kontaktus ar dežūrdalu Rīgā, aktivizēt darbību ar aģentūru un sekot operatīvam stāvoklim. Par jebkurām izmaiņām, kuras var saasināt operatīvo vai politisko situāciju, nekavējoties ziņot, rīkoties pastāvošo likumu robežās. Ap 11.30 saņēmām šifrogrammu no Maskavas, ko parakstījis Aljjevs, Krjučkova pirmais vietnieks. Tur bija teikts, ka jādarbojas saskaņā ar plānu ārkārtas stāvokļa ieviešanai. Tas jau bija ļoti nopietni. Tas nozīmēja, ka jāaktivizē visa aģentūra un palīgi, visi darbinieki jāatsauc no atvaļinājuma, jāsaistāda bīstamo personu saraksti. Lai to paveiktu, jāsaaicina operatīvās kaujas grupas, jāizsniedz ieroči. Šādas grupas mums bija katrā rajonā, katrā pilsētā, ieskaitot Rīgu. Grupā bija aptuveni 30 cilvēki, un to vadīja VDK darbinieks. Arī ieroču mums netrūka, sākot ar pistolēm un beidzot ar ložmetējiem un granātmetējiem, arī tam laikam nesmādējamu sakaru līdzekļu bija gana. Ar ieročiem, kas bija mūsu rīcībā, varējām apbruņot vismaz divīziju. Lai to visu īstenotu, vajadzēja pāriet uz diennakts darba režīmu. Tas nozīmēja, ka rajonos tiks sasaukts vairāk nekā tūkstošiem cilvēku, viņi visi tiks apbruņoti un pāries nelegālās darbības režīmā. Ja tas realizētos, notiktu katastrofa, ņemot vērā kontingentu. Starp viņiem bija daudz tādu, kas bija cīnījušies ar partizāniem un izgājuši speciālo apmācību darbībai nelegālos apstākļos. Viņiem tikai vajadzēja izsniegt ieročus, lai situācija kļūtu nekontrolējama. Sāktos pašdarbība, bet tad gan varēja izcelties pilsoņu karš. Nevieni nezina, kā to apturēt. Pēc Otrā pasaules kara septiņus gadus mežos notika cīņas. Dot pavēli sevišķā stāvokļa ieviešanai un nevēlamo personu sarakstu sastādīšanai nozīmēja ieņemt Latviju nelaimē, kas novestu pie neprognozējamām sekām. Vēl viens briesmu faktors: jau pavēles gatavošanas brīdī noteikti notiktu informācijas noplūde. Par to uzzinātu

sabiedrība, un izcēlto panika. Rastos pretdarbība, daļa cilvēku aizietu pagriņdē, sāktu rakt bunkurus un spridzināt.

Galvu saķēris, sēdēju pie sava rakstāmgalda un domāju, ko darīt, kā rīkoties: pavēli jau esmu saņēmis, taču tā ir pretrunā ar Konstitūciju – nav norādīts, uz kādiem prezidenta rīkojumiem tā balstās, turklāt pavēli parakstījis pirmais vietnieks, nevis pats Krjučkovs. Tas mani uztrauca, jo Krjučkovs taču bija GKČP loceklis. Kādēļ tik nopietnu pavēli paraksta pirmais vietnieks? Kādēļ šī pavēle pienākusi ar tik lielu novēlošanos? Tas viss man lika aizdomāties, ka kaut kas nav kārtībā, te oda pēc pašdarbības, bet beigu beigās vainīgie tiks meklēti nevis Maskavā, bet republikā. Pēc tam tu nevienam nepierādīsi, ka neesi zilonis. Zvanīju uz Maskavu, meklēju komitejas priekšsēdētāju vai kādu no viņa vietniekiem. Nevienu nevarēja sazvanīt, arī komentāri netika sniegti. Krjučkovs neatbildēja. Viņš atrodoties GKČP štābā. Ko darīt? Piezvanīja Gorbunovs, vaicāja, kas notiek, ko darīt, kāda būs situācija, sāksies vai nesāksies aresti. Es viņam neko nevarēju atbildēt, teicu, ka pagaidām viss ir normāli, ka komiteja nekādas darbības neveiks, arī operatīvā situācija republikā ir normāla un nav nekādu sarežģījumu. Solīju ziņot, ko līdz būs jauna informācija.

Nākamajā rītā vēlreiz tika dota pavēli, ka visām struktūrvienībām jāpāriet uz aktīvu aģentūras darbību, visi darbinieki jāatsauc no atvaļinājumiem un regulāri, kā tas ir paredzēts ārkārtējās situācijās, jāinformē Valsts drošības komiteja. Nekādas citas pavēles nedēvu. Sasaucu vadošos darbiniekus uz operatīvo sanākumi, izskaidroju situāciju un brīdināju, ka bez manas sankcijas nekādu pašdarbību nepieļaut – ja kāds dos rīkojumus bez saskaņošanas ar mani, viņš nesīs personīgu atbildību atbilstoši esošajai likumdošanai un armijas reglamentam. Kā man ziņoja no rajoniem, visur valdīja satraukums, jo neviens neko nezināja. Tika sasaukti rajonu komiteju partiju biroji, vieni baidījās, citi, jau sāka pārņemties no Tautas frontes uz kompartijas pusi. Atkal sāka glaimot te vieniem, te otriem. Daži pat apliecināja savu labo attieksmi pret Valsts drošības komiteju, ar kuras cilvēkiem agrāk pat nesveicinājās. Situācija izvērtās visai interesanta. Paldies Dievam, vardarbība netika fiksēta. Valdīja tikai satraukums un gaidas. Tā pagāja 21. augusts.

Mani uztrauca tas, ka VDK vadība izvairās no sarunas. Saprātu, ka kaut kas nav tā, kā vajadzētu būt. Televīzijā uzstājās GKČP komanda un mierināja, ka PSRS viss ir normāli, ka visiem jāturpina strādāt un jādodomā par PSRS saglabāšanu. Jutos pavisam jocīgi – mums dod vienu pavēli, bet televīzijā runā pavisam ko citu. Naktī uz 22. augustu armija ieņēma Latvijas Ministru Padomi. Visiem par pārsteigumu, tur nakšņoja Godmanis. Ieraudzījuši Godmanis, karavīri izbijās. Ministru Padomes darbiniekos armijas ienākšana radīja paniku, tie muka kur nu

kurais un bēgot pat šo to pamanījās paķert līdz kā suvenīru. Arī 22. augusts tika aizvadīts salīdzinoši mierīgi, taču visi gatavojās lielām pārmaiņām. Daudzi iedzīvotāji zvanīja uz VDK, arī aģentūra zvanīja, vaicāja kas notiek. Mēs neko vairāk nevarējām pateikt, vienīgi to, ka jāsaglabā miers un jāievēro esošā likumdošana. Daudz palīdzēja ārzemju ziņas. Tai laikā visi klausījās „Amerikas balsi”. No Maskavas VDK arī 22. augustā nesaņēmām nekādus komentārus. Tikmēr Latvijā turpināja saimniekot armija. Tā nosprostoja visus tiltus, taču nekādas konfliktsituācijas netika novērotas. Arī rajonos viss bija mierīgi. Izskanēja doma, ka Kuzminam jāuzstājas republikas TV. Bet uzstāšanās kavējās. To visu uzzinot, sapratu, ka patiešām kaut kas nav kārtībā – ja reiz grib izsludināt sevišķo stāvokli, Kuzminam jāņem vara savās rokās un jāsāk rīkoties, bet viņš to nedarīja. 22. augustā pie manis ieradās gauzām satraucies Bajevs un vaicāja, kādēļ es nepildu PSRS drošības komitejas pavēli par ārkārtas stāvokļa ieviešanu, vaicāja, ko es gaidu un kas atbildēs par pavēles nepildīšanu. Atbildēju, ka palieku pie sava: kamēr neesmu sazvaniņies ar Krjučkovu un pārliccinājies par tālāko darbību un nākotni, es nekādus lēmumus nepieņemšu. Brīdināju arī, ja kāds sāks rīkoties komitejas vārdā, nekonsultējoties ar mani, tiks ierosināta krimināllieta, vainīgos arestēs, bet es uzstāšos televīzijā un to visu atsaukšu. Vēlreiz piezvanīja Gorbunovs un izstāstīja, ka visi tilti nosprostoti un Rīgā nevar ievest pārtikas produktus. Es atbildēju, ka jāzvana Kuzminam un jāizstāsta par šīm problēmām. Gorbunovs atteicās zvanīt, jo pirms tam viņiem esot bijusi asa saruna. 21. augustā Kuzmins viņam teicis, ka vara pāriet citās rokās. Galu galā piezvanīju Kuzminam un izstāstīju, kas notiek. Kuzmins neticēja, ka armija visu nosprostojusi, bet beigās apsolīja šo jautājumu atrisināt. Un to arī izdarīja. Pārtikas produktus ļāva ievest. No Maskavas arī nekāda informācija nenāca, arī uz maniem zvaniem neviens neatbildēja. Intuitīvi jutu – esmu rīkojies pareizi, neieviešot plānu ārkārtas situācijai. Vēlu vakarā, kad pārrados mājās, man piezvanīja Gorbunovs un interesējās, kāda ir situācija, kas notiek, kas būs tālāk, kad sāksies aresti. Sapratu, ka līdz Latvijas varas pārstāvjiem šī informācija jau ir nonākusi. Kāds jau ir paziņojis par telegrammu no Maskavas. Gorbunovs lūdza, lai es viņu savlaicīgi brīdinu, ja nu gadījumā kas notiek. Viņš patiesi bija satraucies par nākotni. Es viņu mierināju, sakot, ka neredzu pamatu arestiem un nedošu pavēli vardarbības sākšanai. Solīju, ja tomēr izveidosies neizbēgama situācija pirmais, kam ziņošu par to, būs viņš. Arī es tajā brīdī neko vairāk nevarēju pateikt. Tā pagāja vēl viena diena. Bija skaidrs, ka arī no armijas puses nenotiek nekādas aktivitātes. Vienīgi OMON braukāja pa Rīgu bruņumašīnās, bet arī viņi šoreiz iztika bez vardarbības – vienkārši vizinājās un demonstrēja savu varenību. 23. augusta rīts pienāca bez pārsteigumiem. Armija atbloķēja tiltus. Ap 12.00 man ziņoja, ka visi

ģenerāļi lielā steigā izlidojuši atpakaļ uz Maskavu, neesot pat atvadījušies. Sapratu, ka murgs ir beidzies. Jau iepriekšējā dienā bija jūtams, ka GKČP acīmredzot nekas neiznāks. 23. augustā pēkšņi no Maskavas pienāca papildinājums iepriekš atsūtītajai šifrogrammai par ārkārtas stāvokļa ieviešanu. Esot jāpilda tikai prasība par operatīvās darbības aktivizēšanu, bet viss pārējais neesot jāpilda. Atviegloti uzelpojis, nospriedu, ka esmu rīkojies pareizi. Ja būtu pildījis iepriekšējo pavēli, tad mani varētu vainot likumu neievērošanā. Nopriecājos par savu intuīciju, kas arī šoreiz mani nepievīla, priecājos, ka esmu rīkojies pareizi, lai arī krietni riskējis. Ja pučs būtu beidzies citādi, jautājums par pavēles nepildīšanu arī būtu risināts citādi. Kad komitejas darbinieki iepazinās ar telegrammas papildinājumu, neviens man nekādus pārmetumus neizteica. Pat Bajevs atzina, ka varējām nonākt lielā ķezā, ja būtu pildījuši norādījumus, kurus izteica armija, ģenerāļi. Ceturtdiena aizritēja bez sevišķiem notikumiem. Komiteja sāka strādāt ierastā darba režīmā. Sagatavoju ziņojumu valdībai par operatīvo stāvokli un devos mājās. Pučs beidzās, visi nomierinājās, vardarbība nenotika. Bija atkal jādomā, kā tālāk virzīsies neatkarības procesi. Plānoju no rīta sazināties ar Gorbunovu un Godmani un pārrunāt tālāko darbību. Ap deviņiem no rīta man piezvanīja komitejas dežurants un sacīja, ka desmitos man jābūt Augstākās Padomes sēdē, bet nevarēja pateikt, kāpēc. Sapratu, ka acīmredzot tiks uzdoti jautājumi par situāciju republikā, par darbību puča laikā un par VDK nākotni. Sēdē tūlīt pat sākās debātes par VDK likvidēšanu un jaunas struktūras izveidošanu. Vēlme bija, bet koncepcijas ne, viss notika tādu saraustītu paziņojumu veidā. Deputāti mani visžēlīgi uzklausa. Sarunas ilga vairākas stundas. Sākumā diskusijas noritēja atklātā sēdē, bet, tā kā man sāka uzdot jautājumus, kas skāra valsts drošību, lūdzu Augstākās Padomes sesiju turpināt kā slēgtu sēdi. Deputāti atbalstīja manu priekšlikumu, TV un radio translācija tika pārtraukta. Sabiedrībā tas izraisīja neizpratni. Satraukums valdīja arī pilsētu VDK nodaļās, arī viņi klausījās šo pārraidi. Mana iztaujāšana ieilga līdz pat pusdienas pārtraukumam. Kad pusdienas laikā ieradās komitejā, pie manis sapulcējās visi daļu vadītāji, ļoti daudzi bija zvanījuši no rajoniem, visi vaicāja, ko darīt tālāk. Es mierināju, ka pagaidām tāds jautājums netiek iztirzāts, un pieteicu, ka nevajadzētu pieņemt patvaļīgus lēmumus. Īpašumi ir jāsauglabā, tā ir PSRS manta, ko nedrīkst izsaimniekot, jo par to būs juridiski jāatbild. Teicu, ka viss jādara tā, kā to paredz starpvalstu vienošanās. Neviens tobrīd nezināja, kas notiks ar PSRS. Cik varēju, tik mierināju savējos un aicināju rīkoties atbilstoši situācijai un saglabāt mieru. Daži jau bija paguvuši krist panikā, vēlējās ņemt ieročus un iet uz mežu. Pēcpusdienā atgriezās Augstākajā Padomē, kur turpinājās sesija. Deputāti izteica dažādus priekšlikumus, kā likvidēt veco komiteju un radīt jaunu. Ļoti lielu

aktivitāti izrādīja bijušais komitejas darbinieks Juris Bojārs. Viņš pat bija sagatavojis savu lēmuma projektu. Vienu brīdi man pat radās doma, ka viņš vēlas kļūt par jaunās drošības komitejas priekšsēdētāju. Priekšlikumos virmoja visdažādākās idejas, bet nevienu no tām nevarēju atbalstīt. Galu galā tika nolemts radīt darba grupu, kurai jāizstrādā Augstākās Padomes lēmums par VDK turpmāko likteni. Darba grupā bija arī Einars Repše. Sanācām kopā, diskutējām, taču nebija vienotas domas, ko darīt tālāk. Likvidēt VDK ir viena lieta, jautājums bija, kā to izdarīt un kas notiks pēc tam? Darba grupa savu darbību pārtrauca, pēc laika atkal sanāca kopā un jau bez manas līdzdalības izstrādāja Augstākās Padomes lēmumu, kurš arī tika apstiprināts. Manā izpratnē šis lēmums bija diezgan nepārdomāts. No darba atbrīvoja visus vadītājus, tika dots komitejas darba novērtējums, taču bijušajam priekšsēdētājam nekādu atbildību neuzlika un nenoteica, kam jānodod materiālās vērtības un arhīvi. Deputāti bija izrikojušies apbrīnojami tuvredzīgi – likvidēja komiteju, vadītājus atbrīvoja no darba, nekādu atbildību no viņiem neprastīja, tādējādi visu atstājot pašplūsmā. Tika radītas divas komisijas, kurām vajadzēja sākt savu darbu. Kā pierādīja turpmākie notikumi, likvidācijas procesā radās virkne neskaidrību, kuru rezultātā Latvija zaudēja gan arhīvus, gan materiālās vērtības. Deputāti arī pašu komiteju pamanījās novērtēt kā Latvijai ļoti naidīgu organizāciju. Šādi lēmumi tika pieņemti, balstoties uz emocijām, bez juridiski apstiprinātas dokumentācijas.

Pēc lēmuma publicēšanas rajonu darbiniekiem radās daudz neskaidrību. Šajā steigā un emocijās radītajā Augstākās Padomes lēmumā VDK un man kā tās priekšsēdētājam tika noteikts pārtraukt jebkādu darbību. Tas nozīmēja, ka mums visiem ir jāpazūd. Neviens viedais nespētu izlobīt, kas jādara ar dokumentiem un materiālajām vērtībām. Arī sabiedrībai netapa skaidrs, kas notiks ar Valsts drošības komiteju. Sestdienas rītā devos uz stūra māju, lai pārliecinātos, kas tur notiek. Dežurants ziņoja, ka viss ir mierīgi, arī pilsētās un rajonos nekāda vardarbība un haoss nenotiekot. Ap 11.00 pie komitejas sāka pulcēties ļaudis un organizēja mītiņu, kā arī nobloķēja komitejas durvis un vārtus. Skanēja dažādi saukļi, tika izkārts Latvijas Republikas karogs. Komitejā tajā brīdī atradās aptuveni divdesmit darbinieku un vēl arī robezsardzes karavīri, kurus mums piekomandēja puča laikā. Redzot, ka veidojas, maigi izsakoties, īpatnēja situācija, devu rīkojumu sasaukt visus darbiniekus. Uztraucos, ka pūlis var sākt sist logus. Daļa darbinieku ieradās. Nolēmām, ka vajag sazināties ar aģentūru un to iesaistīt pūļa nomierināšanā, kā arī no uzticamības personām iegūt informāciju, kas tur īsti notiek. Pašiem doties ārā bija bīstami, jo pūļa reakciju neviens neņēmas prognozēt. Aģentūra no telefona automātiem ziņoja par situāciju. Latvijas karogu neviens nost neņēma, tādēļ ka jau iepriekš tas plīvoja pie komitejas ieejas. Agresija pamazām mazinājās, un tas mani

riecēja. Baidījies no spontānas fiziskas vardarbības. Komitejas pirmā stāva logiem nebija režģu, vajadzēja tikai kādam kaut ko uzsākt, un tad aurojošs pūlis patvaļīgi varētu ieņemt komitejas ēku. Ja tā notiktu, mums nebūtu iespējās aizstāvēties. Pāris desmiti cilvēku psiholoģiski nebija gatavi stāties pretī pūlim. Mēs atradāmies iekšējā varā. Baltijas robežapsardzes apgabala priekšnieks deva rīkojumu atsaukt savus karavīrus. Lielākā daļa manu darbinieku nobijās. To visu redzot, viņi nemaz nenāca iekšā komitejā. Paskatījās uz pūli, pagrozīja galvas un aizgāja uz komitejas garāžām. Manējie bija tā pārņemti ar notiekošā vērošanu, ka viņu acu priekšā pat nozaga vienu komitejas vieglo automašīnu, kuru līdz pat šai dienai neviens nav atradis. Devu komandu Trubiņam veikt drošības pasākumus un ievest darbiniekus no garāžām komitejā, bet tā arī neviens neatnāca. Neraugoties uz notiekošo pie stūra mājas, Rīgas pilsētas daļā un pirmajā daļā Puškina ielā, kur atradās arī operatīvā tehnika un ar operatīvo tehniku iegūtā informācija, valdīja kārtība. Tur darbinieki gaidīja tālākos rīkojumus. Par šo incidentu, protams, ziņoju Maskavai. Un, kā jau tādās situācijās mēdz būt, atkal neviens nevēlējās nākt pie telefona, arī viņiem pēc puča bija savas problēmas. Krievijas drošības komitejas jauno priekšsēdētāju Bakatinu nevarēju sazvanīt. Beigās sazinājos ar vienu no vietniekiem. Viņš atklāti pateica: „Zini, kolēģi, mēs tev neko palīdzēt nevaram! Dari pats, ko vari, jo mums pašiem savas problēmas!” Respektīvi, Maskava pameta mūs likteņa varā. Pēc neilga laika mūsu mājai atslēdza elektrību, pārstāja darboties specsakari. Tas visu sarežģīja vēl vairāk, jo pārtrūka sakari ar Maskavu. Sazinājos ar Godmani, kurš atradās Ministru Padomē. Gorbunovs tai laikā bija Maskavā un, iespējams, tieši tobrīd tikās ar Bakatinu. Izstāstīju Godmanim situāciju, bilstot, ka pats par sevi mītiņš nekas slikts nav, vienīgi māc bažas, ka var sākties vardarbība. Atgādināju, ka komitejā ir bruņoti cilvēki, kuriem jāsargā materiālās vērtības un dokumenti. Godmanis solīja, ka ar Tautas frontes pārstāvju palīdzību centīsies pūli nomierināt, tomēr lai es saprotot arī tautas neapmierinātību un naidu pret VDK. Godmanis norādīja, ka tautai nevar aizliegt paust savas emocijas. Viņš teica: „Agrāk mēs mītiņos cietām no VDK, tagad mītiņus pārdzīvosi arī tu.” Viņš solīja noskaidrot, kādēļ atslēgta elektrība. Arī Godmanim nedarbojās specsakari, jo tie strādāja vienotā sistēmā.

Šādā haosa situācijā komitejā sākas pašdarbība. Katrs darbinieks darīja to, ko uzskatīja par lietderīgu. Saprotot, ka komiteja ir likvidēta un atbildīgo nav, iestājās zināma anarhija. Tieši šajā brīdī, kā jau minēju, no komitejas tika atsaukta robežsardzes apsardze, lai gan es iebildu, sakot robežsardzes priekšniekam, ka nedrīkst to darīt. Viņš atbildēja: „Neko nevaru līdzēt, ja neesi apmierināts, zvani uz Maskavu robežpārvaldes priekšniekam!” Zvanīju, bet tur neviens neatbildēja. Tā nu mēs palikām pavisam vieni. Vienīgais, ko varēju darīt, bija ar kara apgabala sevišķās daļas palīdzību sūtīt šifrtelogrammas uz Maskavu un informēt, kāda

situācija veidojas. Mūsu šifrēšanas tehnika elektrības atslēgšanas dēļ nestrādāja, bet rezerves akumulatoriem izsīka jauda. Jutu, ka arī viņiem tur iet ļoti karsti, jo tieši tai laikā Maskavā no Dzeržinska, tagad Lubjankas laukuma iepretim VDK centrālajai ēkai vāca nost Dzeržinska pieminekli. Arī tur valdīja bažas, ka tauta ielauzīsies drošības komitejā un sāksies vardarbība. Tādēļ arī atbildes nesaņēmām. Pienāca vakars, mums atjaunojās elektrība. Sāka darboties specsakari, sazinājāmies ar rajonu daļām. Arī tur, kā izrādījās, valdīja apjukums. Vienā rajonā ienākusi milicija, citā prokuratūras darbinieki aizzīmogojuši maisus ar dokumentiem, vēl kādā mūsējie paguvuši noslēpt dokumentus. Zvanīju Godmanim, vaicāju, kādus rīkojumus nodot pilsētas un rajonu nodaļām, jo sapratu, ka ir dotas komandas atsavināt mūsu autotransportu un dokumentus. Viņš man atbildēja, ka nekādas komandas nav dotas, tā esot vietējo iniciatīva. Ap desmitiem vakarā VDK ēkā ieradās Augstākās Padomes deputātu vadītā komisija, lai sāktu VDK pārņemšanu. Manā kabinetā sanāca ap divdesmit deputātu, apsēdāmies pie galda un sākām runāt, ko darīt. Arī viņi neko nezināja, jo bija tikai Augstākās Padomes lēmums, ka komiteja ir likvidēta, radītas divas komisijas un ka jāsāk pārņemt VDK. Vaicāju, kā viņi to grasās paveikt, jo darbinieki jau aizgājuši, arī mītiņš sen kā beidzies. Steigā neko prātīgu nevar pasākt, jo jāapraksta manta, jāsaskaņo procedūra, kādā veidā tiks skaitīti dokumenti, kāda būs apsardze. Neviens uz šiem jautājumiem nespēja atbildēt, tāpēc nospriedām, ka tik vēlā vakarā neko nesāksim. Vienojāmies par apsardzi. Lai no komitejas nepazustu dokumenti, paralēli komitejas apsardzei piestiprinājām arī policijas apsardzi, kas kontrolēs visu darbinieku ieiešanu un iziešanu, kā arī pārbaudīs, vai no komitejas neiznes mantas. Nolēmām nākamajā dienā izstrādāt pārņemšanas metodiku. Pēc tam tika dota komanda Vectirānam. Viņš ar saviem vīriem ieradās komitejā un uzsāka paralēlo komitejas apsardzi, ap pusnakti visi jau bija izrunājušies. Augstākās Padomes komisiju locekļi devās mājup. Stūra mājā palika vienīgi Repše. Viņš vēlējās viens pats netraucēti apstaigāt Valsts drošības komiteju. Es viņam piedāvāju: „Varbūt es jūs pavadišu vai arī nozīmēšu kādu virsnieku no dežūrdaļas? Kā jūs tā viens pats staigāsi pa tumšajiem gaitenim?” Repše atteicās. Ja jau cilvēks tā vēlas, lai staigā. Brīdināju dežūrdaļu, ka Repšes kungs paliek komitejā pastaigāties, un lūdzu uzraudzīt, lai viņš nenomaldās. Pēkšņi briesmīgi uztraucies piezvanīja Vectirāns, ka izolatorā notiekot nemieri. Izolatorā atradās gan PSRS, gan Latvijas prokuratūras arestētie. Ja no izolatora kāds izlauztos, nepatīkšanu būtu pāri galvai. Arī mūsu darbinieki jutās neapmierināti, daži jau iešņabojuši. Vectirāns lūdzās, lai eju palīgā ievest kārtību. Sapratu, ka nav joka lieta, ja ieslodzītie sāk dumpoties. Nogāju lejā, izskaidrojos ar darbiniekiem. Sacīju, ka nāksies vien mani klausīt, kaut arī no amata esmu atcelts. Piedraudēju, ja kāds nepildīs pavēli, tad lieta tiks izskatīta

atbilstoši armijas reglamentam. Viss beidzās laimīgi. Iereibušos aizsūtījām mājās, pārējie turpināja pildīt uzdevumus, un neviens ieslodzītais neizbēga. Visas šīs šausmas beidzās krietni pēc pusnakts. Latvijas vara-automāšīnu man bija atņēmusi. Vectirāns bija uztraucies par manu drošību, tāpēc tiku nogādāts mājās. Viena mašīna brauca pa priekšu, otrā bijām mēs ar Vectirānu. Viņš visu laiku bubināja: „Nedod Dievs, ka naktī ar tevi kas notiks.” Viņa puisi pārbaudīja kāpņutelpu. Izdzirdējusi troksni kāpnēs, sieva nobijās, ka kāds nāk viņu arestēt. Svētdienas rītā devos uz darbu. Bija jāziņo Maskavai par Augstākās Padomes lēmumiem un jāvaicā, ko darīt tālāk, jānoskaidro, vai kāds no Maskavas ieradīsies Latvijā. Ap 11.00 pie manis ieradās Latvijas prokuroru grupa – aptuveni desmit darbinieki ar ģenerālprokurora vietnieku priekšgalā – un paziņoja, ka ir ierosināta krimināllieta pret VDK un jāsāk procesuālā darbība. Lika parakstīties, ka lieta ir ierosināta un ka pakļaušos prokuratūras darbinieku rīkojumiem. Skaidrs, ka darbības netika vērstas pret mani personīgi, bet gan pret manis vadīto iestādi. Bija jāsāk kratīšana un pārējie procesuālie pasākumi. Un atkal radās jautājums, kā to visu izdarīt. Komitejā esmu es un vēl kādi desmit darbinieki. Visi kabineti slēgti, seifi aizplombēti, atbildīgo darbinieku nav, svētdiena taču. Jautāju prokuroriem, vai mēs maz ko varam iesākt. Aicināju taisīt vaļā seifu un mani nopratināt. Viņiem vajagot arī pārējos darbiniekus. Vaicāju, kas viņus izsauks? Ja sauks dežūrdarļa, tas vilksies līdz vakaram, jo automātika vairs nedarbojas. Beigās prokuratūras darbinieki atzina, ka čeka nav Centrālkomiteja, kur visu varēja izdarīt ātri. Prokurori aicināja mani piezvanīt Latvijas Republikas ģenerālprokuroram Jānim Skrastiņam un izstāstīt esošo situāciju. Ja viņš piekritīs manam priekšlikumam, tad labi, ja nē, tad domāšot, ko darīt. Skrastiņa kungs bija darbā. Droši vien gaidīja prokuroru darbības rezultātu. Es izskaidroju situāciju un apsolīju, ka nekur nepazudīšu, teicu, ka visi dokumenti ir uz vietas, seifi aizzīmogoti. Skaidroju, ka mūsu apsardze kopā ar policiju visu apsargā. Skrastiņš domāja, domāja, beigās piekrita. Kopā ar prokuratūras darbiniekiem iedzērām kafiju un gājām mājās. Nomierinājos. Vēl viens manas karjeras posms bija beidzies. Atlika vien prātot, kā notiks komitejas likvidācija. Saprātu, ka varu uzelpot un nomierināt ģimeni. Centos sazvanīt rajonus un noskaidroju, ka visās rajonu daļās ieradušies prokuratūras darbinieki, kuri veic kratīšanu un dokumentu maišu aizzīmogošanu.

VDK likvidācijas sākums

Saskaņā ar Augstākās Padomes lēmumu par VDK likvidāciju komitejas priekšsēdētājs un viņa vietnieki tika atbrīvoti no amata. Izveidojās savdabīga

situācija, jo pēc likuma neviens no komitejas vadošajiem darbiniekiem nenesa nekādu atbildību. Augstākās Padomes lēmums neparedzēja, ka komitejas priekšsēdētājam būtu pienākums sadarboties ar varas iestādēm. Tā kā Krievija pārņēma PSRS funkcijas, Latvijas VDK palika Krievijas Federācijas VDK struktūrā. Par darbību, materiāliem, dokumentiem mēs joprojām atskaitījāmies Maskavai. Stingri ņemot, arī Latvijai visi jautājumi, kas skāra Latvijas komiteju, bija jārisina kopā ar Maskavas pārstāvjiem. Tas izrietēja no Augstākās Padomes pieņemtā lēmuma. Dzīvē gan viss sanāca citādi. Maskava bija tālu. No turienes atbraukušie cilvēki nebija pietiekami informēti par situāciju Latvijā. Beigu beigās visus jautājumus nācās risināt man. Izveidojās savāda situācija – lai gan juridiski no darba skaitījos atbrīvots, es turpināju strādāt. Nācās cieši sadarboties ar abām Augstākās Padomes komisijām, vienu no kurām vadīja Pēteris Simsons, otru Seleckis. Komisijas mēdza ar mani konsultēties, un varēja saprast, ka tām nebija stratēģijas, kā veikt praktisko darbu, ko pārņemt, ko nepārņemt, ko atdot Krievijai, ko paturēt pašiem. Es regulāri tikos ar komisiju vadītājiem un darbiniekiem, darīju zināmu savu viedokli. Likvidācijas laikā visaktīvāk un ar izpratni par VDK rīkojās Simsons. Viņš bija ieinteresēts, lai Latvijas Republika pēc iespējas vairāk saglabātu bijušās PSRS VDK mantu, ieskaitot dokumentus. Visā pārņemšanas laikā mums nebija neviena konflikta. Lai lietas virzītos uz priekšu, Ministru Padomes iecēla savu pilnvaroto Aivaru Borovkovu. Praktiskos jautājumus saskaņoju ar Borovkovu, un abi parakstījām visus pārņemšanas materiālus. Galīgā variantā parakstījās gan Krievijas, gan Latvijas amatpersonas. Arī ar Borovkovu mums izveidojās laba sadarbība. Diemžēl Augstākās Padomes vadība Simsona un Borovkova kungus ne vienmēr uzklausa. Daudzos gadījumos pat izteica kritiskas piezīmes, ka meklējam attaisnojumu daudzām komitejas darbībām un priekšlikumiem, tai skaitā arī par ēkas tālāko izmantošanu Puškina ielā. Tur strādāja operatīvā vienība un atradās noklausīšanās tehnika – mikrofonu, video, foto, kā arī visas komunikācijas. Ēka bija aprīkota ar iekšējiem telefona sakariem, kurus nevarēja noklausīties. Mēs ar Borovkovu spriedām, ka ēku ar visu tās tehniku vajadzētu izmantot Latvijas drošības dienestiem. Diemžēl ierosinājums tika uzverts naidīgi, pat neraugoties uz to, ka par šiem jautājumiem vairākkārt runāju ar Ilmāru Bišeru, toreizējo Godmaņa pirmo vietnieku, kā arī ar Gorbunovu. Man pateica, ka ir politisks lēmums mūsu ēku atdot Zemes dienestam, kam mūsu tehnika, protams, nebija vajadzīga. Latvija nevēlējās izmantot mūsu modernās komunikācijas. Pārņemšanas laikā radās daudz dažādu pārsteigumu, kuriem nebija loģiska pamatojuma. Nezinu, kurš to ieteica, bet pēkšņi Godmanis izdeva rīkojumu par VDK virsnieku atbrūošanu. Kad saņēmu šo rīkojumu, sapratu, ka tas nav sevišķi likumīgi, jo visi VDK darbinieki bija Krievijas bruņoto spēku sastāvā, un kamēr viņi dienē armijā, viņiem ir juridiskas tiesības nēsāt personīgo

ieroci. Šie ieroči bija Krievijas īpašums, un, ja ar varu censtos viņus atbrūpot, varētu rasties nevajadzīgi asumi, kurus pēc tam nebūtu viegli nogludināt. Tāpēc, izlasījis dokumentu, pieprasīju tikšanos ar Godmani. Man izdevās viņu pārliecināt, ka tas nav prātīgs lēmums, kas var izraisīt neparedzamas sekas. Vaicāju ko viņš darīs, ja virsnieki nepakļausies, jo juridiski viņi ir pakļauti Krievijas jurisdikcijai un Krievijas armijas prokuratūrai. Vienojāmies, ka viņš rīkojumu atceļ, bet VDK virsnieki savus ieročus brīvprātīgi nodos VDK ieroču glabātuvē. Visi to uztvēra ar izpratni, un nekādas domstarpības neradās. VDK pārņemšanas periodā reizēm Godmanis mēdza rīkoties pārsteidzīgi, taču visi jautājumi galu galā tika saskaņoti. Savi nopelni tajā ir arī Borovkova kungam, kurš par notiekošo ziņoja Ministru Padomei.

Pēc 1991. gada puča, kad sākās komitejas pārņemšana, man, protams, dienesta auto tika atņemts. Biju jau pieradis uz darbu iet kājām. No rīta izstaigāties svaigā gaisā ir laba lieta. Reiz netālu no komitejas pie manis pienāca divi jaunieši un jautāja: „Johansona kungs, kā jūs tā brīvi staigājat?” Jau prātoju, kas sekos tālāk, bet viņi turpināja: „Nē, nē, nebaidieties, mēs vienkārši uztraucamies, ka jūs bez apsardzes ejat uz komiteju. Ja vajag, mēs varam palīdzēt!” Manī šāda draudzīga cilvēku attieksme izraisīja lielu izbrīnu. Jocīgi likās, ka vienkārši cilvēki uztraucas par manu drošību. Kā gāju viens, tā arī turpināju. Pie sevis domāju – kā liktenis būs lēmis, tā notiks. Pat barikāžu laikā bez miesassargiem devos uz Doma laukumu. Tiesa gan, tolaik septītās daļas darbinieki tomēr atradās manā tuvumā. Toreiz ar cilvēkiem mierīgi aprunājos. Nezinu, vai viņi mani pazina. Manas VDK karjeras laikā nekādi incidenti negadījās. Arī komitejas likvidācijas laikā es nesaskāros ne ar draudiem, ne lamām. Varbūt mans telefona numurs visiem nebija pieejams, bet mana brāļa tālruņa numurs bija atrodams telefona grāmatā. Reiz pavaicāju, vai nav bijuši kādi starpgadījumi. Brālis atteica, ka tikai vienreiz esot zvanījis kāds cilvēks un izteicis vēlēšanos ar mani satīties, lai vienkārši aprunātos. Jāsaka, ka uz vasarnīcu gan reizēm kāds piezvana, lai lūgtu padomu un manu viedokli. Reizēm zvana žurnālisti, bet es vienmēr atbildu, ka pagātņi esmu aizmirsis un tagad audzēju puķes. Pēdējo interviju sniedzu „Lauku Avīzei”, kad tās redaktors bija Voldemārs Krustiņš. Viņš pats man piezvanīja. Krustiņš taču ir mans bijušais komjaunatnes laika kolēģis.

Publiskās aktivitātes

Pēc Augstākās Padomes lēmuma par čekas likvidāciju visiem kļuva skaidrs – kauliņi ir mesti un stūra mājas iemītniekiem atliek vienīgi godam aizvērt nesen tik varenā tempļa durvis. Tomēr, kā liecināja iepriekš minētais mītiņš pie komitejas

durvīm, arī mūdieši iekārt skapī jāprot ar godu. Sabiedrībā VDK tēma joprojām bija aktuāla, bet es juridiski tomēr vēl skaitījos Latvijas PSR VDK priekšsēdētājs, no Maskavas turpināju saņemt algu, tāpat kā pārējie mani līdzstrādnieki. Lai mazinātu spriedzi, apzinājos, ka iesāktais darbs pie VDK darbības skaidrošanas jāturpina. Tolaik progresīvā laikraksta „Latvijas Jaunatne” redaktors Andrejs Čtrulis piedāvāja man un Aivaram Borovkovam piedalīties telefonakcijā. Akcijas būtība bija ļoti vienkārša – laikrakstā tika publicēts paziņojums, ka iedzīvotāji, piezvanot uz redakciju, varēs personīgi runāt vai nu ar mani, vai ar Borovkovu un uzdot mums jautājumus. Jautājumus un atbildes laikraksts apņēma publicēt nākamajos numuros. Tā kā sabiedrība pauda ievērojamu interesi arī par VDK likvidācijas gaitu, mēs piedāvājumam piekritām. No manas puses tas nozīmēja zināmu risku, jo apzinājos, ka man tiks uzdoti arī jautājumi par čekas pagātni. „Latvijas Jaunatne” tolaik bija viens no populārākajiem dienas laikrakstiem.

Akcijas laikā uzelpoju un jutos patīkami pārsteigts: jautājumi izrādījās loģiski, bez aizvainojošām frāzēm, bet ar patiesu interesi par VDK. Minēšu dažus no tiem. Šādus un līdzīgus jautājumus par VDK uzdod arī mūsdienās. Iespējams, ja līdzīgā telefonakcijā uzdrošinātos piedalīties Drošības policijas, Satversmes aizsardzības biroja vai Korupcijas novēršanas un apkarošanas biroja vadītāji, arī viņiem nāktos atbildēt uz ļoti līdzīgiem jautājumiem:

Vai varu iepazīties ar savu personīgo lietu?

Vai nav iespējas nodot atklātībā to čekas līdzstrādnieku sarakstu, kas darbojās Augstākajā Padomē?

Vai taisnība, ka pirms augusta puča arhīva materiāli tika likvidēti?

Ar ko nodarbojaties pašlaik?

Vai jums ir karakulādas papaha (stagnācijas gados augstākie PSRS vadītāji nēsāja īpatnējas ziemas cepures, pēc kurām viņus varēja atpazīt)?

Uz ko jūs cerējāt, strādājot tādā cilvēkam pret dabiskā iestādē?

Vai drošības komiteja noklausījās arī telefona sarunas?

Kādas attiecības drošības komitejai bija ar kompartijas ideoloģisko nodaļu un Centrālkomitejas sekretāriem?

1987. gada 14. jūnijā jūs bijāt Rīgas nodaļas priekšnieks. Toreiz pie Brīvības pieminekļa nekas ļauns nenotika, cilvēki necieta. Jūs arī pats atradāties pie pieminekļa. Bet 23. augustā cilvēkus sita, bet jūs sodīja – pārcēla prom no Rīgas, jo laikam bijāt pārāk mīksts?

Vai Latvijā ir vajadzīga VDK, kas izseko cilvēkus, vai arī tāda iestāde, kas novērš augstāko slāņu korupciju?

Apbrīnoju jūsu drosmi, cits nebūtu uzdrošinājies piedalīties tādā akcijā (domāta telefonakcija).

Vai tas, ko jūs darījāt, atbilda jūsu pārliecībai?

Mani interesē jautājums par Šustinu – bijušo latviešu tautas bēdi. Vai viņš saņem privilēģijas? Vai zināt, kas bija Šustins?

Sakiet, pēc kādiem kritērijiem vadījās VDK, kad mani nelaida uz Indiju un Dienvidslāviju?

Manam tēvam jūsu arhīvā ir lieta. Vai to var redzēt?

Jeļcina ierašanās Rīgā

Krievijas jaunā prezidenta Borisa Jeļcina vizīte sakrita ar komitejas likvidācijas sākumu. Komitejas apsardzi jau bija pārņēmusi Iekšlietu ministrija, arī VDK darbinieki vairs nestrādāja bijušās Latvijas PSR VDK sakaru ēkā, kur atradās visi valdības sakaru tīkli. Mūsu darbinieki tur vairs nevarēja iekļūt un izmantot to tehniku, kas bija paredzēta gan vietējo, gan starpvalstu sakaru uzturēšanai.

Kādu vakaru pa valdības telefonu man piezvanīja Gorbunovs un paziņoja, ka no rīta Rīgā ieradīsies Krievijas prezidents Boriss Jeļcins. Viņš dzīvos Jūrmalā, tāpēc vasarnīca ir jānodrošina ar speesakariem. Sapratu, ka Latvijas puse ir apsolījusi, ka tādi sakari būs. Mani lūdza, lai daru, ko varu, tikai lai nodrošīnu sakarus. Es atbildēju, ka vairs neesmu priekšsēdētājs un pavēles nevienam nevaru dot, turklāt arī sakaru centru Latvijas puse jau ir pārņēmusi, un tur rīkojas vietējie bāleļiņi. Gorbunovs izmisis skaidroja, ka tur neesot, ar ko runāt, jo neviens nesaprot, ko darīt. Gorbunovs sacīja: „Izejas nav! Tas ir republikas gods! Ja nebūs sakaru, var rasties daudz nepatīkamu jautājumu, uz kuriem būs jāatbild.” Solīju, ka darīšu, ko varēšu, izņēmuma kārtā centīšos pierunāt cilvēkus. Laika nebija nemaz. Jau vēls vakars. Aparatūru vajadzēja palaist jau vakarā, lai tā normāli strādātu. Kolīdz prezidenta automašīna iebrauc Latvijas teritorijā, tā ir jānodrošina sakari ar visu Krieviju. Attiecīga aparatūra atradās Valdemāra ielas Sakaru centrā. Sāku zvanīt darbiniekiem. Sanācām kopā – nokārtoju, lai viņus ielaiž ēkā, jo tā bija aizplombēta. Līdz rītam viss bija kārtībā – sakari tika noorganizēti. Jeļcins no rīta ieradās un pat nenojauta, ka labu brīdi speesakari vispār nedarbojās.

Vienošanās

Komitejas likvidācijas procesā radās daudz neskaidrību par to, kas ir un kas nav jāsaskaņo ar Krievijas spēcīgenestu. Latvijas pusē man ne pilnvaru, ne

pienākumu nebija. Zvanīju Bakatinam un lūdzu, lai sūta uz Rīgu pārstāvjus no Krievijas, kas būtu pilnvaroti šos jautājumus risināt ar Latvijas Republikas vadību un veikt tālāko darbības koordināciju. Uz tikšanos ar republikas vadību ieradās divi ģenerāļi. Tikās ar Godmani, lai izrunātu tālāko VDK likvidēšanas procesu.

Iznāca mazs konflikts. Kad ģenerāļi ieradās Rīgā, viņi taisnā ceļā devās uz VDK, bet, tā kā komiteju jau apsargāja Iekšlietu ministrijas darbinieki, viņi gribēja ģenerāļus pārmeklēt. Krievijas Federālā dienesta dokuments centīgos apsargus neinteresēja. Viens no ģenerāļiem, kurš bija arī Bakatina palīgs, teica: „Ziniet, jaunais cilvēks, arī Āfrikā Krievijas ģenerāļi ir ģenerāļi – viņi visā pasaulē ir ģenerāļi, un nevienam nav ļauts viņus pārmeklēt!” Puisis samulsa. Līdz ar to konflikts bija beidzies un jautājumu vairs nebija. Pārrunu procesā vienojāmies, ka jāsagatavo abu valstu protokols, kā notiks pārņemšana, par ko atbild Krievija, par ko Latvija. Protokols bija apjomīgs. Tas prasīja laiku. Pie šī dokumenta sagatavošanas strādājām vairāk nekā divas dienas – vienu eksemplāru nosūtījām izskatīšanai Maskavā, otru – Augstākajai Padomei. Veselu diennakti tas tika vētīts un labots. Trešās dienas vakarā tikāmies Augstākajā Padomē. Savu piekrišanu deva arī Bakatins. Augstākās Padomes prezidijs Simsonam piešķīra paraksta tiesības. Tas notika 29. augusta vakarā. Dokuments, manuprāt, bija abpusēji pieņemams. Tajā tika noteikti visi jautājumi gan par arhīvu, gan inventāru. Pēc protokola parakstīšanas pārstāvji devās atpakaļ uz Maskavu, arī es uzskatīju, ka tagad programma ir izstrādāta un jānotiek praktiskam darbam. Lai šo darbu paveiktu, no Maskavas tika atsūtīti vairāki desmiti virsnieku, kas gatavoja visus aktus, lai tos nodotu tālāk Latvijas pusē. Pēc tam tos akceptējām mēs ar Borovkovu.

Bruņojuma pārņemšana

Ja jautājums par dokumentiem un materiālām vērtībām bija atrunāts starpvalstu protokolā, tad jautājums par VDK bruņojumu palika atklāts. Runa bija par to pašu nelaimīgo bruņojumu, ko man spieda izdalīt mūsu specvienībām puča laikā, – automātiem, ložmetējiem, granātām, mīnmetējiem. Ar šo bruņojumu pietiktu, lai kādu laiku varētu turēties pretim ienaidniekam. Tā kā VDK bija likvidēta, radās problēmas ar bruņojuma apsardzi. Jautājums bija arī, ko ar šo bruņojumu darīt? Latvijai tas bija ļoti vajadzīgs, jo pašai nekādu ieroču nebija, izņemot tos, kas bija Iekšlietu ministrijai. Ieroču nebija arī zemessardzei. Tie skaitījās Krievijas īpašums un saskaņā ar Krievijas likumiem, jautājumi par ieroču nodošanu vai pārdošanu, atradās Krievijas prezidenta pārziņā. Tas nozīmēja, ka

par šo ieroču likteni lēmums jāpieņem Krievijas prezidentam. Ikviens saprata, ka līdz prezidentam ir ejams garš ceļš. Tā ir vesela starpvalstu līgumu pakete. Mēs ar Godmani sākam spriest, kā rast risinājumu citādā ceļā. Galvenais, lai bruņojums nepazustu, netiktu izlaupīts, lai tas nenokļūtu gadījuma cilvēku rokās. Ar varu ieročus arī nevar pārņemt, jo tad rastos starpvalstu konflikts, ko neviens nevēlējās pieļaut. Latvijā joprojām uzturējās Baltijas kara apgabals. Tie varēja ieročus pārņemt un apsargāt. Ieroču laupīšana tiek nosodīta arī pasaulē, un Latvija nonāktu nepatīkamā situācijā. Godmanis piekrita, ka jautājums jārisina saprātīgi. Mēs atradām variantu. Tā kā nebija iespējams nodrošināt VDK apsardzi, Latvijas valdība uzrakstīja dokumentu, ka sakarā ar apsardzes grūtībām tā ir gatava uz laiku pārņemt un apsargāt šos ieročus. Sagatavojām vēstuli Bakatinam, lai atļauj ieročus nodot Latvijas Republikas glabāšanā. Es nekādus lēmumus nevarēju pieņemt, tādēļ zvanīju Bakatinam uz Maskavu un raksturoju situāciju, sakot, ka pārvadāt ieročus no vienas vietas uz otru bez apsardzes ir bīstami. Viņš piekrita, ka ar pieņemšanas-nodošanas akta palīdzību to visu var nodot Ministru Padomes glabāšanā. Tā arī tika izdarīts. Godmanis man lūdza, lai, tiekoties ar Bakatinu, izrunāju, kādā veidā Latvija varētu ieročus nopirkt. Tikšanās laikā Bakatins šo jautājumu atteicās risināt, jo esot jāiet pie prezidenta, bet tobrīd bija risināmi daudz svarīgāki jautājumi: „Atliksim uz vēlāku laiku!” atteica Bakatins. Mēs vairs šo jautājumu necilājām, arī Krievijas puse par to vairs neinteresējās. Klusi un mierīgi ieroči un munīcija pārgāja Latvijas valstij bez oficiālas noformēšanas. Krievijai šāds ieroču daudzums nebija liela vērtība, un notika vienkārša lieta – ieročus saņēma Latvija un nodeva tiem, kam tie bija vajadzīgi. Vēl tagad zemessargi izmanto mūsu automātus.

Čekas maisu pārņemšana

Atbilstoši noslēgtajam starpvalstu protokolam visi čekas dokumenti bija jāpārskata un ar starpvalstu komisijas lēmumu vai nu jānodod Latvijai, vai arī jāiznīcina. Bija paredzēts Latvijai atdot brīvvalsts arhīva dokumentus līdz 1940. gadam, kuri glabājās Krievijas arhīvos.

Kādu dienu aizbraucu uz vienu no rajona nodaļām, lai paraudzītos, kā tur notiek pārņemšana. Tajā laikā visi darbinieki no darba vēl nebija atlaisti. Uz darbu nāca, bet neko nedarīja. Negaidīti man piezvanīja Trubiņš un sacīja, ka komitejā kopā ar bruņotu vīru grupu ieradies deputāts Muciņš un pieprasa izdot aģentūras kartofēku – tā saucamos čekas maisus. Vaicāju, uz kāda pamata, jo mums ir starpvalstu vienošanās un šos dokumentus skatīs starpvalstu komisija, lai izlemtu,

ko ar tiem tālāk darīt. Trubiņš atbildēja, ka Muciņa kungs nekādu pamatojošu dokumentu uzrādīt nevar un grib dokumentus atņemt ar varu. Pēc Trubiņa domām, bija izveidojies bezizejas stāvoklis. Atkārtoti lūdzu, lai tiktu ievērots starpvalstu protokols. Muciņš paziņoja, ka atsakās pildīt protokola punktus, jo esot pieņemts lēmums, ka šos maisus esot jāpārņem viņam. Saprātu, ja Muciņam tos maisus nedos, var sākties bruņots konflikts. Vaicāju, vai ir sagatavoti kādi akti, lēmumi? Tādu nebija! Pieprasīju sastādīt izņemšanas protokolu un tajā norādīt, ka izņemšana notikusi vardarbīgi. Protokols tika sastādīts un pievienots kopējam protokolam kā pielikums. Šis pielikums gan bija uzrakstīts pavirši, bez kartotēkas saskaitīšanas, bez nosaukumiem. Arī kopējais kartīšu skaits netika uzrādīts. Maisus komitejā pat neaizplombēja. Civilizētā pasaulē tā nerīkojas. Kā man pēc tam stāstīja, no vienas kastes izbira kartītes, tās salasiņūši, sakrāvuši maisos, tos aizveduši un sametuši kādā Augstākās Padomes telpā. To visu taču vajadzēja darīt vismaz prokuratūras klātbūtnē, jo pret VDK bija ierosināta krimināllieta. Prokuratūras darbinieki varēja atnākt un izņemt kartotēku, noformēt ar protokolu un pārņemt. Tā kā tas nenotika, šodien grūti pateikt, cik daudz kartīšu pazuda. No pieredzes zinu – kādam cilvēkiem noteikti ir jābūt kartotēkā, bet izrādās, ka viņa tur nav. Grūti pateikt, kādā veidā, bet man ir pamatotas aizdomas, ka daudzas personas pamanījās no šiem maisiem nozust.

Tās pašas dienas vakarā, atgriezies komitejā, pārlasīju pārņemšanas protokolu. Saprātu, ka tas ir neprofesionāli uzrakstīts, un tūlīt pat par notikušo ziņoju Maskavas drošības komitejas vadībai. Norādīju, ka, pārkāpjot starpvalstu vienošanās protokolu, izņemta Latvijas PSR VDK aģentūras kartotēka. Man atbildēja, ka šo incidentu ņems vērā tālākās sarunās par tā arhīva izdošanu, kas atrodas Maskavā un kura iegūšanā Latvijas puse bija ļoti ieinteresēta. Šis jautājums nav atrisināts līdz pat šai dienai.

Rodas daudz pārdomu, kāpēc kartotēka netika iznīcināta. Principā tāda iespēja bija, un to varēja izdarīt, neskatoties uz to, ka Bakatins aizliedza pašdarbību un dokumentu iznīcināšanu. No Bakatina pat tika saņemta šifrtelegramma, kurā vēlreiz tika pieteikts, ka dokumenti jā saglabā. Neraugoties uz to, darbinieki šo to tomēr izdarīja. Vēl pirms komiteja tika likvidēta, tā saucamie čekas maiši tika revidēti, un tajā brīdī daudz kas pazuda un daudz kas uzradās. Saprātu, ja kartotēka pazudīs, par to uzzinās Augstākās Padomes amatpersonas un valdība. Komitejā daudziem darbiniekiem bija tiešie sakari ar Tautas fronti un attiecīgiem dienestiem Augstākajā Padomē. Mūsu nodomi kļuva zināmi. Iepriekš biju informējis Augstāko Padomi par kartotēkas eksistenci un teicu, ka tā glabājas drošā vietā. Allaž uzsvēru, ka par kartotēkas iegūšanu var vienoties sarunu ceļā starp Krievijas Federāciju un Latviju. Tai brīdī es atrados izvēles priekšā – varēju

izlikties, ka neko nezinu. Tad kartotēka tiktu iznīcināta un sāktos aktīva darbība pret komitejas darbiniekiem. Sapratu, ka šī kartotēka jau nekādu juridisku pamatu nedod, jo uz kartītes nav paša aģenta paraksta, tātad nav fiksēta viņa piekrišana sadarbībai. Kartītes tika sastādītās bez šo cilvēku ziņas, bez personīgām lietām. Kartotēka pati par sevi neko nedod. Tas ir parasts operatīvs dokuments. Pierādīt kāda cilvēka sadarbību ar komiteju, izmantojot kartotēku, nav iespējams. Personīgās un darba lietas Latvijā neatradās. Kā zināms, bijušie aģenti parasti uzvar tiesas procesos, jo sadarbības faktu nav iespējams pierādīt. Nenoliedzami, kartotēkā atradās arī balasts – neaktīvie aģenti, kuriem nebija nekāda vērtība. Viņus tur iekļāva formāli, skaita dēļ, viņi komitejas interesēs neko nedarīja. Es kā komitejas priekšsēdētājs devu zināmu garantiju, ja kartotēka paliks aizplombētā telpā, nekādas darbības ar to nenotiks, līdz jautājums par tās tālāko likteni netiks atrisināts starpvalstu līmenī atbilstoši Bakatina norādījumiem. Ja es pārkāptu solījumu un sāktu pa kluso kūpināt kartītes, sabiedrības acīs VDK zaudētu jau tā vājo prestižu. Tas Latvijas pusei dotu lielisku iemeslu rīkoties daudz aktīvāk, līdz pat komitejas slēgšanai. Manā rīcībā nonāca informācija, ka noteiktas politiskās aprindas kaļ šādus plānus un meklē ieganstu to īstenošanai.

Tā kā juridiski komiteja skaitījās likvidēta, tās vadība atlaista, bet darbinieki palikuši, nojautu, ka sāksies pašdarbība. Tā, piemēram, Puškina ielas ēku, kurā atradās operatīvi tehniskā daļa, pietkā daļa un Rīgas pilsētas daļa, apsargāja zemessardze. Piezvanīju darbiniekiem un pavaicāju, kā viņiem iet. Izrādījās, ka viņi cenšas atbrīvoties no telefona ierakstiem, no visas tās operatīvās informācijas, kura saņemta, pielietojot dažādus tehniskos palīgīdzekļus. Šāda veida materiālu bija pietiekami daudz. Tos noteiktu laiku glabāja, pēc tam iznīcināja. Parasti jau iznīcināšanai nebija laika, jo materiālus nācās vest uz kurtuvi.

Puškina ielā darba vajadzībām glabājās labs spirts tehnikas tīrīšanai. To spirtīņu mūsu darbinieki iedzēruši paši un arī uzcienuši mūsu zemessargus. Sākumā zemessargi malkojuši visai kautrīgi, pēc tam kautrība zuda. Spirts ir spirts. Pamazām kļuvuši krietni lustīgi. Beigās, kad šiem jau labs prāts un draudzīga oma, mūsējie nolēmuši ķerties pie lietas, sākuši nest sētā papīrus un dedzināt. Zemessardzes vīriem, uz to visu raugoties, kļuvis garlaicīgi, un šie beigu beigās teikuši: „Mēs taču arī jums varam šo to palīdzēt, ja vien ieliesiet vēl kādus simts gramus.”

Tādā veidā nebūtībā aizgāja visi papīri un ieraksti. Kad ap pusnakti vēsturiskās liecības beidza kvēlot, daži zemessargi ar humoru vaicājuši: „Klau, vai tad jums vairs nav nekā, ko dedzināt?” Spirts glabājās 20 litru kannā, un tā viņi draudzīgi tonakt to kannu izdzēra tukšu. Tā bija pilnīga pašdarbība, jo visu kontrolēt man neatlika laika. Pietika rūpju ar namu Stabu ielā. Tikai pēc tām noskaidrojās, ka ar

dedzināšanu viņi ir pārcentuši un sadedzinājuši arī komunikāciju shēmas, pēc kurām varēja atrast sakaru kabeļus Rīgas pazemē.

Līdzīgs haoss notika komitejas septītās daļas telpās Mēness ielā. No turienes visa tehnika un dokumenti pazuda man nezināmā virzienā.

Komitejas telpās mums ļāva strādāt vēl astoņus mēnešus. Tas komitejai bija ļoti svarīgi, jo daudzi darbinieki atradās atvaļinājumos, daļa slimoja, seifos atradās daudz privātu lietu – piezīmes, dokumenti, aģentu ziņojumi, piezīmju bločiņi ar aģentu un uzticības personu vārdiem un tālrunu numuriem, kā arī citi materiāli. Tas viss kompromitētu gan pašus darbiniekus, gan arī tos cilvēkus, kas piezīmēs minēti. Šīs darbinieku piezīmītes varēja kļūt par nopietnu iemeslu analīzei, politiskam novērtējumam un nopietnām sarunām. Neviena jau nezināja, kas atrodas darbinieku seifos. Ja tiktu veikta kratīšana, atklātos daudz interesantu lietu. Toreizējā politiskajā situācijā jebkurš atklātībā nonācis materiāls izraisītu dažādas politiskās spekulācijas. Pret atsevišķiem darbiniekiem pat būtu iespējams ierosināt krimināllietas. Darbinieku atbrīvošanas procesā notika arī nemīlīga dokumentu sūtīšana uz Maskavu. Mēs astoņus mēnešus varējām visai brīvi darboties un savest kārtībā savus papīrus.

Daudzi no mūsējiem gribēja un arī varēja dot komandu kartotēku iznīcināt. Nekādu problēmu – komitejā ir daudz pagrabu un kurtuvju. Taču tad atriebība ilgi nebūtu jāgaida, un jau nākamajā dienā neviens no mums pie saviem seifiem netiktu. Saņēmām pat signālus, ka tiek plānots komitejas darbiniekus pārcelt uz citu ēku un pieļaut pie seifiem tikai īpaša pilnvarotā klātbūtnē. Ja tas būtu noticis, tad strīdi būtu ne tikai par kartotēkas publiskošanu vai nepubliskošanu, bet arī par mūsu darbinieku piezīmju grāmatiņās rakstītā patiesumu. Šie materiāli varētu kalpot kā pierādījumi atsevišķu cilvēku sadarbībai ar VDK.

Izvērtējot abas iespējas: dedzināt kartotēku un pēc tam tikt izmestiem no telpām, vai nededzināt kartotēku un ļaut, lai cilvēki no seifiem un atvilktnēm paņem personīgās lietas, pieņemu lēmumu, ka kartotēku nevar aiztikt. Lai arī nedevu rīkojumu iznīcināt, darbinieki uz savu roku šo to tomēr izdarīja. Organizēta kartotēkas iznīcināšana varēja beigties visai traģiski. Komitejā strādāja arī Tautas frontes informatori, kuri par notiekošo ziņotu nekavējoties. Gan deputātu vidū, gan valdībā daudzi gaidīja kādu komitejas kļūdu, lai varētu pieņemt daudz stingrākus mērus. Pēc manā rīcībā nonākušās informācijas, Iekšlietu ministrija jau bija sagatavojusies pārņemt komiteju. Viņi gaidīja rīkojumu.

Daži grāmatu un publikāciju autori izsakās, ka es ar tā dēvēto čekas maīsu palīdzību esmu vēlējis iegūt augstu amatu jaunajās struktūrās. Tie ir absolūti meli un pilnīgas muļķības. To var apgalvot tikai tādi cilvēki, kuri neorientējas tā laika politiskajā un operatīvajā situācijā. Amats jaunajās struktūrās man pat

sapņos nerādījās, to sacīju arī Bakatinam, kad viņš man piedāvāja darbu Krievijā. Manu darbību caurstrāvoja viens vienīgs nodoms – pasargāt VDK darbiniekus no iespējas viņus kompromitēt vai pakļaut kriminālvajāšanai, kā pierādīja turpmākie notikumi, man tas izdevās. Ņemot vērā Augstākās Padomes lēmumu, ka VDK ir Latvijas valstij naidīga organizācija, varēja sekot represijas pret bijušajiem VDK darbiniekiem, ko daudzi politiķi ļoti vēlējās. Tomēr tas nenotika.

Tagad, pēc piecpadsmit gadiem, analizējot notikumus, secinu, ka mana rīcība bijusi pareiza. Mūsdienās spriedze saistībā komiteju ir krietni mazinājusies. Nav arī atrasti pierādījumi, ka komitejas darbība pēdējos gados būtu vērsusies pret Latvijas neatkarību. Tas, ka komiteja vāca informāciju par politisko un operatīvo stāvokli republikā, nav uzskatāms par naidīgu darbību. Komiteja darbojās esošo likumu robežās. Arī neviens no VDK darbiniekiem, kas tajā laikā strādāja, netika saukts pie kriminālatbildības, to pašu var teikt par aģentiem un rezidenti. Daudzi darbinieki ir atraduši darbu neatkarīgā Latvijā – strādā ekonomikā un citās sfērās un dod ieguldījumu tautsaimniecības izaugsmē. Pieredze darbā VDK lieti noderēja, iejūtoties jaunajos apstākļos. Vieni sāka nodarboties ar detektīvdarbību, citi darbojas biznesa jomā, vairāki desmiti cilvēku iesaistījās Iekšlietu ministrijas sistēmas darbībā. Sākumā mūsu darbinieki apmācīja jaunos neatkarīgās Latvijas speciālistus darbiniekus un deva savu ieguldījumu tālākā speciālistu nostiprināšanā. Daļa no mūsu bijušajiem aģentiem turpināja darboties arī jaunajās struktūrvienībās, daudzi izlūkošanas daļas darbinieki turpināja strādāt Drošības policijā, pēc tam arī Satversmes aizsardzības birojā. Manuprāt, nepaies ilgs laiks un visi politiskie ierobežojumi tiks atcelti. Šodien, kad Latvija ir stabila NATO valsts, bijušie VDK darbinieki nekādi nevar apdraudēt valsts drošību. Tur nav nekādas loģikas.

Informācijas centra demolēšana

Palēnām sākās visu komitejas ēku un telpu pārņemšana. Centrālās ēkas inventāru akurāti pārņēma Iekšlietu ministrija. Īpaši izveidotā komisija Rancēna kunga vadībā pārskaitīja visus reģistrētos dokumentus un sastādīja atbilstošus aktus. Notiekošo uzraudzīja Borovkovs un Augstākās Padomes komisijas.

Diemžēl ar Puškina ielas ēkas pārņemšanu neveicās tik gludi.

Brīdī, kad Latvijas Republikas Zemes dienests jau sāka pārņemt ēku, visādi centos pārliecināt Bišeru, ka visu tur atrodamo aparāturu vajag saglabāt nākamajiem Latvijas speciālistiem. Viņš atbildēja: „Edmund, es piekrītu, bet tas ir politisks lēmums, līdz ar to mēs neko nevaram izdarīt.” Zvanīju arī Gorbunovam. Viņš man atbildēja: „Revolūcija prasa upurus!”

Zemes dienestam mūsu tolaik modernais un dārgais inventārs izrādījās nevajadzīgs, un tas viss kaut kur izgaisa.

Kādu dienu, kad kopā ar Borovkovu risinājām kārtējos jautājumus, mums paziņoja, ka drošības komitejas informācijas centrā naktī iekļuvuši nezināmi cilvēki un to izdemolējuši. Izrādās, pēc VDK likvidācijas šo centru neviens vairs neapsargāja. Centrā glabājās visa operatīvā informācija. Tā bija slepena un visai vērtīga informācija. Centrā atradās tā laika modernākās skaitļojamās mašīnas „Minsk”. Modernāka un labāk aprīkota skaitļošanas centra nebija visā Latvijā. Par notikušo Borovkovs uzreiz ziņoja prokuratūrai. Kopā ieradāmies Informācijas centrā. Durvis uzlauztas, skats drausmīgs. Pagraba stāvā vajadzēja regulāri izsūknēt ūdeni, kas, protams, netika darīt, līdz ar to visa aparatūra bija samirkusi, seifi uzlauzti, visa aparatūra izdemolēta, papīri uz grīdas, informācijas lentes samestas vienā kaudzē, kasetes ar informāciju iekritušas ūdenī – skats kā jau pēc kārtīgas demolēšanas. Tur kaut ko paņemt vai pārņemt vairs nebija nekādas jēgas. Prokuratūra gatavoja protokolus, tika informēta valdība, izskanēja jautājumi, kāpēc par centra esamību netika ziņots. Visi sašutuši runāja, vaicāja, kādēļ nav bijusi apsardze, – runāja, runāja, bet tā arī viss palika, gaisā karājoties. Arī no citām ēkām, piemēram, Mēness ielā, kur strādāja septītā daļa, pazuda izsekošanas tehnika, garderobe, pazuda operatīvā tehnika, rāčijas, videokameras, ierakstu sistēmas, maināmās automašīnu numuru zīmes, kā arī piesegdokumenti, apliecības, arī literatūra.

Sakaru sistēmas pārņemšana

Valdības sakaru sistēmas pārņemšanu izdevās nokārtot tā, ka viss tika saglabāts un nekas postā neaizgāja. Kādu laiku tur palika strādāt mūsu darbinieki. Sakaru sistēma darbojās normāli. Palēnām darbinieki mainījās, tika apmācīti jauni, bet sistēma turpināja strādāt. Šeit lieli nopelni bija toreizējam sakaru ministram Videniekam. Viņš bija sakaru speciālists un lieliski izprata situāciju. Tolaik Latvijā nebija neviena speciālista, kas šos sakarus varētu pilnībā pārņemt savās rokās. Sakaru namu uzbūvēja astoņdesmito gadu vidū, un tur ievietoja tai laikā modernāko telefonu centrāli. Pozitīvu lomu nospēlēja valdības lēmums iecelt Rudusi par koordinatori, kas atbild par valdības sakaru sistēmu. Viņa bija laba speciāliste un visu saglabāja teicamā kārtībā. Tā bija vienīgā komitejas struktūrvienība, kas tika pārņemta pilnībā un pēc tam izmantota jaunās valsts vajadzībām. Arī tagad sakaru centrs Valdemāra ielā joprojām strādā, tikai aparatūra droši vien ir cita.

Pratināšana

Pēc VDK pārņemšanas vairākas nedēļas dzīvoju mierīgi. Aizvien skaidrāk sapratu, ka prokuratūrā vāc materiālus par VDK darbību, droši vien arī par mani, it sevišķi pēdējā gada periodā. Centrālkomitejas pirmais sekretārs Rubiks jau bija arestēts un atradās cietumā. Otrā svarīgākā persona ir Valsts drošības komitejas priekšsēdētājs. Par notiekošo arī viņam jānes politiska atbildība. Pēc dažām nedēļām man piezvanīja ģenerālprokurora vietnieks un uzaicināja uz sarunu prokuratūrā. Lai gan psiholoģiski biju gatavs, ka šādai sarunai jānotiek, mani pārņēma zināms uztraukums. No prokuratūras varēju atgriezties un varēju arī neatgriezties. Atkarībā no tā, kādi materiāli ir savākti, kādi ir pierādījumi un kādas būs manas atbildes, notikumi varēja attīstīties dažādi. Sēdēju kabinetā un analizēju savu darbību – likumus nebiju pārkāpis. Biju drošs, ka visu laiku esmu centies vadīt komiteju tā, lai tiktu ievēroti likumi, Konstitūcijas prasības un demokrātijas principi, bet, ja kāds individuāli ir darījis kaut ko pretlikumīgu, tad par to viņam pašam jāatbild. Valstī bija izveidojusies visai neprognozējama politiskā situācija. Sakarā ar ierosināto krimināllietu sākās pratināšanas. Jautājumi bija daudz, runājām līdz pusnaktij. Man pieprasīja arī Maskavas telegrammu kopijas par ārkārtas stāvokļa izsludināšanu, kā arī rīkojumu par atsaukumu. Pēc ilgām sarunām ar Maskavu kopija tika atsūtīta. Jautājumi bija skaidri, man nebija ko slēpt. Pratināšana notika labestīgā gaisotnē, bez tūsumiem, atbildēju pragmatiski. Pratināšanas laikā sapratu, ka pirms tam ikusi vākta pietiekami apjomīga informācija par manu darbību pirms puča un puča laikā. Informācija tika ievākta arī no VDK darbiniekiem un no rajonu vīrsētu priekšniekiem. Viņiem tika jautāts, kādus rīkojumus esmu devis, ko rakststījis.

Pēc pusnakts parakstījām protokolu, un tad prokurors sacīja: „Ieiesim pie Skrastiņa kunga!” Es jautāju, vai tad viņš tik vēl uel vēl ir darbā? Jā, esot, gaidot nūsu sarunas beigas. Domāju, kas nu notiks, visi jautājumi taču ir noskaidroti, dokumenti parakstīti, bet ja aicina, jāiet! Devāmies pie Skrastiņa kunga. Prokurora vietnieks izklāstīja jautājuma būtību, es atbildēju vēl uz dažiem autājumiem. Skrastiņa kungs smaidot jautāja, vai nesakāvāmies. Atbildēju, ka nebija jau par ko. Norunājām, ja būs vēl kādi jautājumi, tad mani uz prokuratūru iicinās vēlreiz. Taču tas nenotika. Tā kā jau bija nakts vidus, ar prokuratūras automašīnu tiku aizvests mājās. Sieva uztraukusies, kur es esmu pazudis, jo apriekš viņu nebrīdināju. Ja teiktu, ka eju uz prokuratūru, viņa lieki uztrauktos. Pēc nedēļas mani atkal aicināja uz prokuratūru, kas atradās Vecrīgā. Viņi bija iepazīšies ar pirmās pratināšanas protokolu, līdz ar to bija radušies jautājumi

par aģentūru – jautājumi ievirzījās vairāk profesionālā gultnē, – ko pildījām ko nepildījām, izskanēja arī jautājumi par komitejas darbību 90. un 91. gadā. Jautāja, ko esmu darījis puča laikā un kādēļ piedalījos partijas Centralās komitejas biroja sēdē. Pratināšana ieilga līdz diviem naktī. Pēc tam viens no darbiniekiem mani aizveda mājās. Tolaik divos naktī staigāt pa Rīgu nebija sevišķi droši. Pēc otrās pratināšanas nomierinājos un sapratu, ka, būdams VDK vadītāja amatā, esmu rīkojies pareizi un loģiski, esmu pratis prognozēt situācijas attīstību, neesmu ielaidies provokācijās, nelikumīgās darbībās. Tai sarežģītajā laikā esmu vadījis komiteju tā, lai izvairītos no vardarbības.

Uzaicinājums uz Maskavu

Krievijas puse joprojām cerēja, ka starp bijušajām PSRS republikām saglabāsies saikne un sadarbība atsevišķās politiskās un ekonomiskās jomās. Lielas cerības saistījās arī ar Krievijas un republiku speedienestiem. Bakatins pieņēma lēmumu uzaicināt uz Maskavu visu bijušo republiku drošības dienestu vadītājus un varas iestāžu pārstāvjus. Tas noteikti tika saskaņots ar Jeļcinu, jo bez Krievijas prezidenta piekrišanas viņš tādu lēmumu nebūtu pieņēmis. Uzaicinājumu saņēmu gan es, gan Augstākā Padome. Parlaments pieņēma lēmumu uz Maskavu sūtīt Augstākās Padomes komisijas priekšsēdētāju Pēteri Simsonu. Tā mēs kopā ar viņu devāmies uz Kolēģijas sēdi, kur piedalījās arī citu republiku komiteju priekšsēdētāji un varas pārstāvji, kuri analizēja esošo politisko un operatīvo situāciju gan Krievijā, ārpus tās. Bakatins aicināja veicināt tālāko sadarbību un saskaņot darbības, izmeklējot noziegumus, kuri skar ne tikai Krieviju, bet arī pārējās bijušās PSRS republikas. Tika runāts par tālāko demokratizācijas attīstību, par vienlīdzīgām attiecībām starp visām bijušajām PSRS republikām. Arī es uzskatīju, ka visām republikām jābūt neatkarīgām, bet jautājumus, kuri skar visu intereses, būtu vēlams koordinēt. Savā runā informēju par politisko un operatīvo situāciju Baltijas valstīs, par demokrātijas attīstību Latvijā, par to, kā turpinās politisko un ekonomisko struktūru nostiprināšana. Kolēģija nekādus lēmumus nepieņēma, vienīgi aicināja informēt savu valsti par izskatītajiem jautājumiem, lai vēlāk bijušās republikas varētu pieņemt lēmumu par turpmāku sadarbību. Faktiski tas bija uzaicinājums dzīvot draudzīgi.

Pēc sēdes Bakatins mani uzaicināja uz sarunu un tējas dzeršanu. Runājām diezgan ilgi. Pret Latvijas drošības komitejas darbību puča laikā viņam nebija nekādu pretenziju. Viņš to vērtēja pozitīvi, tai skaitā arī komitejas pārņemšanas procesu. Runājot par čekas maisu pārņemšanu, viņš gan izrādīja nelielu

neapmierinātību, bet situāciju saprata. „Ko tur darīt, dzīve rādīs, kas notiks tālāk,” apūtās Bakatins. Viņš norādīja, ka tas neuzlabos valstu turpmākās attiecības. Vaicāju viņam, kā būtu, ja es būtu pildītājs pavēli par ārkārtas pasākumiem, vaicāju, kas mani tagad aizstāvētu. Viņš atteica, ka pučs ir nosodīts un, ja būtu līdzījis pavēli, neviens mani tagad neaizstāvētu, pats vien atbildētu. Tā kā Krievija uēu nosodīja, arī no Maskavas nekāda aizstāvība nebūtu gaidāma. Krjučkovs tika pasludināts par noziedznieku, arī viņa pirmais vietnieks arestēts. Izstāstīju viņam par kartotēkas izņemšanu. Viņš par to jau bija dzirdējis. Bakatins atbalstīja ieņemtos lēmumus, jo lielāku labumu komiteja guva, saglabājot iespēju arboties savās telpās un civilizēti nodot visus dokumentus Latvijas pusē. Viņš man piebilda, ka saistībā ar kartotēkas pārņemšanu Latvijai var rasties grūtības ar arhīvu saņemšanu no Krievijas. Sapratu, ka viņš pirms tam ir runājis arī ar Latvijas vadību, un viņam situācija bija skaidra. Vaicāju arī par ieročiem, kas tika nodoti glabāšanā Latvijā. Bakatins atbildēja, lai paliek, kā ir. Pēdējais jautājums bija par manu nākotni. Viena no iespējām bija doties strādāt uz kādu no Krievijas pgbaliem. Es atteicos, jo vecuma galā negribējās blandīties pa pasauli, sacīju, ka nodošu visas lietas un iešu pensijā. Bakatins atbildēja: „Ja pārdomā, zvani, izskatīsim šo jautājumu un pāri tev nedarīsim”. Jautāju arī, kāpēc puča pēdējās dienās viņš neatbildēja uz maniem telefona zvaniem. Bakatins atvainojās un teica: „Es nezināju, ko tev atbildēt.” Zinājis, kādus jautājumus viņam uzdošu, bet ticis padoma, kā rīkoties. „Toreiz tā bija, neapvainojies! Tagad zvani, kad rodas vajadzība, centīšos palīdzēt!” Bakatins man atklāti pateica, ka viņa uzdevums nevis komiteju stiprināt, bet gan to likvidēt un radīt jaunu. Viņš pat sarunas beigās ieteicās: „Tev varbūt pat piedāvās darbu jaunajā valstī.” Atteicu, ka tas nav iespējams, jo arī Latvijā visu sāk veidot no jauna. Ar manu bagāžu būtu ļoti grūti strādāt speciālistos. Tā mums beidzās šī saruna. Tā bija mūsu pēdējā tikšanās, vēlāk man nekāda informācija no viņa nebija nepieciešama, bet, kad devos pensijā, viņš vairs nebija priekšsēdētājs.

Dokumentu pārņemšana

Saskaņā ar starpvalstu protokolu tālākā dokumentu pārņemšana veicās ietekami raiti. Materiālās vērtības, inventārs tika pārņemts atbilstoši uzskatei. Iekšlietu ministrijas darbinieku grupa visu pārbaudīja, reģistrēja. Iekšlietu ministrijas struktūras pārņēma operatīvās lietas un arī bibliotēku, kur, neskaitot interesantu un vērtīgu lasāmvielu, atradās arī visas PSRS VDK pavēles, kojumumi, instrukcijas, nolikumi. Te lielu interesi izrādīja Indrikovs, iekšlietu

ministra vietnieks, kas pēc tam kļuva par Policijas akadēmijas rektoru. Viņš pārņēma bibliotēku studentu vajadzībām. Literatūra tika tulkota un pielāgota, lai varētu apmācīt jaunos speciālistu darbiniekus. Grūtāk gāja ar dokumentiem, jo to bija daudz. Šis lietas koordinēja Gailītis, kurš tika nozīmēts par dokumentu pieņemšanas aktu sastādītāju. Viņš bija ļoti pedantisks, pierakstīja katru lietu. Citas valsts institūcijas par šiem materiāliem neizrādīja nekādu interesi. Neraugoties uz valsts vienaldzīgo attieksmi, Gailītis viens pats cīnījās par šo dokumentu saglabāšanu un uzskaiti. Lai palīdzētu pārņemšanas darbos, no Maskavas regulāri brauca cilvēki. Visus aktus vajadzēja sastādīt divos eksemplāros – viens palika Latvijai, otru, kad viss bija pabeigts, nosūtīju uz Federālo drošības dienestu Maskavā. Viss šis darbs ilga līdz 1992. gada sākumam. Kamēr vēl skaitījās štatā, izmantoju iespēju un pēc visiem lielajiem darbiem aizbraucu atpūsties uz sanatoriju netālu no Maskavas.

Izvērtējot šo periodu, sarūgtināja tas, ka no valsts puses neviens nesteidzās ar dokumentu pārņemšanu. Valdība gandrīz vai vienaldzība. Es biju vairāk uztraucies, lai šos dokumentus nodotu un tiktu no tiem vajā, nekā otra puse. Borovkovs nebija štata darbinieks, viņš algu par to nesaņēma, pārējie bija deputāti, viņiem bija savas problēmas. Viņus aicināju – ņemiet taču, savāciet! Arī maniem darbiniekiem tas viss apņika, jo ne jau visi bija devušies pensijā. Viņi sāka meklēt sev jaunas darba vietas. No kādreizējās disciplīnas paliku vienīgi atmiņas. Darbinieki saprata, ka nākotnes nav un jāmeklē darbs, lai gan starpvalstu protokolā bija paredzēts, ka Latvijas puse sniegs zināmu palīdzību profesijas saglabāšanā, bet tas viss palika tikai runu līmenī. Darbinieki ar paziņu vai arī ar aģentūras palīdzību iesaistījās civilajā dzīvē. Aptuveni 40 darbinieki pārgāja darbā uz Iekšlietu ministrijas struktūrām. Viņi nostrādāja veiksmīgi līdz pat pensijai, daži pat izdienējās līdz pulkvežiem. Daži vēl tagad strādā IeM, piemēram, rokrakstu šifrēšanas nodaļas darbinieki. Neviena augstskola nemāca, kā tas jādara. Tā kā pārņemšana ievilkās, drīz vien valdība vairs neizrādīja nekādu interesi. Sākumā bija vienošanās, ka ar apsardzi jānodarbojas gan Iekšlietu ministrijas un drošības komitejas darbiniekiem, vēlāk mēs no savas apsardzes atteicāmies, jo tai nebija nekādas jēgas. Likvidējām arī dežūrdāļu. Ap to laiku arī sabiedrība nomierinājās. Cilvēki saprata, ka tā komiteja, kas bija 90. gadā, nebija tā jaunuma ass, kas pēckara gados. Janvāra sākumā komiteju pamazām pārņēma IeM struktūrvienības. Kad marta sākumā atgriezās no atvaļinājuma, Apeļa kungs jau strādāja manā kabinetā. Atgriežoties svinīgi pasniedzu seifa atslēgu, lai viņš varētu turpināt strādāt. Kad reizēm ieeju Iekšlietu ministrijā aprunāties, skatos, ka viss tāpat vien ir palicis. Paradoksāli, bet dažus mēnešus VDK ēkā plecu pie pleca strādāja gan Iekšlietu ministrijas, gan VDK darbinieki.

Darbinieku atbrīvošana

1991.gada septembrī sākās VDK darbinieku atbrīvošana. Mūsu kadru un taņu daļa darbojās līdz pat pēdējam darbiniekam, citādi nebija neviena, kas sformē dokumentus. Daļas darbojās līdz 1992.gada martam. Šai laikā mēs mantojām gan specsakarus, gan pastu, lai regulāri varētu kadru lietas saņemt Maskavas un nosūtīt atpakaļ. Maskava mums nedeva vairāk par desmit lietām, i tās nepazustu. Personīgajās lietās bija visi materiāli par konkrēto personu no A lz Z. Tas prasīja ilgu laiku. Lai desmit cilvēkus atlaistu no darba, bija vajadzīga mdrīz nedēļa. Juridiski jau viss bija korekti. Štata darbinieku lietas glabājas hīvā vismaz septiņdesmit gadus. Situācija bija savdabīga – darbinieki saņēma gu, taču faktiski bija bezdarbnieki. Konflikta gan nekādu nebija, pats grūtākais ja saglabāt kadru daļas un finanšu daļas darbiniekus, jo arī viņi vēlējās iet om.

Šeit liels nopelns bija manam vietniekam kadru jautājumos Jānim Vanagam, arš savu daļu prata saglabāt līdz pēdējam mirklim. Ja pārējie slinkoja, tad viņam visu laiku bija jāstrādā. Arī Sofeičukam, kas bija finanšu daļas vadītājs, bija raksta atskaites un darbiniekiem jāmaksā algas. Būtu grūti kaut ko pārnest pat d, ja kāds kaut ko atteiktos darīt. Pēdējā kadru atbrīvošana notika 1992. gada rīlī. Tad mēs visam pielikām punktu. Pēdējā pavēle par aiziešanu no darba bija ar mani. Šo pavēli sastādīja Maskavā, kur tiku izsaukts un atlaists pensijā. Kad āņemšana beidzās, divas 600–700 lappušu biezas mapes ar speciālo pastu tika izsūtītas uz Maskavu, kur to visu pārbaudīja un atsūtīja izziņu, ka visi dokumenti oformēti un nodoti pareizi. Tādējādi es godam tiku galā ar komitejas likvidāciju. Ēc dokumentu nodošanas man piezvanīja no kadru pārvaldes un uzaicināja uz kšanos, lai risinātu jautājumu par manu tālāko nākotni. Man vaicāja, vai vēlos iglabāt darbu jaunajos Krievijas specdienestos, bet es paliku pie sava, sakot, ka an būs grūti iejusties jaunā atmosfērā, jaunos apstākļos, citā vidē, skaidroju, ka um visam esmu par vecu. Biju pārliecināts, ka gan jau Latvijā darbu dabūšu, arī ensija būs pieklājīga, tā ka izdzīvot varēšu. Vadību izteica cildinošu vērtējumu ar komitejas darbību. Kritiskas piezīmes nesaņēmu Pēc tam miermīlīgi tika arakstīta pavēle par aiziešanu pensijā. Ar Maskavas darbiniekiem mazliet dzērām. Visi saprata, ka sācies jauns periods. Atgriežoties Rīgā, vēl pāris reizes astaigāju pa drošības komitejas ēku. Iegāju pie Apela kunga, pajautāju viņam, ādu auru esmu atstājis. Sarunājām, ja būšu vajadzīgs, varam tikties, man nav epatīkamu atmiņas par pārejas periodu, kopā taču darbojāties. Līdz ar to mans ktīvais darbs VDK sistēmā beidzās.

Pātrūka arī mani ciešie kontakti ar daudziem politiķiem un amatpersonām.

Lai gan mēs ar Gorbunovu bijām labi paziņas, pēc komitejas likvidēšanas ar viņu vairs netikos, lai viņu nekompromitētu. Ar Godmani pat līdz šim brīdim valda normālas attiecības. Viņš nekautrējas no manis, un es no viņa arī ne. Ar Pugo pēdējo reizi tikāmies 1991. gada februārī – septiņus mēnešus pirms viņa traģiskās nāves. Viņš bija pārliccināts komunistu un acīmredzot jau pašā augusta puča sākumā bija sapratis, ka ievilkts netīrā spēlē, kur atpakaļceļa vairs nav.

Ar Rubiku neesmu redzējies kopš tiem laikiem, kad viņš tika arestēts. Mūsu uzskati daudzos jautājumos nav vienoti.

Epiloga vietā

Atminos periodu, kad mani uzaicināja strādāt VDK. Tas bija intriģejoši – romantika, jaunības un brieduma gadi. Sākumā neko daudz nezināju par komitejas darbību. Dzīvoju satraukumā par to, kā iejutīšos kolektīvā. Palēnām pieradu. Dzīve ieslīga ikdienas pienākumos un rūpēs. Sākās nemierīgās nakts, ko nodrošināja vairāk nekā pieci telefoni gan darbā, gan dzīvoklī. Tie nemitīgi zvanīja. Līdz pat šim brīdim, iezvanoties telefonam, mani pārņēma satraukums. „Perestroika”, Atmoda, neatkarības atjaunošana – šis periods, kā ikvienam tā laika aktīvam sabiedriskam darbinim vai valsts vīram, pagāja kā viena diena. Arī man šai laikā parādījās pirmie sirmie mati.

Un te nu es esmu – sēžu savā vasarnīcā un pielieku punktu vairāk nekā gada garumā apkopotajām atmiņām un pārdomām. Kā to visu vērtēs sabiedrība, pēc tam droši vien uzzināšu no avīzēm, kuras joprojām regulāri lasu. Gan jau arī mani bijušie kolēģi nekautrēsies izteikt savas piezīmes.

Mana darbība noteikti netiks ierakstīta vēstures zelta lappusēs, taču dažās vēstures grāmatās tikšu pieminēts noteikti. Esmu patiesi lepns par paveikto pēdējos VDK priekšcēdētāja amatā pavadītajos gados. Zināms gandarījums ir par darba novērtējumu arī no Krievijas un PSRS speciālistiem. No psiholoģiskā viedokļa ir patīkama sajūta, jo šodien nav ko nožēlot – lielas kļūdas neesmu pieļāvis. Varbūt varēja daudz ko darīt labāk, sevišķi laikā, kad Latvija atguva savu neatkarību. Galvenais, ka šajos grūtajos laikos VDK nevērsās pret jauno Latvijas varu un darbojās Augstākās Padomes noteikto likumu robežās. Tagad, lasot bijušo politiķu memuārus, redzu, ka viņi komitejas vadības darbību vērtējuši pietiekami objektīvi, bez asiem pārmetumiem. Pat grāmatas „Latvijas vēsture. 20.gadsimts” autori 397. lpp. devuši šādu Latvijas VDK darbības novērtējumu: „Paradoksāli, bet Latvijas PSR Valsts drošības komitejas nostāja bija lojālāka, taču tā nebija garantēta”. Domāju, ka tas vien jau ir labi.

*Obligātā iesaukumā PSRS bruņotajos spēkos
Kaunas apkārtnē, Lietuvā 1956.gadā*

Pēc laulībām ar Raisu 1962.gadā

*Kopā ar sievu Raisu pēc ģenerālmajora pakāpes piešķiršanas
1987.gadā*

Pirmo reizi Maskavā 1959. gadā

*Bauskas rajona komjaunatnes pirmā sekretāru amatā,
uzstāšanās komjaunatnes konferencē 1962. gadā*

Kā komjaunatnes Centrālkomitejas daļas vadītājam nācās uzņemties jauniešu delegācijas vadītāja lomu komjauniešu kustības salidojumā, kur simboliski devāmies pa Lielā Tēvijas kara slavas ceļiem kopā ar kara veterāniem 1964.gadā

Komjaunatnes funkcionāru delegācija Vācijas Federatīvajā Republikā 1967. gadā. Man priekšā Ivars Kezbers

Mācību laiki Augstākajā VDK skolā Maskavā. Mūsu grupas tikšanās ar slaveno izlūkdieneņa aģentu Ābeli (piektais no kreisās) 1971. gadā

Приветствуем вас
 через купцов царю
 и государю и
 царю в Москве
 и в Тульском
 государстве, царю
 и государю на
 нашей земле, царю,
 государю, царю,
 государю.

Р. Г. Абель
 21/IV-71.

Slavenā izlūka R.Ābeļa vēlējums topošajiem čekistiem: „Novēlu speckursu klausītājiem pašu labāko veselību un veiksmi personīgajā dzīvē un turpmākajā dienestā. Pasus labākos vēlējumus darbā, mūsu partijas, mūsu tautas, mūsu Dzimtenes labā. R.Ābels” 21.04.71.”

Pēc Angstākās VDK skolas absolvēšanas Maskavā 1972.gadā

Slavenais padomju izlūks Kims Filbijs Latvijas PSR VDK kopā ar komitejas vadību. Pirmajā rindā no kreisās: Johansons, Červinskis – VDK priekšsēdētāja vietnieks, Zukulis – priekšsēdētājs, Lukaševičs – ģenerālmajors

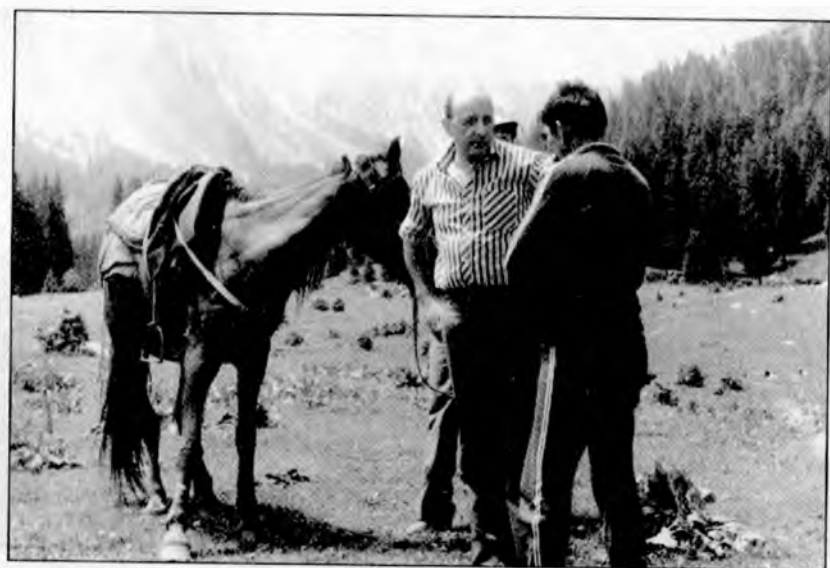
Latvijas PSR VDK vadība 1986.gadā, aizvadot pensijā komitejas priekšsēdētāja vietnieku Kučānu. Pirmajā rindā no kreisās: Žuks – Baltijas kara apgabala sevišķās daļas priekšnieks, Zukulis VDK priekšsēdētājs, Kučāns – VDK priekšsēdētāja vietnieks, Vanags – priekšsēdētāja vietnieks kadru jautājumos, Mucenicks – iekšlietu ministra vietnieks. Otrā rindā no kreisās: Bravackis – VDK 6.daļas vadītājs, Ņevickis – izmeklēšanas daļas vadītājs, Rancāns – partijas komitejas sekretārs, Johansons – tikko nozīmēts par priekšsēdētāja vietnieku, Guds – 4.daļas vadītājs, Anspoks – 1.daļas vadītājs

Atvadoties no bijušā rezidenta Anglijā Lukaševiča

Rīgas stacijā

Tikšanās Kirgīzijas kalnos 1990.gadā

Pārrunas ar Kirgīzijas čekistiem

Pēc ģenerālmajora pakāpes saņemšanas

Strādājot par Baltijas Tranzītu bankas prezidenta palīgu, nācās piedalīties semināros par drošības jautājumiem

Latvijas Republikas Augstākās Padoles Rehabilitācijas komisija pēc pēdējās sēdes

Žurnālistu ielēnkumā, atrodoties VDK priekšsēdētāja amatā 1991.gadā

Pēc veiksmīgām medībām kopā ar saviem medību biedriem 2004.gadā

70.gadu jubilejas svinībās radu un draugu lokā vasarnīcā Gaujā

**Latvijas Republikas
Augstākās Padomes Prezidija
L Ē M U M S**

Par komisijas izveidošanu Latvijas valsts drošības koncepcijas izstrādāšanai

Latvijas Republikas Augstākās Padomes Prezidijs n o l e m j :
Izveidot komisiju Latvijas valsts drošības koncepcijas izstrādāšanai un
attiecīga likumprojekta sagatavošanai šādā sastāvā:

Komisijas priekšsēdētājs

Pēteris Simsons — Latvijas Republikas tautas deputāts.

Komisijas locekļi:

Rudīte Āboliņa — Latvijas Republikas ģenerālprokurora vecākā palīdzē.

**Jānis Ansons — Latvijas Republikas valdības administrācijas galvenais
speciālists.**

Aivars Borovkovs — Latvijas Juristu biedrības viceprezidents.

**Inese Šnepste — Latvijas Republikas Augstākās Padomes Juridiskās
pārvaldes vecākā referente.**

Latvijas Republikas Augstākās
Padomes priekšsēdētājs

A. Gorbunovs

Latvijas Republikas Augstākās
Padomes sekretārs

I. Daudīss

Rīga 1991. gada 3. oktobri

П Р О Т О К О Л

о порядке обеспечения государственной безопасности Советом Министров Латвийской Республики и Комитетом государственной безопасности СССР

Председатель Совета Министров Латвийской Республики и председатель Комитета государственной безопасности СССР, руководствуясь:

- суверенными правами Союза ССР и Латвийской Республики;
- политическими и экономическими интересами Союза ССР и Латвийской Республики;
- наличием противоречий внутри СССР и на международной арене, обострение которых может создать угрозу суверенитету, независимости и территориальной целостности как Союза ССР, так и Латвийской Республики;

- необходимостью координировать усилия СССР и Латвийской ССР в борьбе с организованной преступностью;

- интересами защиты основных прав и свобод граждан, определяемых законами Союза ССР, Латвийской Республики и международно правовыми актами;

придавая важное значение мерам по обеспечению государственной безопасности, признавая необходимость согласования и координации действий в этой области и, исходя из сложившейся политической обстановки,

признали необходимым определить принципы взаимодействия и взаимные обязательства в сфере обеспечения государственной безопасности и договорились о нижеследующем:

1. Обе стороны не будут принимать никакие действия, которые могут угрожать государственной безопасности другой стороны, и не будут способствовать попыткам насильственного изменения конституционного государственного строя и территориальной целостности другой стороны.

2. Органы государственной безопасности Союза ССР и Латвийской Республики осуществляет сотрудничество на основании данного протокола и заключенных на его основе дополнительных соглашений.

Таковыми органами являются Комитет государственной безопасности СССР и Департамент безопасности Латвийской Республики.

3. Департамент безопасности является республиканским органом Латвийской Республики и содержится за счет ее бюджета. Ему передается все имущество, оборудование и архивы Комитета государственной безопасности Латвийской ССР.

Генеральный директор Департамента безопасности назначается Советом Министров Латвийской Республики.

Контроль и надзор за деятельностью Департамента безопасности осуществляет в соответствии со своей компетенцией, Верховный Совет Латвийской Республики и его особая депутатская комиссия, Совет Министров Латвийской Республики, Генеральный прокурор Латвийской Республики и подчиненные ему прокуроры.

4. В Департаменте безопасности сохраняется порядок несения службы, звания и оклады, существовавшие в Комитете государственной безопасности Латвийской ССР.

Совет Министров Латвийской Республики обеспечивает правовую защиту и социальное обеспечение сотрудников Департамента безопасности.

5. Органы государственной безопасности СССР и Латвийской Республики координируют свою разведывательную и контрразведывательную деятельность.

По результатам этой деятельности осуществляется информирование высших руководителкй Союза ССР и Латвийской Республики:

- о новых явлениях в международной обстановке;
- о кризисных и других вызывающих беспокойство событиях в зарубежных странах, прямо или косвенно затрагивающих интересы Союза и Латвийской Республики;
- о реагировании за рубежом на развитие обстановки в СССР и Латвии;
- о добытых сведениях в области иностранной экономической и научно-технической информации;
- о вскрытой разведательно-подрывной деятельности специальных служб иностранных государств.

6. Органы государственной безопасности СССР принимают на себя обязательства по:

- охране государственной границы СССР и обеспечению установленного режима на ней;

- организации и эксплуатации межреспубликанской правительственной связи и обеспечению безопасности закрытой связи и шифровальной работы, функционированию дешифровальной службы, организации противодействия зарубежным техническим разведкам;

- охране высших государственных лиц Союза ССР и приглашенных органами СССР зарубежных государственных деятелей во время их визитов в Латвию;

- подготовке по просьбе Латвийской Республики специалистов в области разведки и контрразведки, пограничной службы и других направлений оперативно-служебной деятельности.

7. Органы госбезопасности Латвийской Республики осуществляют:

- защиту прав и основных свобод граждан и лиц временно или постоянно пребывающих на территории республики;

- выявление предпосылок, предупреждение и локализацию ситуаций, ведущих к чрезвычайным происшествиям, массовым беспорядкам и другим проявлениям, представляющим угрозу для конституционного государственного строя;

- представление информации по вопросам внутривнутриполитической обстановки высшему государственному руководству Латвийской Республики и КГБ СССР по фактам и событиям, которые могут вызвать осложнения на территории Союза и Латвийской Республики;

- осуществление оперативно-розыскной работы с целью вскрытия и пресечения организованной преступности, наносящей ущерб социально-экономической и политической структурам республики;

- защиту народнохозяйственных объектов от диверсий и других подрывных акций, а также обеспечение государственной безопасности при проведении крупных общественно-политических мероприятий в республике;

- защиту государственных экономических и коммерческих секретов;

- охрану высших государственных должностных лиц Латвийской Республики, иностранных представительств, расположенных на ее территории, и зарубежных государственных деятелей в ходе их визитов и пребывания на территории республики в соответствии с решениями высших органов государственной власти и управления Латвийской Республики;

- разработку и осуществление совместно с другими правоохранительными органами мероприятий по поддержанию общественной безопасности.

8. Органы государственной безопасности Союза ССР и Латвийской Республики совместно осуществляют:

- розыск государственных преступников и лиц, обоснованно подозреваемых в подготовке или совершении преступлений, затрагивающих республиканские, общесоюзные и межгосударственные интересы;
- оперативную работу в целях вскрытия и пресечения организованной преступности, наносящей ущерб социально-экономической и политической системам Союза ССР и Латвийской Республики;
- подготовку предложений по определению режима государственной границы, морской экономической зоны и континентального шельфа, режима в пунктах пропуска через государственную границу, размещения войсковых частей;
- обеспечение безопасности линий и объектов связи железнодорожного, водного, морского и воздушного транспорта;
- разработку и осуществление планов развития материально-технической базы органов государственной безопасности.

9. Настоящая договоренность направлена на содействие стабилизации политической обстановки в Латвии, улучшению взаимоотношений между ССР и Латвийской Республикой.

10. Данный протокол действует в течение переходного периода, объявленного Латвийской Республикой. В случае изменения статуса Латвийской Республики он утрачивает силу и должен быть заменен новым соглашением.

Председатель Совета Министров
Латвийской Республики

И. Годманис

Председатель КГБ СССР

В. Кричков

" " октября 1990 г.

" " октября 1990 г.

Drošības departamenta strukturāras projekts

Pretizlūkošanas darbs speciālo dienestu darbības, kas vērsta pret republiku un Padomju Savienību, atklāšanā un novēršanā. Sadarbība ar Savienības drošības dienesta struktūrām:

- Pretizlūkošanas darbs ASV un Kanādas speciālo dienestu darbības, vērsta pret republiku un Padomju Savienību, atklāšanā un novēršanā;

- Pretizlūkošanas darbs VFR, Austrijas, Izraēlas, Beļģijas, Holandes speciālo dienestu darbības, vērsta pret republiku un Padomju Savienību, atklāšanā un novēršanā;

- Pretizlūkošanas darbs Anglijas, Francijas, Skandināvijas valstu speciālo dienestu darbības, vērsta pret republiku un Padomju Savienību, atklāšanā un novēršanā;

- Pretizlūkošanas darbības informatīvi-analītiskā nodrošināšana. Operatīvā izziņāšana (meklēšana) sadarbībā ar PSRS VDK robežapsardzības keraspūku. Ārzemju pilsoņu drošības nodrošināšana sadarbībā ar Iekšlietu ministriju to uzturēšanas laikā republikā;

- Pretizlūkošanas darbs svarīgākajos tautsaimniecības objektos ārkārtēju situāciju, kaitniecības un diversiju novēršanai. Slepenības režīma nodrošināšana;

- Republikas VDK drošības nodrošināšanā.

Cīpa ar organizēto noziedzību. Sadarbība ar Savienības drošības dienesta struktūrām:

- Operatīvais darbs ar personām, kas nodarbojas ar organizēto noziedzību pārvaldes un ekonomikas sfērās;

- Operatīvais darbs ar personām, kas nodarbojas ar narkobiznesu, kontrabandu un pretlikumīgām valūtas operācijām. Sadarbība ar muitas dienestiem;

- Korumpēto elementu, saistītu ar tiesību sargāšanas orgāniem, organizētās noziedzīgās darbības atklāšana un novēršana. Daļas informatīvi-analītiskā nodrošināšana;

- Operatīvais darbs ar personām, kas nodarbojas ar organizēto noziedzību ārējās ekonomikas, tirdzniecības un kooperācijas sfērās;

- Operatīvais darbs ar personām, kas nodarbojas ar organizēto noziedzību finansu-kredīta un nodokļu sistēmas sfērās;

- Operatīvā izziņošana un organizētās noziedzīgās darbības pētišana, lai pieņemtu mērus zaudējumu novēršanai republikas ekonomikā.

Pretizlūkošanas darbs transporta un sakaru objektos.

Sadarbība ar Savienības drošības dienesta struktūrām:

- Pretizlūkošanas darbs republikas dzelzceļa transporta un Sakaru ministrijas objektos;

- Pretizlūkošanas darbs tirdzniecības flotē, Latinterauto un zivju rūpniecības flotē;

- Pretizlūkošanas darbs civilās aviācijas objektos. Cīpa ar gaisa terorismu. Daļas informatīvi- analītiskā nodrošināšana.

Pretizlūkošanas darbs pilsoņu tiesību un brīvību aizstāvēšanai, kas noteiktas ar republikas, Padomju Savienības likumdošanu un starptautiskajiem tiesību aktiem. Sadarbība ar Savienības drošības dienesta struktūrām:

- Pretizlūkošanas darbs tās darbības novēršanai un atklāšanai, kas virzīta uz situācijas destabilizāciju republikā, masu nekārtību inspirēšanu. Sadarbība šajos jautājumos ar iekšlietu orgāniem;

- Pretizlūkošanas darbs teroristiskās darbības, bruņotā banditisma atklāšanā un novēršanā. Sadarbība šajos jautājumos ar iekšlietu orgāniem;

- Anonīmu materiālu autoru un izplatītāju meklēšana, kas aicina uz masu nekārtībām, teroru u.c.varmācīgām ekstrēmistiskām darbībām;

- Pretizlūkošanas darbības informatīvi-analītiskā nodrošināšana. Materiālu sagatavošana iesniegšanai republikas valdībai. Pilsētu un rajonu VDK nodaļu darbības koordinācija.

A P S A R D Z E S A P A K Š V I E N Ī B A

Apsargājamo personu personīgās drošības nodrošināšana:

- Republikas Augstākās Padomes priekšsēdētāja apsargāšana;

- Prezidenta Padomes locekļa apsargāšana (PSRS);

- LKP CK pirmā sekretāra apsargāšana (uz LKP līdzekļu rēķina);

- Citu apsargājamo personu drošības nodrošināšana (uz republikas budžeta līdzekļu rēķina).

OPERATĪVI-TEHNISKĀ DAĻA:

- Operatīvi-tehnisko pasākumu ^{izvešana} izvešana;
- Ekspertīžu un kriminālistisku izmeklējumu veikšana;
- Operatīvās dokumentācijas sagatavošana;
- Daļas darbības informatīvi-analītiskā nodrošināšana.
Automatizēto tehnisko līdzekļu ekspluatācija;
- Remonta - tehniskā nodrošināšana.

SABIEDRSIKO SAKARU NODAĻA:

- Sakaru nodrošināšana ar republikas sabiedrību un masu informācijas līdzekļiem.

Sociologisko pētījumu grupa.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ Верховного Совета Латвийской Республики

Перевод

О прекращении деятельности органов государственной безопасности СССР
в Латвийской Республике

В соответствии с Декларацией от 4 мая 1990 года "О восстановлении независимости Латвийской Республики", Конституционным законом от 21 августа 1991 года "О государственном статусе Латвийской Республики" и с учетом того, что деятельность органов государственной безопасности СССР и их структурных подразделений, в том числе Комитета государственной безопасности Латвийской ССР, на территории Латвийской Республики причисляется преступной и направленной против интересов народа Латвии, Верховный Совет Латвийской Республики **п о с т а н о в л я е т :**

1. Ликвидировать Комитет государственной безопасности Латвийской ССР.

2. Для контроля за прекращением оперативной деятельности ликвидированного Комитета государственной безопасности Латвийской ССР и перенятия его имущества образовать специальную комиссию Верховного Совета Латвийской Республики в следующем составе:

Председатель комиссии - Вилнис Селецкис.

Члены комиссии:

- Эдуардс Берклавс,
- Арнолдс Берс,
- Эмерита Букеле,
- Янис Энделе,
- Эгилс-Эйнарс Юршевиц,
- Янис Лагздиньш,
- Игорь Мовель,
- Дайнис Ванакс,
- Зиедонис Зиединьш,
- Алексей Зотов.

3. Любое сотрудничество с органами государственной безопасности СССР против государственных интересов Латвийской Республики после 24 августа 1991 года квалифицируется как измена республике и наказывается в соответствии с Уголовным кодексом Латвии.

4. Лишить органы государственной безопасности СССР на территории Латвийской Республики полномочий органов дознания и следствия с внесенным соответствующих изменений в законодательные акты. Дела, находящиеся в стадии дознания и следствия, передать Прокуратуре Латвийской Республики.

5. Лишить органы государственной безопасности СССР права осуществлять в находящихся на территории Латвийской Республики предприятиях, учреждениях и организациях любые действия, связанные с обеспечением режима секретности, и ликвидировать все соответствующие структурные подразделения в них.

6. Прокуратуре Латвийской Республики привлечь к установленной законом ответственности работников Комитета государственной безопасности Латвийской ССР, действия которых в дни государственного переворота содержат состав преступления.

7. Работникам ликвидированного Комитета государственной безопасности Латвийской ССР, не совершившим преступлений против народа Латвии, не участвовавшим в государственном перевороте в Советском Союзе и не поддерживавшим его, дать возможность перейти на другую работу в Латвийской Республике.

8. Собственность ликвидированного Комитета государственной безопасности Латвийской ССР перенять в собственность Латвийской Республики.

9. Самоуправлениям перенять помещения отделов ликвидированного Комитета государственной безопасности Латвийской ССР районов, городов и портов.

10. Министерству связи Латвийской Республики перенять средства связи ликвидированного Комитета государственной безопасности Латвийской ССР.

11. Передать архив (собрание уголовных дел) ликвидированного Комитета государственной безопасности Латвийской ССР генеральному директору государственных архивов Латвийской Республики.

12. Оперативный архив и картотеки ликвидированного Комитета государственной безопасности Латвийской ССР перенять специальной депутатской комиссии, образованной Верховным Советом Латвийской Республики.

13. Поручить министру внутренних дел Латвийской Республики обеспечить охрану объектов Комитета государственной безопасности Латвийской ССР.

14. Признать утратившими силу следующие нормативные акты:

Указ Президиума Верховного Совета Латвийской ССР от 10 апреля 1954 года "О создании Комитета государственной безопасности Латвийской ССР при Совете Министров Латвийской ССР", Указ Президиума Верховного Совета Латвийской ССР от 5 марта 1990 года "О назначении товарища Э.Ехансона председателем Комитета государственной безопасности Латвийской ССР", постановления Совета Министров Латвийской ССР о назначении заместителей председателя Комитета государственной безопасности Латвийской ССР.

15. Постановление вступает в силу с момента его принятия.

Председатель Верховного Совета
Латвийской Республики

А.Горбунов

Секретарь Верховного Совета
Латвийской Республики

И.Даудиш

г.Рига, 24 августа 1991 года

Аутентичность перевода удостоверяется

Секретарь Верховного Совета
Латвийской Республики

И.Даудиш

**Latvijas Republikas
Augstākās Padomes Prezidija
L Ē M U M S**

Par komisijas izveidošanu sarunām ar PSRS Valsts drošības komiteju par Latvijas Republikas Augstākās Padomes lēmuma "Par PSRS valsts drošības iestāžu darbības izbeigšanu Latvijā" realizēšanu

Lat realizētu Latvijas Republikas Augstākās Padomes lēmumu „Par PSRS valsts drošības iestāžu darbības izbeigšanu Latvijā Republikā”, Latvijas Republikas Augstākās Padomes Prezidijs **n o l e m j** :

1. Izveidot komisiju sarunām ar PSRS Valsts drošības komiteju šāda sastāvā:

Komisijas priekšsēdētājs - P.Simsons, Latvijas Republikas tautas deputāts.
Komisijas locekļi: A.Bērzs, Latvijas Republikas tautas deputāts,
I.Cāliņš, Latvijas Republikas tautas deputāts,
J.Dinevičs, Latvijas Republikas tautas deputāts,
E.Jurševičs, Latvijas Republikas tautas deputāts,
L.Muciņš, Latvijas Republikas tautas deputāts,
E.Repše, Latvijas Republikas tautas deputāts,
V.Seleckis, Latvijas Republikas tautas deputāts,
A.Dātavs, Latvijas Republikas Augstākās Padomes Juridiskās pārvaldes vadītājs,
P.Videnleks, Latvijas Republikas sakaru ministrs,
V.Zeikats, Latvijas Republikas valdības lietu ministra vietnieks

2. Ja nepieciešams, atļaut komisijas priekšsēdētājam pieaicināt citus speciālistus komisijas darba nodrošināšanai.

Latvijas Republikas Augstākās
Padomes priekšsēdētājs

A.Gorbunovs

Latvijas Republikas Augstākās
Padomes sekretārs

I.Daudišs

Rīga 1991.gada 27. augustā

ПРОТОКОЛ

о взаимных обязательствах Президиума Верховного Совета Латвийской Республики и Комитета государственной безопасности СССР по реализации постановления Верховного Совета Латвийской Республики "О прекращении деятельности органов государственной безопасности СССР в Латвийской Республике"

29 августа 1991 года

г.Рига

Основываясь на Конституционном законе от 21.08.91 "О государственном статусе Латвийской Республики" и постановлении Верховного Совета Латвийской Республики от 24.08.91 "О прекращении деятельности органов государственной безопасности СССР в Латвийской Республике", с учетом интересов обеспечения государственной безопасности СССР и Латвийской Республики устанавливается срок передачи функций бывшего КГБ ЛССР, материальных ценностей, дел и материалов, находящихся во владении КГБ ЛССР, государственным учреждениям Латвийской Республики. Стороны договорились обеспечить взаимоприемлемое для обеих сторон регулирование временной деятельности подразделений КГБ СССР на территории Латвийской Республики.

1. Стороны договорились:

- КГБ СССР передает по взаимной договоренности имеющиеся у бывшего КГБ ЛССР системы связи и системы контроля в ведение Латвийской Республики. На срок передачи бывшего КГБ ЛССР КГБ СССР сохраняет право пользования правительственной и шифрованной связью.

Со стороны КГБ СССР на основании взаимного соглашения гарантируется обеспечение правительственной и шифрованной связью. Техническая передача системы связи и системы контроля регулируется отдельным соглашением.

В МВД Латвийской Республики передаются все оперативные дела и материалы, кроме тех, которые передаются во владение Президиума Верховного Совета Латвийской Республики. Уголовные дела и уголовно-архивные дела передаются в Прокуратуру Латвийской Республики; вопрос о сохранении в интересах КГБ СССР отдельных функций и объектов бывшего КГБ ЛССР решается межгосударственными соглашениями;

- на срок передачи КГБ ЛССР для КГБ СССР на территории Латвийской Республики допускается финансовая деятельность и работа отдела кадров, необходимая для выплаты заработной платы, пенсий и пособий;

- на срок передачи КГБ ЛССР для КГБ СССР обеспечивается ведение секретного делопроизводства;

- охрана объектов бывшего КГБ ЛССР осуществляется МВД Латвийской Республики. На срок передачи охрана производится во взаимодействии с военнослужащими КГБ СССР.

2. Договаривающиеся стороны считают целесообразным с учетом взаимных интересов до заключения специального договора о границе осуществлять совместную охрану государственной морской границы Латвийской Республики силами пограничных войск СССР и подразделениями Латвийской Республики; пропуск граждан, транспорта и грузов производить совместно на контрольно-пропускных пунктах с учетом интересов Латвийской Республики и СССР.

3. КГБ СССР обязуется не допускать деятельности, противоречащей законам и интересам Латвийской Республики. КГБ СССР обязуется предоставить Латвийской Республике те архивные дела и материалы в отношении Латвии и ее граждан, находящиеся в архивах КГБ СССР вне Латвийской Республики, которые необходимы для реабилитации лиц или составляют историческую ценность для Латвийской Республики.

4. Президиум Верховного Совета Латвийской Республики обязуется обеспечивать социально-экономические, политические и личные права, правовую защиту работников и пенсионеров бывшего КГБ ЛССР, работников КГБ СССР на территории Латвийской Республики, членов их семей согласно законам Латвийской Республики и межгосударственным договоренностям. На Совет Министров Латвийской Республики возлагается обязанность в случае необходимости оказать содействие в трудоустройстве бывших работников КГБ ЛССР.

5. Собственность ликвидированного КГБ ЛССР переходит в собственность Латвийской Республики.

Совет Министров Латвийской Республики гарантирует охрану и сохранность имущества, переданного КГБ СССР под охрану МВД Латвийской Республики. КГБ СССР гарантирует сохранность имущества и документов в объектах бывшего КГБ ЛССР. В период передачи имущества бывшего КГБ ЛССР в собственность Латвийской Республики должны быть решены все вопросы порядка использования, оценки, приема-передачи объектов, оборудования, документов и другого имущества на основании списков и др. сведений, представленных КГБ СССР. Вопросы в отношении собственности КГБ СССР решаются на основании межгосударственных договоренностей.

6. Порядок передачи Латвийской Республике и иные действия в отношении оперативных архивов и картотек и других носителей информации бывшего КГБ ЛССР определяется отдельным соглашением.

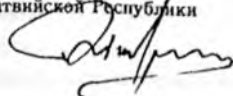
7. КГБ СССР обеспечивает сдачу всех видов личного оружия сотрудниками бывшего КГБ ЛССР. Сданное оружие складывается в помещении бывшего КГБ ЛССР на улице Бривибас, 61, в г.Риге, опечатывается представителями договаривающихся сторон до решения вопроса специальным соглашением. Оружие неприкосновенного запаса хранится в опечатанных договаривающимися сторонами помещениях до решения вопроса специальным соглашением.

8. Остатки неиспользованных денежных средств на счетах бывшего КГБ ЛССР, полученных из бюджета СССР, подлежат возврату на бюджетный счет КГБ СССР.

9. В настоящий протокол могут вноситься изменения в соответствии с договоренностями, достигнутыми в ходе межгосударственных переговоров.

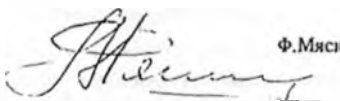
10. Протокол вступает в силу с момента его подписания. Ход выполнения настоящего соглашения должен быть рассмотрен не позже 30 сентября 1991 года.

По уполномочию
Президиума Верховного Совета
Латвийской Республики
парограф десту гат
Латвийской Республики

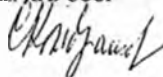
П. Самсонов

По уполномочию КГБ СССР
Заместитель начальника Управления
КГБ СССР

Ф. Мясников

Старший консультант
Председателя КГБ СССР

С. Кондрашов

A K T S

1991. gada 02. augustā

Latvijas Republikas Augstākās Padomes komisijas deputāti Arnolds Bērzs un Linars Muciņš, piedaloties Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas darbiniekam Valērijam Radānam, kā arī likvidētās LPSR Valsts drošības komitejas darbiniekiem IČ. daļas priekšniekam L. Gailišam un darbiniekam Z. Kārklīšam sastādīja šo aktu par to, ka Latvijas Republikas Augstākās Padomes komisija pieņēma bez apskates un apraksta sekojošas likvidētās LPSR Valsts drošības komitejas kartotēkas:

1. Aģentūras kartotēku.
2. Operatīvās meklēšanas kartotēku.

Pēc likvidētās LPSR Valsts drošības komitejas darbinieku paziņojumiem abas kartotēkas ir pilnā sastāvā.

Kartotēkas atstatās likvidētās LPSR Valsts drošības komitejas telpās Nr.219 un Nr.331, aizsīnogotas ar Latvijas Republikas Augstākās Padomes komisijas rīcībā esošo zīmogu "Президиум Верховного Совета Латвийской ССР" Nr.11 un likvidētās LPSR Valsts drošības komitejas zīmogu "Комитет Госбезопасности при СМ Латвийской ССР Для опечатывания" Nr.205 un 618.

Arzīmogotās durvis nodotas apsardzei no Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas.

Komisijas locekļi:

<i>L. Gailiņš</i>	A. Bērzs	<i>L. Muciņš</i>	L. Muciņš
	L. Gailiņš	<i>Z. Kārklīšs</i>	Z. Kārklīšs

*О направлении акта
дополнительно г.г. Мяскинову Г. Д. и
Кондрашину С. А., которые к
это время находились в
КГБ ЛССР.*

*Раданс
29/08. 1991.*

LATVIJAS REPUBLIKAS AUGSTĀKĀS PADOMES
PRIEKŠSĒDĒTĀJA VIETNIEKS

Гоб. Коме В. Д.
Промышленности
адрес не указан в
списке с описью дел.
В. Д. Коме
10/10.87.

God. E. Johansona kungam

Sakarā ar PSRS Valsts drošības komitejas darbības pārtraukšanu Latvijas Republikas teritorijā un tās struktūrvienību likvidēšanu ierosinām bijušās Latvijas PSR VDK apsardzes grupas lietošanā esošo materiālo bāzi atstāt Latvijas Republikas Augstākās Padomes apsardzes dienesta lietošanā.

Pielikumā: materiālo vērtību uzskaitījums.

A. Krastiņš

A p s t i p r i n ā m

Latvijas Republikas Augstākās Padomes
priekšsēdētāja vietnieks

A. Krastiņš
A. Krastiņš

Latvijas PSR Drošības komitejas
priekšsēdētājs

E. Johansons
E. Johansons

Pieņemšanas - nodošanas akts

Rīgā

1991. gada 14. oktobrī

Latvijas Republikas Augstākās Padomes Apsardzes dienesta
priekšnieka vietnieks A. Žerdiņš saņēma no Valsts drošības komi-
tejas saimniecības daļas priekšnieka sekojošos ieročus un munī-
ciju:

I Automātus AKC - 74

- 1) Nr. 3054343 *vd*
- 2) Nr. 3077280 *vd*
- 3) Nr. 1206323 *v*
- 4) Nr. 1209420 *vd*
- 5) Nr. 3082976 *v*
- 6) Nr. 1209210 *vd*
- 7) Nr. 3083789 *vd*
- 8) Nr. 1205670 *vd*
- 9) Nr. 3083535 *vd*
- 10) Nr. 1207783 *vd*
40 aptveres
10 aptveru somas
1200 patronas 5,45 mm *vd*

II Automātus AKC - 74 U

- 1) Nr. 160451 *vd*
- 2) Nr. 160208 *vd*

- 3) Nr. 168794 ✓
- 4) Nr. 167396 ✓
- 5) Nr. 167872 ✓
- 6) Nr. 165419 ✓
- 7) Nr. 165952 ✓
- 8) Nr. 169627 ✓
- 9) Nr. 551796 ✓
- 10) Nr. 552818 ✓

10 aptveru somas

40 aptveres

✓ 1200 patronas 5,45 mm

III Pistoles PM - 6 gab. Nr. AV 2052, VG 8784, NP 3199, VR 0644, AM 1809, AV 890

pistoles patronas 9 mm - 96 gab. - 16 apmēri + 16 116 116
 makstis - 6 gab. - 10 apmēri
 makstis operatīvās - 85 gab. (pīcas) + 10 apmēri
 eļļas tvertnes - 6 gab. - 1 apmēri

IV Gāzes pistoles

- 1 gab. Nr. 28423 - 1 apmēri

V Gāzmaskas

- 6 gab. - 1 apmēri

Nodeva

V. Soms

Pieņēma

A. Žērdiņš

Latvijas Republikas Augstākās Padomes Prezidija L Ē M U M S

Par bijušās Valsts drošības komitejas ēkas Brīvības ielā 61
un autobāzes izmantošanu

Latvijas Republikas Augstākās Padomes Prezidijs **n o l e m j :**

1. Apstiprināt telpu jautājuma izskatīšanai izveidotās valdības komisijas lēmumu par ēkas Brīvības ielā 61 nodošanu Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas rīcībā, vienlaikus paredzot, ka tiek atbrīvotas ministrijas iestāžu telpas Kloštera ielā 4 un A.Barbisa ielā 9.

2. Nodot bijušās Valsts drošības komitejas autobāzi līdz ar autotransportu Latvijas Republikas Ministru Padomes pārvaldījumā, iecelot pārvaldnieku.

3. Lūgt Latvijas Republikas Ministru Padomi līdz 1991. gada 19. septembrim iesniegt Augstākās Padomes Prezidijam bijušās Valsts drošības komitejas autobāzē reģistrētā autotransporta sarakstu, bet līdz 1991. gada 25. septembrim – projektu par minētā autotransporta iespējamo sadali.

Latvijas Republikas Augstākās
Padomes priekšsēdētāja vietnieks

Latvijas Republikas Augstākās
Padomes sekretārs

Rīgā 1991. gada 16. septembrī

1549-ju
1991. gada 18. 09 12.05.01
13¹⁵

LATVIJAS REPUBLIKAS MINISTRU PADOME

R i k o j u m s Nr. 384-r

Rīgā

1991. gada 4. oktobrī

1. Pieņemt zināšanai, ka 1991. gada 29. augustā Latvijas Republikas Augstākās Padomes Prezidija izveidotās komisijas sarunām ar PSRS Valsts drošības komiteju priekšsēdētājs P. Simsons un PSRS Valsts drošības komitejas pilnvarotie pārstāvji parakstīja protokolu par Latvijas Republikas Augstākās Padomes Prezidija un PSRS Valsts drošības komitejas savstarpējām saistībām Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1991. gada 24. augusta lēmuma "Par PSRS valsts drošības iestāžu darbības izbeigšanu Latvijā" realizēšanā.

Atzīmēt, ka minētajā protokolā ir risināti jautājumi tikai par bijušās Latvijas PSR Valsts drošības komitejas sistēmā ietilpstošo iestāžu un apakšvienību darbības faktiskās izbeigšanas kārtību un nosacījumiem.

2. Iecelt Aivaru Borovkovu par Latvijas Republikas Ministru Padomes pagaidu pilnvaroto valsts drošības jautājumos.

3. Uzdot Latvijas Republikas valdības lietu ministra vietniekam V. Zeikatam un Latvijas Republikas Ministru Padomes pagaidu pilnvarotajam valsts drošības jautājumos A. Borovkovam sagatavot Latvijas Republikas un PSRS starpvalstu sarunām konkrētus Latvijas Republikas Valdības priekšlikumus par visu PSRS valsts drošības iestāžu darbības faktisko izbeigšanu Latvijas teritorijā un iesniegt nepieciešamos materiālus un datus par PSRS valsts drošības iestādēm Latvijas Republikas teritorijā un to darbību.

Atļaut Latvijas Republikas Ministru Padomes pagaidu pilnvarotajam valsts drošības jautājumos A. Borovkovam šai darbī iesaistīt visus tam nepieciešamos speciālistus un citas personas.

4. Uzdot visām Latvijas Republikas valsts pārvaldes institūcijām, kā arī visām Latvijas Republikas teritorijā esošajām iestādēm, organizācijām un uzņēmumiem sniegt visu to rīcībā esošo nepieciešamo informāciju Latvijas Republikas Augstākās Padomes Prezidija komisijai sarunām ar PSRS Valsts drošības komiteju un Latvijas Republikas Ministru Padomes pagaidu pilnvarotajam valsts drošības jautājumos A. Borovkovam pēc viņu pieprasījuma.

5. Saskaņā ar Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1991. gada 24. augusta lēmumu "Par PSRS valsts drošības iestāžu darbības izbeigšanu Latvijas Republikā" uzdot:

5.1. Latvijas Republikas valdības lietu ministra vietniekam V. Zeikam koordinēt un vadīt visu bijušās Latvijas PSR Valsts drošības komitejas pārzinā bijušo telpu un transporta līdzekļu pārņemšanu Latvijas Republikas īpašumā un nodošanu turpmākajiem lietotājiem;

5.2. Latvijas Republikas Ministru Padomes pagaidu pilnvarotajam valsts drošības jautājumos A. Borovkovam koordinēt un vadīt bijušās Latvijas PSR Valsts drošības komitejas sakaru sistēmu, kontroles sistēmu, bruņojuma, operatīvās tehnikas, operatīvās lietvedības lietu, materiālu, kartotēku, citu operatīvās informācijas datu banku, krimināllietu un visu arhīva materiālu pārņemšanu Latvijas Republikas īpašumā atbilstoši PSRS Valsts drošības komitejas pilnvaroto pārstāvju 1991. gada 29. augustā parakstītās vienošanās protokolam.

6. Uzdot Latvijas Republikas Ministru Padomes Sabiedrības drošības departamenta direktoram J. Baškeram veikt nepieciešamos pasākumus un pārņemt vienošanās ceļā noteiktajā kārtībā Latvijas Republikas robežu apsardzību no PSRS Valsts drošības komitejas Robežapsardzības karaspēka.

Latvijas Republikas
Ministru Padomes priekšsēdētājs

I Godmanis

Соглашение

о передаче документального фонда бывшего
КГБ ЛССР, находящегося на территории
Латвийской Республики и за ее пределами

В соответствии с Венской Конвенцией о правопреимстве государств в отношении государственной собственности, государственных архивов и государственных долгов и других международных соглашений о сохранении и использовании документальных памятников, передаче Латвийской Республике подлежат документальные материалы согласно приложению.

Латвийская сторона, исходя из необходимости сохранения гражданского мира и согласия, берет на себя обязательства обеспечить особые условия хранения документальных материалов, содержащих сведения, разглашение которых может привести к обострению обстановки как в республике, так и за ее пределами.

КГБ СССР берет на себя обязательства принять меры к розыску и обеспечению сохранности находящихся в движении в органах КГБ СССР и государственных учреждениях СССР архивных, следственных и других материалов, являющихся собственностью Латвийской Республики, для передачи Латвийской стороне.

Передача документальных материалов осуществляется комиссиями, формируемыми из представителей Латвийской Республики и КГБ СССР и оформляется отдельными соглашениями на латышском и русском языках.

Передача материалов состоит в архивохранилище бывшего КГБ ЛССР при участии представителей договаривающихся сторон по регистрационным журналам и картотеке учета движения дел.

Результаты передачи оформляются актом, составленным в двух экземплярах и подписанным полномочными представителями обеих сторон.

Переданные материалы, за исключением регистрационных журналов и картотеки учета движения дел, необходимых для дальнейшей работы по передаче фонда

уголовных дел на лиц, снятых с учета в ИЦ МВД, опечатываются представителями Латвийской Республики и поступают в полное их распоряжение.

Дата начала передачи основного фонда - в течение 3 суток со дня подписания данного соглашения.

Инвентаризация основного фонда проводится по месту его хранения представителями Латвийской Республики и КГБ СССР.

Результаты инвентаризации оформляются актом, составленным в двух экземплярах и подписанным полномочными представителями двух сторон.

Инвентаризация прекращенного фонда проводится после возвращения части фонда, находящегося на хранении в УКГБ РСФСР по Ульяновской области.

Результаты инвентаризации оформляются актом, составленным в двух экземплярах и подписанным полномочными представителями обеих сторон.

Передача указанных материалов прекращенного фонда состоится в архивохранилище бывшего КГБ Латвийской ССР и будет произведена в присутствии и при участии представителей двухсторонней комиссии по регистрационным журналам и картотеке учета движения дел.

Результаты передачи прекращенного фонда оформляются актом, составленным в двух экземплярах и подписанным полномочными представителями двух сторон.

Передаваемые материалы, в том числе регистрационные журналы и картотека учета движения дел, опечатываются представителями Латвийской Республики и поступают в полное их распоряжение.

Перевоз материалов будет осуществлен с санкции руководства КГБ СССР выделенным для этой цели специальным транспортом.

Дата начала передачи прекращенного фонда - в течение 3-5 суток со дня поступления в архивохранилище.

Передача материалов фильтрационного фонда будет осуществлена в архивохранилище бывшего КГБ ЛССР после возвращения части фонда, находящегося на хранении в архиве УКГБ РСФСР по Ульяновской области.

Инвентаризация, передача фонда и его оформление будут произведены представителями Латвийской Республики и КГБ СССР в порядке и на условиях, аналогичных передаче основного и прекращенного фондов.

Перевоз материалов фильтрационного фонда будет осуществлен одновременно с передислокацией прекращенного фонда.

Дата начала передачи фильтрационного фонда - в течение 3-5 суток со дня поступления.

Инвентаризация, передача и оформление материалов фонда будут осуществлены в архивохранилище КГБ ЛССР после возвращения его из УНГБ РСФСР по Саратовской области в порядке и на условиях, аналогичных передаче основного и прекращенного фондов, представителями прокуратуры Латвийской Республики, КГБ ЛССР и КГБ СССР.

Перевоз материалов фонда N 21 будет осуществлен с санкции руководства КГБ СССР выделенным для этой цели специальным транспортом.

Дата начала передачи фонда N 21 -- в течение 3 суток со дня поступления в архив.

Во исполнение п.6 Протокола Президиума Верховного Совета Латвийской Республики и Комитета государственной безопасности СССР по реализации постановления Верховного Совета Латвийской Республики "О прекращении деятельности органов государственной безопасности СССР в Латвийской Республике" и учитывая интересы государственной безопасности СССР и Латвийской Республики, договаривающиеся стороны берут на себя обеспечение режима особого хранения отдельных архивных материалов бывшего КГБ ЛССР, доступ к которым, их использование, снятие копий, ссылка в публикациях и т.д., регулируется законом Латвийской Республики о секретной информации.

Нарушение режима особого хранения карается в соответствии с действующим законодательством.

Контроль за соблюдением режима особого хранения и сохранности материалов на территории Латвийской Республики осуществляется уполномоченной комиссией Латвийской Республики один раз в месяц. Предложения о порядке проверки выполнения требований режима особого хранения разрабатываются комиссиями КГБ СССР и Латвийской Республики.

Приложение

к соглашению о передаче документального фонда бывшего
КГБ ЛССР, находящегося на территории Латвийской Республики
и за ее пределами

В соответствии с п.п. 1, 5, 6 совместного протокола о взаимных
обязательствах от 29 августа 1991 года Латвийской Республике
передается:

1. Фонд уголовных дел на лиц, состоящих на учете в информационном
центре МВД Латвийской Республики (в дальнейшем основной фонд).

К материалам основного фонда относятся:

1. Уголовные дела – 21964.

2. Контрольно-наблюдательные дела с перепиской о движении
уголовных дел – 20 246.

3. Личные дела заключенных -- 823.

4. Регистрационные журналы учета всех архивных уголовных дел, в
которых зарегистрированы дела как основного, так и прекращенного
фонда с N 1 по N 45346 в 22-х томах.

5. Подсобная алфавитная картотека по основному фонду на лиц, в
отношении которых вынесены судебные решения, – 33 800 карточек.

6. Подсобная картотека учета уголовных дел, находящихся в
движении в государственных органах СССР и Латвийской Республики.

7. Подсобная тематическая картотека по архивным уголовным фондам
– 5 000 карточек.

Числящиеся на хранении в архиве, как имеющиеся в наличии, так и
находящиеся в движении в государственных органах Союза ССР и
Латвийской Республики.

II. Фонд уголовных дел на лиц, снятых с учета в ИЦ МВД республики
(в дальнейшем – прекращенный фонд).

К материалам прекращенного фонда относятся:

1. Уголовные дела – 11 369 (из них 5 850 дел находятся на хранении в УКГБ РСФСР по Ульяновской области).

2. Контрольно-наблюдательные дела с перепиской о передвижении уголовных дел прекращенного фонда уголовных дел – 4 668.

3. Личные дела заключенных – 754.

4. Регистрационные журналы учета прекращенных уголовных дел в 9 томах, имеющие инвентарный N 23.

5. Подсобная алфавитная картотека по прекращенному фонду на лиц, проходящих по следственным делам.

6. Подсобная картотека учета прекращенных уголовных дел, находящихся в движении в государственных органах СССР и Латвийской Республики, числящихся на хранении в архивах КГБ ЛССР, УКГБ РСФСР по Ульяновской области, имеющих в наличии и находящихся в движении в государственных органах СССР и Латвийской Республики.

7. Отборочные списки по движению уголовных дел, при наличии таковых.

III. Фонд фильтрационных и трофейных материалов (в дальнейшем – фильтрационный фонд).

К материалам фильтрационного фонда относятся:

1. Фильтрационные дела -- 56 492 (из них 18 900 дел находятся на хранении в УНГБ РСФСР по Ульяновской области).

2. Фильтрационные карточки в количестве 56 492 шт.

3. Журналы регистрации фильтрационных дел – в 17 томах.

4. Отборочные списки по уничтожению фильтрационных дел.

IV. Фонд N 21. Архивные материалы о разведывательных органах Германии в годы Второй мировой войны; об объявлении во всесоюзный розыск нацистских преступников и о прекращении их розыска – 132 дела (находятся на хранении в УКГБ РСФСР по Саратовской области).

V. Журналы, описи и подсобные алфавитные картотеки научно-справочного аппарата архивных фондов.

VI. Дела с материалами о приведении приговоров ВМН в исполнение.

Хранящиеся при фонде архивных уголовных дел в Прокуратуре Латвийской Республики.

VII. Документальные материалы истребительных батальонов, дела Особой инспекции.

Находящиеся на территории РСФСР.

VIII. Фонд N 13. Борьба с бандитизмом на территории Латвийской ССР в военные и послевоенные годы.

Находящиеся на территории РСФСР.

IX. Материалы специальной проверки:

- призывников в режимные части Советской Армии;
- призывников в войска, дислоцированные за границей СССР;
- кандидатов погранучилища;
- моряков заграничавания;
- лиц, оформлявшихся на поездку за границу и т.д., - не относящиеся

к категории архивных материалов и представляющие историческую или иную ценность для Латвийской стороны.

Учетные документы материально-финансовой и хозяйственной деятельности бывшего КГБ ЛССР.

X. Архивные документальные материалы бывшего КГБ ЛССР, переводящиеся на режим особого хранения, находящиеся на территории Латвийской Республики и РСФСР, подлежащие хранению на территории Латвийской Республики:

1. Картотеки: оперативно-статистическая и пофамильная учета агентуры.

2. Фонд личных и рабочих дел агентов, а также резидентов, содержателей конспиративных и явочных квартир, ^унаходящийся в г.Саратове.

3. Оперативно-справочная картотека, находящаяся при фонде архивных дел в Прокуратуре Латвийской Республики.

4. Фонд дел оперативного учета на лиц, состоящих и снятых с оперативного учета, хранящийся в г.Саратове.

5. Фонд материалов секретного делопроизводства, находящийся на территории РСФСР, и все документальные материалы секретного делопроизводства местных органов бывшего КГБ ЛССР, управления на Латвийской железной дороге и морском бассейне, особого отдела КГБ СССР по ПрибВО, учтенные и хранящиеся в фондах оперативного архива бывшего КГБ ЛССР.

6. Учетные и справочно-картотечные материалы и приказы по личному составу и личные дела сотрудников, в т.ч. бывших, кроме продолжающих службу в КГБ СССР за пределами Латвийской Республики.

7. Нормативные и информационно-аналитические документы КГБ СССР, по которым велась деятельность бывшего КГБ ЛССР.

8. Документальные материалы по мобилизационным вопросам, содержащие сведения, касающиеся интересов Латвийской Республики.

9. Материалы оперативно-технических управлений, касающиеся интересов Латвийской Республики.

10. Документальные материалы об организации органами государственной безопасности СССР разведывательной и агентурно-оперативной работы с территории Латвийской ССР, если в них содержатся сведения, касающиеся Латвийской Республики.

Конкретный режим хранения и использования материалов раздела X устанавливается специальным законом Латвийской Республики.

От Латвийской Республики

От КГБ СССР

LATVIJAS REPUBLIKAS
AUGSTĀKĀS PADOMES DEPUTĀTS

№ _____

1991. gada _____ . novembrī

Latvijas Republikas Augstākās Padomes komisija
bijušā LPSR VDK Ipašuma pārņemšanai savā sēdē 1991. gada
27. novembrī nolēma:

Sakarā ar bijušās LPSR VDK ēkas nodošanu Latvijas
Republikas Iekšlietu ministrijas rīcībā un Latvijas Repub-
likas Valdības apsardzes dienesta bezatbildību un neorgani-
zētību bijušā LPSR VDK arhīvu apsardzē, pārņemt šos arhīvus
Latvijas Republikas Augstākās Padomes rīcībā.

Komisijas priekšsēdētājs

deputāts

V. Seleckis

LATVIJAS REPUBLIKAS MINISTRU PADOME

1-02-52

1991.g.5.decembrī

PSRS VDK pārstāvim Latvijas
Rrpublikā
E.Johansona k-gam

Lūdzu nodot LPSR VDK rīcībā bijušos konspiratīvos dzīvokļus
LR Ministru Padomes priekšsēdētāja padomnieka A.Važņa k-ga rīcībā.

Ministru Padomes
priekšsēdētājs

I.Godmanis

О завершении оперативно-служебной деятельности
КГБ Латвийской Республики

Покладываю, что в соответствии с Протоколом от 29.08.91 г.

"О взаимных обязательствах Президиума Верховного Совета Латвийской Республики и Комитета государственной безопасности СССР по реализации постановления Верховного Совета Латвийской Республики "О прекращении деятельности органов государственной безопасности СССР в Латвийской Республике" КГБ Латвийской ССР с момента принятия постановления Верховного Совета полностью прекратил следственную и оперативную деятельность. Постепенно решались вопросы о передаче государственным учреждениям республики уголовно-судимых дел, дел оперативного учета, материальных ценностей, где увольнение сотрудунок и оказывалось им содействие в трудоустройстве.

В настоящее время уволен из органов госбезопасности весь личный состав (военнослужащие, рабочие и служащие).

Завершена передача оперативной документации, состоящей из 681 тома, уголовно-процессуальные материалы, в том числе 18 томов с материалами по сбору показательств нацистских преступлений, 32 тома с материалами о зверствах и злодеяниях, совершенных в годы Великой Отечественной войны нацистами и их пособниками, архивные уголовные дела - 27483, архивно-фильтровочные дела - 37592, алфавитная картотека на лиц, выехавших за границу - 120 тысяч, личные дела бойцов истребительных батальонов - 2823 и соответствующая картотека.

Завершена передача материальных ценностей на общую сумму

15 244,1 тыс.руб. в том числе:

- здания, сооружения и передаточные устройства	- 5 743,4 тыс.руб.
- транспорт, оборудование, мебель, инвентарь	- 1 208,6 тыс.руб.
- техникум (состоящее на количественном учете)	- 7 744,5 тыс.руб.

Материальные ценности по линии служб "Р", ОТО, взрывальной служб переданы соответствующим подразделением центра.

В республиканские органы власти передано на хранение вооружение и боеприпасы, в том числе: pistols - 2159 шт., автоматы - 1018 шт., пулеметы - 89 шт., винтовки - 33 шт., гранатометы - 64 шт. гранаты - 100 шт., патроны - 1 585,636 тыс.шт.

Все документы, подтверждающие передачу оперативных, архивных, следственных документов, материальных ценностей, будут нами высланы в Рязь адрес.

Представителями Верховного Совета Латвийской Республики без согласования изъяты алфавитная картотека аренды, оперативно-справочная картотека, справочная картотека фонда секретного производства. Не решен вопрос о судьбе: 510 наименований распорядительных документов (сов.секретных, секретных) КГБ СССР, 165 наименований секретных изданий КГБ СССР, магнитных носителей информации и технической документации по тематике эксплуатации ЛМС, оставшейся документации отдела кадров, финансового и Ю. отделов.

Финансовый отдел может завершить свою деятельность до 20 февраля 1992 года при условии поступления заявленному денежным средствам

по 5 февраля с.г., необходимых для расчета с уволенными работниками Комитета. К этому времени будет также составлен бухгалтерский отчет о расходе Комитета в 1992 году и перекам пенсионные дела в Особый отдел МЭР по Северо-Западной группе войск.

После этого останутся только вопросы пенсионного обеспечения, правовой и социальной защищенности бывших сотрудников КГБ Латв ССР.

В связи с этим убедительно просим рассмотреть вопросы:

- о назначении представителя МЭР в Латвийской Республике по вопросам, касающимся социальной и правовой защищенности бывших сотрудников органов госбезопасности ^{с родственниками и членами их семей} членов их семей;
- о прикреплении пенсионеров органов госбезопасности в частной войска и лечебным учреждениям Северо-Западной группы войск.

На межгосударственном уровне было бы целесообразно поинтересоваться вопросом о зачислении служб в органах госбезопасности в трудовой стаж. Принятый в Латвийской Республике Закон о пенсионном обеспечении службу в органах госбезопасности в трудовой стаж не засчитывает, в том числе и период до принятия Закона

Председатель КГБ
Латвийской Республики
генерал-майор

Э.Р.Енґенсон

14 января 1982 г.
(дата подписи)

Секретно
(без приложения несекретно)
Экз. 2

" 6 " 02.92

c/6

Первому заместителю Министра
безопасности Российской
Федерации
генерал-майору т.Олейникову А.А.
г.Москва

При этом направляем целое акты о документах и матери-
альных ценностях КГБ Латвийской ССР, переданных государствен-
ным учреждениям Латвийской Республики.

Приложение: дело № I с актами передачи документальных
материалов, том № 1, секретно;
дело № Ia с актами передачи материальных
ценностей, тома № 1, 2, 3, 4, секретно.
Все только в адрес.

Председатель КГБ Латвийской ССР
генерал-майор

Э.В. Ехансон
Э.В. Ехансон

Регистр № 451 от 7.02.92,
сдана на хранение в архив КГБ
07.02.92.